

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано в 1975 р.

ВИПУСК 14

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1988

У збірнику друкуються матеріали про події революції 1905—1907 років у Росії, зокрема на Уфі Велика увага приділена лєнінській теоретичній спадщині. Автори висвітлюють діяльність били вицьких організацій, революційну боротьбу пролетариату і селянства проти самодержавства.

Для наукових працівників, викладачів та студентів вузів, пропагандистів.

В сборнике публикуются материалы о событиях революции 1905—1907 годов в Роса в частности на Украине. Большое внимание уделено ленинскому теоретическому наследию. Автора освещают деятельность большевистских организаций, революционную борьбу пролетариата крестьянства против самодержавия.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, пропагандистов.

Головна редакційна колегія

Ю. Ю. КОНДУФОР (головний редактор), В. І. КЛОКОВ, І. М. МЕЛЬНИКОВА, І. С. СЛАБЕО
П. С. СОХАНЬ (заступник головного редактора), А. М. ШЛЕПАКОВ

Редакційна колегія випуску

В. Г. САРБЕЛ (відповідальний редактор),
В. І. КІЗЧЕНКО (заступник відповідального редактора),
О. М. ПОЛУХІНА (відповідальний секретар),
В. І. БОВИКІН, Л. Г. МЕЛЬНИК, О. Г. МИХАЙЛЮК, П. Т. ТРОНЬКО.

Адреса головної редколегії

252601 Київ 1, МСП, Кірова, 4
Інститут історії АН УРСР

Затверджено до друку вченою радою Інституту історії АН УРСР

Редакція історичної літератури

Редактор Н. О. Черкаська

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР

Институт истории

И С Ю Р И 4т: С К Н Ф И С С Л Е Д О В А Н И Я . ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ МЕЖВЕДОМСТВЕННЫЙ СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

Основан в 1975 г

Главная редакционная колегия

Ю. Ю. КОНДУФОР (главный редактор) и др.

Выпуск 14

Києв Издательство «Наукова думка» 1988

(На украинском языке)

Художній редактор І. Є. Пісарєва
Технічний редактор Т. К. Валицька
Коректор І. В. Антюхов

ИБ № 9027.

Підп. до друку 21.09.88. БФ 00131. Формат 70\ 108/16 Папір офс. № 2. Гари, літера гурна. Офс. др\ к. Ум. друк, арк 7,35 у\ фарб. відб. 7,70. Обл. вид. арк. 8,63. Тираж 500 пр. Зам. 8-739. Ціна 1 крб 80 коп.

Київська книжкова лрукарня наукової книги. 2520 11 Київ 4, вул. Рєпіна, 4.
Адрес главной редколегии 252602 Киев 1, ул. Кірова, 4. Інститут історії АН УССР.
Киевская книжная типография научной книги. 252004 Киев 4, ул. Рєпина, 4.

0505020000 565 ку _ , _ 1 7 3 _ 8 8

M221 (04)—8

ISBN 5-12-000129-7

© Издательство «Наукова думка», 1988

використовуються істориками нашої республіки, а між іншим там наведено сотні документів, що мають пряме відношення до України.

В документах нашої партії неодноразово підкреслювалася незаперечна істина: «Життя Леніна — подвиг. Це життя, яке пройшло в творчій праці думки, в безупинній революційній дії, в ідейних і політичних битвах»⁵.

Ленінська партія була справжньою революційною силою. З кожним днем, з кожним часом зростає її авторитет, швидко збільшувався її вплив на широкі маси трудящих. В. І. Ленін, простежуючи цей процес, писав: «Навесні 1905 р. наша партія була союзом підпільних гуртків; восени вона стала партією мільйонів пролетаріату»⁶. Це пояснюється тим, що ідеї партії повною мірою відображали інтереси мас, її серце билося в унісон мільйонам сердець революційних бійців. Партія, очолювана Леніним, завжди стояла в центрі революційних подій, завжди була разом з народом і на чолі народу. Вивчення динаміки зростання керівної ролі партії в революції і, навпаки, впливу революційності мас на партію — важливе завдання істориків.

Діаметрально протилежні процеси відбувалися в стані головного противника пролетаріату — буржуазії та її партій. В ході розвитку революції вони втрачали довір'я мас, їх ренегатська позиція ставала дедалі більш очевидною. Сьогодні вивчення їх політики допомагає зрозуміти позицію і дії сучасних опортуністичних діячів із соціалістів і соціал-демократів Заходу. Російським кадетам і буржуазним лібералам взагалі в подіях 1905—1907 рр. імпонувало і здавалося найважливішим те, що було досягнуто не в результаті революційних виступів мас, а шляхом закулісних переговорів з царом або методами парламентської боротьби; те, що не порушувало спокійного перебігу суспільного життя і не загрожувало докорінною перебудовою суспільства. Вони прагнули не до революційних перетворень, а до руху за реформи існуючого ладу. Обґрунтуванням цього погляду була «теорія», згідно з якою держава в Росії нібито відігравала роль рушійної сили суспільного розвитку. І тому боротьба проти неї — аморальна. Зображуючи поступки царизму як результат свого впливу на царський уряд, ліберали відводили пролетаріату лише негативну роль. Він, мовляв, «заважав» досягненню більш вигідної угоди з царом. Виявом «повного розриву» російського кадетизму і російського лібералізму взагалі з російським визвольним рухом було видання в 1909 р. кадетського збірника «Вехи», названого Леніним «енциклопедією ліберального ренегатства»⁷.

Кадетській інтерпретації історії революції 1905—1907 рр. були близькі погляди дрібнобуржуазних партій. Згадаємо хоч би заяву Г. В. Плеханова: в грудні 1905 р. «не потрібно було братися за зброю». В. І. Ленін писав: «В бурхливій 1905—1907 роки меншовизм був опортуністичною течією, яку підтримували ліберальні буржуа і яка проводила ліберально-буржуазні тенденції в робітничому русі. Пристосування боротьби робітничого класу до лібералізму — в цьому була його суть»⁸.

Ідея гегемонії пролетаріату, очолюваного більшовицькою партією, в революційних подіях 1905—1907 рр. червоною ниткою проходить наскрізь ленінські праці періоду першої російської революції. Зокрема, в «Доповіді про революцію 1905 року», посилаючись на найточніші дані російської історії, В. І. Ленін зробив висновок загального характеру: «людство аж до 1905 року не знало ще, яким великим, яким грандіозним може бути і буде напруження сил пролетаріату, коли справа йде про те, щоб боротися за справді великі цілі, боротися справді революційно!» . В цих словах — не лише глибоке узагальнення найголовнішого в історичному досвіді першої російської революції, а й геніальне передбачення ще більшої енергії, ентузіазму й активності пролетарських мас в наступних великих революційних битвах.

Російський пролетаріат — найбільш численний і передовий загін багатонаціонального робітничого класу нашої країни — активно підтримував національно-визвольну боротьбу народів Росії, в тому числі українського, проти буржуазно-поміщицької влади, забезпечував інтернаціональну єдність революційних дій трудящих всіх національностей. Початок інтернаціональному єднанню революційної боротьби трудящих поклала революція 1905- 1907 рр. В. І. Ленін чітко визначив: «п'ятий рік об'єднав робітників усіх націй Росії»¹⁰.

Хочеться відзначити ленінське застереження, звернене до пролетарських революціонерів Росії, проти сліпого копіювання західних зразків, у тому числі й історичного досвіду західноєвропейського пролетаріату. В. І. Ленін бачив багато спільного між подіями у Франції 1871 р. і Росії 1905 р. Проте, з повагою ставлячись до героїчного подвигу паризьких комунарів, вождь партії російського пролетаріату був рішучим противником фетишизації всієї їх діяльності без розрізнення в ній правильних, рішучих дій і помилкових, хитких кроків. Взагалі підкреслимо, що історична концепція В. І. Леніна невіддільна від його політичної концепції.

Мабуть, найбільш значущий урок революції 1905—1907 рр.— це глибоке усвідомлення необхідності союзу робітників і селян для перемоги над самодержавством, експлуаторськими класами. Як відомо, в той час такий союз був «стихийний, неоформлений, часто неусвідомлений»¹¹. Це був гіркий урок, але робітники і селяни використали його повною мірою. Підтвердженням цього стали переможні Лютнева і Жовтнева революції 1917 р.

Велику увагу В. І. Ленін приділяв відношенню партії до збройного повстання трудящих, керованих пролетаріатом. Всебічно проаналізувавши різноманітну інформацію, яка надійшла до нього після Кривавої неділі, про рішучість робітників до кінця боротися проти самодержавства, вождь більшовиків 12/25 січня пише статтю «Початок революції в Росії», в якій звертається з закликом готувати збройне повстання. Думками про необхідність серйозної підготовки до нього просякнуте листування В. І. Леніна з місцевими партійними організаціями в Росії протягом всього 1905 р. Ленінські статті в центральних друкованих органах партії «Вперед», «Пролетарий», вивчення Володимиром Іллічем воєнно-тактичних і воєнно-історичних творів, численні практичні дії вождя по безпосередньому керівництву збройними виступами проти царизму підтверджують це.

В. І. Ленін послідовно простежує історичний зв'язок явищ, подій, розглядає їх в єдності — виникнення, розвиток і завершення. Особливу увагу звертає на їх використання для справи революційного перетворення світу, справи пролетаріату. Наведемо як приклад ленінське визначення революції 1905—1907 рр. як генеральної репетиції Жовтневої революції. Ця ленінська формула становить великий політичний, теоретичний і науково-дослідницький інтерес.

Гранично стисло про це йде мова у всесвітньовідомій ленінській праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (1920 р.). В розділі «Головні етапи в історії більшовизму» характеризуються основні риси революційного процесу в 1905—1907 рр. і підкреслюється, що без «генеральної репетиції» 1905 року перемога Жовтневої революції 1917 року була б неможлива»¹².

У написаній роком раніше статті «Третій Інтернаціонал і його місце в історії» В. І. Ленін вказує на значення революційного досвіду, набутого масами в першій російській революції, і поширює його вплив на дві наступні. «Без такої «генеральної репетиції», як у 1905 році,— зазначає В. І. Ленін,— революція в 1917 як буржуазна, лютнева, так і пролетарська, Жовтнева, були б неможливі»¹³.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року В. І. Ленін в «Листах з далека» розкриває найглибший взаємозв'язок її з першою революцією на основі розвитку знову ж таки революційного досвіду мас. «Без трьох років величезних класових битв і революційної енергії російського пролетаріату 1905—1907 років була б неможлива така швидка, в розумінні завершення її *початкового етапу* за кілька днів, друга революція»¹⁴,— пише В. І. Ленін. Далі Володимир Ілліч підкреслює, що вже перша революція виявила всю суть царської монархії, довела її до «останньої межі», розкрила всю її гнилість, мерзенність, що ця революція «самовизначила» всі класи російського народу і народів, що населяють Росію, визначила їх ставлення один до одного і до царської монархії, «яке проявило себе за 8 днів лютнево-березневої революції 1917 року». І тут же В. І. Ленін, хоча і не вживає ще терміна «генеральна репетиція», але вже прямо підводить до цього свою думку: «Ця восьмиденна революція була, якщо дозволено так метафорично висловитись, «розіграна» начебто після десятка головних і другорядних репетицій; «актори» знали один одного, свої ролі, свої місця, свою обстановку

вздовж і впоперек, наскрізь до всякого хоч трохи значного відтинку політичних напрямів і способів дії»¹⁵.

Однак «генеральною репетицією» Лютого і Жовтня 1917 року В. І. Ленін, як було показано вище, все-таки назвав лише одну важливу історичну подію початку ХХ століття — першу російську революцію 1905—1907 років, в період якої всі соціальні верстви населення (поміщики, капіталісти, куркулі, середне і найбільше селянство, робітники) виступили відкрито на захист своїх класових інтересів. Це — яскравий взірєць простеження взаємозв'язку явищ, дбайливе відношення до тих крихт досвіду, яких набуто в ході боротьби і використано для наступних битв.

У першому «Листі з далека» В. І. Ленін дає узагальнюючу характеристику першої російської революції та її історичного значення. Вона «...глибоко зорала ґрунт, викорчувала вікові передсуди, пробудила до політичного життя і до політичної боротьби мільйони робітників і десятки мільйонів селян, показала один одному і всьому світові всі класи (і всі головні партії російського суспільства) в їх справжній природі, в справжньому співвідношенні їх інтересів, їх сил, їх способів дії, їх найближчих і дальших цілей»¹⁶,

Багато ще потрібно прикласти зусиль суспільствознавцям, щоб розкрити значення революції 1905—1907 рр. для майбутнього нашої країни. Радянські вчені як пряму вказівку сприймають слова вождя, написані в 1905 р.: «Нам треба подбати ...щоб народ знав ці сповнені життя, багаті змістом і великі за своїм значенням і своїми наслідками дні значно докладніше і ґрунтовніше...»¹⁷. Трохи пізніше В. І. Ленін, повертаючись до цієї думки, закликає «...вжити спільні засоби і сили на більшовицьку історію революції...»¹⁸. Для втілення в життя цього завдання він приклав титанічні зусилля і добився результатів всесвітньо-історичного значення. Ленінська теоретична спадщина — ідейна основа наукової розробки буржуазно-демократичної революції в Росії.

¹ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції // Повне збір. творів.— Т. 11.— С. 27.

² Ленін В. І. Революційні дні // Там же.— Т. 9.— С. 198.

³ В. И. Ленин. Годы великого пролога, 1905—1907.— М., 1984.— С. 4.

⁴ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.): Сб. документов и материалов.— Киев, 1964; Переписка В.И.Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями (1903—1905 гг.): Сб. документов и материалов: В 3 т.— М., 1974—1977 гг.— Т. 1. I; и др.

⁵ До 100-річчя до дня народження Володимира Ілліча Леніна: 36. документів і матеріалів.— С.30.

⁶ Ленін В. І. Про деякі риси сучасного розпаду // Повне збір. творів,— Т. 17.— С. 136.

⁷ Ленін В. І. Про «Вехи» // Там же.— Т. 19.— С. 161.

⁸ Ленін В. І. Соціалізм і війна // Там же.— Т. 26.— С. 325.

⁹ Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року // Там же.— Т. 30.— С. 295.

¹⁰ Ленін В. І. До питання про національну політику // Там же.— Т. 25.— С. 69.

¹¹ Ленін В. І. Як соціалісти-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціалістам-революціонерам // Там же.— Т. 17.— С. 322.

¹² Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Там же.— Т. 41.— С. 9.

¹³ Ленін В. І. Третій Інтернаціонал і його місце в історії // Там же.— Т. 38.— С. 296.

¹⁴ Ленин В. И. Листи з далека // Там же.— Т. 31.— С. 11.

¹⁵ Там же.— С. 12.

¹⁶ Там же.— С. 11—12.

¹⁷ Ленін В. І. Проти бойкоту,— Т. 16.— С. 25.

¹⁸ Ленін В. І. Учням капрійської школи, 30 серп. 1909 тј> // Там же.— Т. 47.— С. 191.

В. Г. Сарбей

В. 5. ЛЕНІН ПРО ПРОЛЕТАРСЬКУ СПРЯМОВАНІСТЬ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція 1905—1907 рр., за ленінською історичною концепцією, є найважливішою нерозривною ланкою суцільного ланцюгу усього процесу розвитку визвольного руху в нашій країні, закономірним завершенням того позитивного, що внесли в нього попередні покоління російських революціонерів. Ленін вважав її апогеєм розвитку історичних класових етапів визвольного руху

в Росії у напрямку всебільшого залучення народних мас, керованих єдиним до кінця революційним класом — пролетаріатом. Лише перша російська революція стала справді народною, бо охопила своїм впливом абсолютну більшість експлуатованих трудящих царської Росії.

Живим втіленням керівної ролі, гегемонії пролетаріату у визвольному русі нашої країни стала створена великим Леніним більшовицька партія. В період революції 1905—1907 рр. вона зросла чисельно, зміцніла організаційно, розширила свій вплив у масах. Це було не лише кількісне, але й якісне зрушення в її розвитку за час після II з'їзду РСДРП, спеціально відзначене у славнозвісній ленінській «Доповіді про революцію 1905 року»¹. Тому вождь більшовицької партії мав всі підстави заявляти, що як могутня революційна партія мас вона створена робітничим класом у 1905 р.²

Революційність народних мас у процесі загальноросійського визвольного руху зростала в міру зближення революціонерів з народом. Діалектика взаємовідносин мас і професіональних революціонерів показана В. І. Леніном у книзі «Що робити?»: «1) ...ні один революційний рух не може бути міцним без стійкої і зберігаючої наступництва організації керівників; 2) ...чим ширша стихійно втягувана в боротьбу маса, яка становить базис руху і бере участь в ньому, тим настійніша необхідність в такій організації і тим міцнішою повинна бути ця організація...»³. Успіх у революційній боротьбі досягається лише на основі взаєморозуміння революціонерів і народних мас, підкреслював В. І. Ленін⁴. Однак подібна взаємодія, як свідчить історичний досвід покоління російських революціонерів-демократів, була вкрай рідкою до пролетарського періоду визвольної боротьби в Росії, з початком якого вона стала повсякденною реальною об'єктивністю революційного процесу.

У самий розпал першої російської революції В. І. Ленін від імені більшовицької партії закликав орієнтуватися перш за все на пролетаріат, який інстинктивно рветься до відкритої революційної боротьби, правильно формулювати завдання цієї боротьби, тобто керувати пролетаріатом, а не плентатися в хвості подій⁵. Один з найважливіших світових історичних уроків, здобутих людством в ході першої російської революції, В. І. Ленін побачив у тому, що: «...в революційну епоху... пролетаріат *може* розвинути енергію боротьби *в сто раз* більшу, ніж у звичайний спокійний час. Це говорить про те, що людство аж до 1905 року не знало ще, яким великим, яким грандіозним може бути і буде напруження сил пролетаріату, коли справа йде про те, щоб боротися за справді великі цілі, боротися справді революційно!»⁶.

Безперечно, гегемонія пролетаріату — основа всього ходу революції 1905—1907 рр. Вона історично впливає з керівної ролі найпередовішого класу суспільства в загальноросійському визвольному русі на його третьому, завершальному етапі. «...В 1905 році під керівництвом пролетаріату почалося народне повстання проти царського уряду, з метою завоювання демократичної республіки...»⁷ — ця ленінська характеристика не тільки розкриває буржуазно-демократичну спрямованість соціально-політичних цілей першої російської революції, але й визначає вирішальну роль у ній народних мас, керованих робітничим класом. В. І. Ленін навіть вважає за можливе говорити про колективний розум мас як про живу дійову силу революції 1905—1907 рр.⁸ Для вождя партії російського пролетаріату глибоко народний характер першої російської революції є безперечним, і саме такий характер робив її, по-перше, кульмінаційною подією всього попереднього розвитку визвольної боротьби у Росії і, по-друге, важливою віхою на шляху до Великого Жовтня 1917 р., який переможно завершив цю глибоко справедливую з погляду непохитних цінностей боротьбу в ім'я свободи народів і торжества соціальної справедливості.

¹ Див.: Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року // Повне збір. творів.- Т. 30,— С. 293.

² Д.:В.: Ленін В. І. Про національну гордість великоросів//Там же.— Т. 26.— С. 98.

³ Ленін В. І. Що робити? // Там же.— Т. 6.— С. 117.

⁴ Див.: Там же.— С. 100.

⁵ Див.: Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції//Там же.— Т. I I, - С. 4—5.

⁶ Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року // Там же.— Т. 30.— С. 295.

⁷ Там же.— С. 309.

⁸ Див.: Ленін В. І. Перемога кадетів і завдання робітничої партії // Там же.— Т. 12.— С. 305.

В. О. Дятлов, О. Б. Коваленко

**ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД
РАННІХ БУРЖУАЗНИХ РЕВОЛЮЦІЙ XVI—XVIII СТ.
І ЛЕНІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ РЕВОЛЮЦІЇ
1905—1907 рр. У РОСІЇ**

Революція 1905—1907 рр. у Росії увійшла в історію як буржуазно-демократична революція нового типу. Її гегемоном виступив пролетаріат, очолений марксистсько-ленінською партією. У той же час об'єктивні умови висунули на перший план аграрно-селянське питання, що визначило «національну особливість» революції 1905—1907 рр.¹ За словами В. І. Леніна, ця обставина «виділяє її з числа інших буржуазних революцій нового часу, але зближає її з великими буржуазними революціями старих часів, коли селянство відіграло видатну революційну роль»². Тому, аналізуючи характер, рушійні сили, завдання першої російської революції, В. І. Ленін неодноразово звертався до історичного досвіду ранніх буржуазних революцій XVI—XVIII ст.

Питання про революційний потенціал селянства — одне з центральних у ленінській концепції першої російської революції 1905—1907 рр. В. І. Ленін неодноразово відзначав, що ранні буржуазні революції XVI—XVIII ст. переконливо продемонстрували величезні революційні можливості селянських мас. Водночас він підкреслював, що селянство як клас не здатне через свою соціальну природу самостійно домогтися перемоги над експлуататорами ні у середні віки, ні у нові часи. У цьому зв'язку В. І. Ленін вказував на актуальність уроків ранньої буржуазної революції XVI ст. у Німеччині, у ході якої з усією повнотою виявились притаманні селянським виступам стихійність, локальність, роз'єднаність дій. Виходячи з цього, він зробив чіткий і дуже важливий для долі російської революції висновок про те, що організованість і політичну свідомість «спроможне дати розпорощеним мільйонам селянських дрібних хазяїв *тільки* керівництво ними або з боку буржуазії, або з боку пролетаріату»³.

В. І. Ленін обгрунтував думку про керівну роль пролетаріату в буржуазно-демократичній революції епохи імперіалізму. У ряді праць він простежив процес формування робітничого класу з плебейських елементів західно-європейського суспільства XVI—XVIII ст. й дійшов висновку про те, що «замість плебейського елемента міст, який був на другому місці в XVI, XVII і XVIII століттях,— в XX столітті виступає на перше місце пролетаріат»⁴.

Найважливішою запорукою перемоги буржуазно-демократичної революції В. І. Ленін вважав міцний союз пролетаріату і селянства. Оперуючи історичним матеріалом, він переконливо довів, що «всі переможні моменти буржуазних революцій минулого були зв'язані з успіхами спільних дій «міського плебсу» (—сучасного пролетаріату)» і «демократичного селянства»⁵. Посилаючись на історичний досвід Реформації і Селянської війни у Німеччині XVI ст., В. І. Ленін підкреслив, що для соціал-демократа абсолютно неприпустимо «ставити «лютерівсько-рицарську» (ліберально-поміщицьку в перекладі на російську мову початку XX століття) опозицію *вище* від «плебейсько-мюнцєрівської» (пролетарсько-селянської, в такому ж перекладі)»⁶.

Уроки ранніх буржуазних революцій В. І. Ленін послідовно брав до уваги при обгрунтуванні стратегії і тактики пролетаріату у першій російській революції 1905—1907 рр. Організація збройного повстання, можлива участь у тимчасовому революційному уряді — ці й інші питання він вирішував із врахуванням досвіду історії. Передусім В. І. Ленін застерігав проти відособленості революційних сил, що, за його визначенням, «було неминучим злом в епоху німецької селянської війни»¹.

Таким чином, найважливіші положення ленінської концепції революції 1905—1907 рр. ґрунтуються, з одного боку, на глибокому аналізі російської дійсності епохи імперіалізму, а з другого — на творчому використанні досвіду міжнародного революційного руху, і зокрема історичних уроків ранніх буржуазних революцій XVI — XVIII ст.

¹ Ленін В. І. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років: Висновок // Повне збір. творів, — Т. 16.— С. 376.

² Ленін В. І. До оцінки російської революції//Там же.— Т. 17.— С. 42.

³ Ленін В. І. Про конституційні ілюзії//Там же.— Т. 34.— С. 40.

⁴ Ленін В. І. Мета боротьби пролетаріату в нашій революції//Там же.— Т. 17.— С. 365.

¹ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Там же.— Т. 21.— С. 86.

¹ Там же.— С. 86—87.

¹ Ленін В. І. Про тимчасовий революційний уряд//Там же.— Т. 10.— С. 236.

Г. М. Книш

В. І. ЛЕНІН ПРО УРОКИ ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ
ДІЯЛЬНОСТІ БІЛЬШОВИКІВ
ПО ЗАЛУЧЕННЮ МОЛОДІ
У РЕВОЛЮЦІЙНУ БОРОТЬБУ В 1905 р.

Уже на самому початку першої російської буржуазно-демократичної революції на основі аналізу січневих подій 1905 р., першого досвіду відкритої політичної боротьби пролетаріату та його союзників В. І. Ленін поставив завдання залучити на бік революції нові, свіжі, молоді сили: «Сміливіше створюйте нові й нові дружини, посилайте їх у бій, вербуйте більше робітничої молоді, розширяйте звичайні рамки всіх партійних організацій, починаючи від комітетів і кінчаючи фабричними групами, цеховими спілками, студентськими гуртками!» При цьому В. І. Ленін зазначав, що якщо молодь не знайде вихід своєї енергії у соціал-демократичному руслі, тоді вона почне прямувати в інших напрямках, а партія втратить свій вплив на молодь.

Про необхідність нагромадження політичного досвіду керівництва пролетаріату і його авангарду — більшовицької партії — революційним рухом, складовою частиною якого була передова робітнича, селянська, студентська і учнівська молодь, В. І. Ленін підкреслював, що тільки революція навчить народні маси, «підтвердить на ділі програму і тактику соціал-демократії»².

Аналізові спільних виступів пролетаріату і студентства восени 1905 р. В. І. Ленін присвятив статті «Завдання загонів революційної армії», «Політичний страйк і вулична боротьба в Москві», «Уроки московських подій». Він високо оцінив досвід такої форми боротьби проти царизму. В період Всеросійського жовтневого політичного страйку В. І. Ленін звертається до пролетаріату, більшовиків перетворити страйк у всенародне збройне повстання, у якому важлива роль відводилась передовій молоді, особливо пролетарській.

Після поразки грудневого збройного повстання 1905 р., яке стало вершиною революції, В. І. Ленін в статті «Уроки московського повстання» (1906 р.) розкриває значення уроків революційних битв, підкреслює ідею наступності революційних традицій для майбутніх поколінь борців за свободу.

Примітно, що на 12-ту роковину Кривавої неділі В. І. Ленін виступив у щорічному Народному будинку на зборах швейцарської робітничої молоді і свою доповідь адресував перш за все молодим, революціонерам. Вождь більшовицької партії переконливо показав величезне політичне значення здійснення керівної ролі пролетаріату та його партії в згуртуванні загальнодемократичного фронту боротьби проти царського самодержавства, залученню до його лав передових молодих робітників, селян, студентів, учнів, солдатів³. Не випадково у цій доповіді В. І. Ленін висловив впевненість у тому, що передова молодь «матиме щастя не тільки боротись, але й перемогти в грядущій пролетарській революції»⁴.

Висновки В. І. Леніна про необхідність засвоєння набутого в революції 1905—1907 рр. політичного досвіду більшовицької партії по залученню молоді

до активної революційної боротьби і сьогодні мають неминуще значення у міжнародному комуністичному і робітничому русі для виховання і підготовки нових загонів молодих борців за демократію і соціалізм.

¹ Ленін В. І. Нові завдання і нові сили // Повне збір. творів. — Т. 9.— С. 290.

² Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції // Там же.— Т. 11.— С. 3.

³ Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 р. // Там же. Т. 30,— С. 298, 299, 305.

⁴ Там же.— С. 309.

В. М. Гребенніков

**В. І. ЛЕНІН,
БІЛЬШОВИКИ ПРО ПОЛІТИКУ ЦАРИЗМУ ТА БУРЖУАЗІЇ
В РОБІТНИЧОМУ ПИТАННІ
В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1905—1907 рр.**

У роки першої російської революції В. І. Ленін, більшовики в газетах, листівках та інших легальних і нелегальних виданнях, в агітаційно-пропагандистській роботі послідовно викривали антинародну суть політики царизму та буржуазії в робітничому питанні, її основні соціально-економічні та ідейно теоретичні аспекти, «опікунські», ліберальні і репресивно-каральні, завжди домінуючі, методи.

Зокрема, в листівках вказувалось, що розстрілом робітників 9 січня 1905 р. самодержавство показало своє прагнення «задавити всякий рух робітничого класу...» В той же час самодержавний уряд почав вести відчайдушну гру, вдавшись до незначних поступок, обману, «до політики обіцянок», за словами В. І. Леніна, спробував заспокоїти пролетаріат шляхом улаштування фальшивих депутацій до царя². Одна за одною виникали різні комісії для розглядання питань про страхування робітників, про робочий день та інші фабричні законопроекти, для розбирання вимог петербурзьких робітників. Однак, всі вони зволікали з вирішенням тих чи інших питань. Наприклад, у комісії по державному страхуванню робітників намічені нею заходи по виробленню законопроекту виходили занадто довго, а «на ділі,— як прозірливо писав Петербурзький комітет РСДРП,— може вийти ще довше»³. До комісії Шидловського повинні були увійти також робітники, але коли виборці виставили вимоги свободи слова, преси, зборів, недоторканності особи та інші, самодержавство «закрило комісію, а виборців-робітників... кинуло у в'язницю...»⁴. В лютому 1905 р. почала роботу комісія міністра фінансів В. М. Коковцова «для обговорення заходів по упорядкуванню побуту і становища робітників...», але вже без участі самих робітників⁵. Однак уряд і не думав «серйозно займатися робітничим питанням...»⁶. І комісія закінчила свою роботу, оскільки «деякі члени комісії, до якої були запрошені представники від промисловців, знайшли урядовий законопроект про страйки і спілки робітників досить ліберальним»¹.

У той час коли в комісіях розмовляли про реформи, які виявили як старі «попечительні» тенденції, так і буржуазний підхід до рішення робітничого питання, «на практиці,— відзначалось в летючому листку ЦК РСДРП,— все енергійніше проводилась реакційна політика»³. Незважаючи на «даровану» «свободу страйків», влада, як показували більшовики, по-давньому широко вдавалась до заарештовування «підбурювачів» і адміністративного виселення страйкарів⁹.

4 березня 1906 р. вийшли Тимчасові правила про професійні громади. Хоч вони, за задумом Дежавної ради, повинні були забезпечити і робітникам, і промисловцям «рівні права в економічній боротьбі»¹⁰, профспілкам заборонялось боротися за допомогою страйків за скорочення робочого часу та збільшення оплати праці, організувати страйкові фонди та ін. Але і цей «поліцейський закон» не дотримувався — у багатьох випадках навіть не затверджувались «устава спілок, точно списані з урядового взірця...»¹¹.

Одночасно підприємці почали утворювати свої об'єднання (регіональні та професійні) для боротьби зі страйками і посиленого наступу на робітників. Одним із засобів «загнуздання» пролетаріату стали масові локаути, за допомогою яких вони добивалися пониження заробітної платні, подовшення робочого часу, відновлення штрафів, очищення підприємств від робітників-активістів, намагалися роз'єднати робітників, «нацькувати одну частину пролетаріату на іншу, а потім роз'єданому пролетаріатові протипоставити міцну, згуртовану царську армію і задавити справу самовизволення»¹².

Усі ці та інші сторони «опікунської» політики царату та буржуазії в робітничому питанні, зокрема «поліцейський соціалізм» у формі гапоновщини та ушаковщини, притягнення до цього питання Державної думи, репресивно-каральні заходи, реакційний ідейно-політичний вплив експлуаторських класів на робітників, нещадно викривались більшовицькою партією на чолі з В. І. Леніним. При цьому більшовики закликали і вчили пролетаріат Росії відбивати усі спроби контрреволюції, боротися за революційні вимоги програми-мінімум РСДРП.

¹ Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.—М., 1956.— Ч. 1.— С. 741.

² Ленін В. І. Перші уроки//Повне збір. творів.— Т. 9.— С. 237; Трепов хазайнус//Там же,— С. 227—229.

³ Листовки петербургских большевиков 1902—1917.— М., 1939.— і. 1.— С. 192.

⁴ Листовки большевистских организаций в первой русской революции...— С. 39—40; 288.

⁵ Листовки Кавказского союза РСДРП, 1903—1905 гг.— М., 1955,—С. 349; Вперед,—1905,— № 15.

⁶ Листовки московских большевиков в период первой русской революции.— М., 1955.— С. 104.

⁷ Пролетарий.—1905.— № 6.

⁸ Листовки большевистских организаций в первой русской революции...— С. 81.

⁹ Новая жизнь. -1905.- № 24; Вперед (М.).—1905.— № 3; Листовки московских большевиков в период первой русской революции.— С. 461—465.

¹⁰ Центральний державний історичний архів УРСР,— Ф. 442, оп. 857, спр. 35.— Арк. 151.

¹¹ Листовки московских большевиков в период первой русской революции.— С. 545; Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.).— Киев, 1955, - С 545—546; ЦДА УРСР,— Ф. 574, оп. 1, спр. 917,— Арк. 100.

¹² Листовки Ивано-Вознесенской большевистской организации 1900—1917 гг.— [Иваново], 1957.— С. 242; Листовки большевиков Украины периода первой русской революции...— С. 327.

С. П. Рамазанов, Г. Г. Черних

В. І. ЛЕНІН ПРО ЕВОЛЮЦІЮ БУРЖУАЗНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ В РОСІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ленінська концепція еволюції буржуазної історичної думки в Росії кінця ХІХ — початку ХХ ст. має важливе значення для осмислення сутності, характеристик і етапів кризи вітчизняної буржуазної історіографії. Дослідження ленінської концепції важливе й для розуміння процесу кризи сучасної буржуазної історіографії, джерела якої пов'язані власне з кінцем ХІХ — початком ХХ ст. На нашу думку, визріла необхідність цілісного її дослідження, на що автори вважають за потрібне звернути увагу спеціалістів — історіографів.

Вступ капіталістичних країн у загальносвітове масштабі в епоху імперіалізму, яка, згідно з оцінкою В. І. Леніна, «починається не раніше як у 1898—1900 роках» не міг не відбитися на буржуазній свідомості та супроводжувався її кризою, котра поступово охоплювала всі сфери буржуазного суспільствознавства. Власне з цими роками В. І. Ленін пов'язував початок «легального марксизму» та виступ представників цієї течії проти марксової теорії соціального розвитку².

У еволюції політичних поглядів колишніх «легальних марксистів» у бік реакційних ідей зламним був (за В. І. Леніним) 1901 р.,— саме з цього часу П. Струве характеризується ним як ліберал, який нездатний «відстояти хоча б дещо послідовно власні чисто демократичні вимоги»³. Поведінку П. Струве напередодні першої російської революції В. І. Ленін порівнює з поведінкою

Луї-Адольфа Тьєра, котрий після липневих подій 1830 р. перетворився з ліберала в запеклого реакціонера й відповідно змінив свою історичну концепцію.

Перша буржуазно-демократична революція в Росії сприяла, за В. І. Леніним, кінцевому переродженню ідеологів вітчизняного лібералізму. В березні 1908 р. В. І. Ленін писав: «Російський лібералізм за три роки пережив ту еволюцію, на яку пішло в Німеччині більше тридцяти років, а у Франції навіть більше ста років: еволюцію від прихильника свободи до кволого й підлого прислужника абсолютизму»⁵.

Переорієнтування російської ліберальної історичної науки в бік реакційних політичних ідей наочно демонструють опубліковані 5 серпня 1905 р. «Політичні листи» історика П. Г. Виноградова, якого В. І. Ленін вважав «найтиповішим ідеологом буржуазії»⁶. Виноградов наприкінці своїх «Листів» писав: «Я не знаю, чи вдасться ще Росії пройти до нового ладу шляхом, близьким до того шляху, яким пройшла Німеччина в 1848 році, але не сумніваюсь, що треба докласти всіх зусиль, щоб вийти на цей шлях, а не на шлях, який вибрала Франція в 1789 р.»⁷. Цією заявою Виноградов виразив страх російської буржуазії перед завершенням революції. «...Учений історик буржуазії,— писав В. І. Ленін,— не боїться повстань народу. Він боїться перемоги народу. Він не боїться того, щоб реакція, бюрократія, ненависна йому бюрократія, була проучена злегка народом. Він боїться повалення реакційної влади народом... Він хоче не переможної революції, а невдалої революції»⁸.

З початком революції, на думку В. І. Леніна, ще рельєфніше змінюється відношення буржуазії до марксизму. Якщо до цього часу «знищенням» Маркса в Росії займалися «тільки крайні праві» представники офіційної науки, а «вся ліберальна народницька професорська наука ставилась до Маркса з пошаною»⁹, то вже перші виступи революційної маси народу викликали у буржуазії почуття страху перед науковою ідеологією пролетаріату. «До 1905 року,— писав В. І. Ленін,— буржуазія не бачила іншого ворога, крім кріпосників і «бюрократів»; тому і до теорії європейського пролетаріату вона старалась ставитись співчутливо, старалась не бачити «ворогів зліва». Після 1905 року зароджується в Росії контрреволюційна ліберальна буржуазія, і професорська ліберальна наука, нітрохи не втрачаючи престижу в «громадянстві», береться серйозно знищувати Маркса».

Одночасно, після 1905 р. В. І. Ленін звертає увагу й на методологічну переорієнтацію теоретиків вітчизняної історичної думки, пов'язуючи її з засудженням позитивізму¹¹ та затвердженням у ліберальному суспільствознавстві провідних позицій неокантіанського напрямку. В 1914 р. В. І. Ленін відзначав: «У наш час... заслужити репутацію солідного вченого й одержати офіційне визнання своїх праць,— це значить неможливість соціалізму за допомогою парочки «по-кантіанському» введених визначень; це значить знищити марксизм, роз'яснивши читачам і слухачам, що його не варто навіть спростовувати...»¹².

Підтвердженням цього ленінського висновку є, зокрема, зміни у ставленні до неокантіанства колишнього лідера «легальних марксистів», а з 1905 р. лідера правого крила партії кадетів П. Струве. Якщо наприкінці XIX ст. Струве розглядав неокантіанство тільки як засіб «поновлення» марксизму, то вже з 1907 р. він визнає самовартість неокантіанських методологічних положень і приймає точку зору лідера баденської школи Г. Ріккєрта¹³.

Після 1905—1907 рр. В. І. Ленін зображує подальший занепад буржуазної історичної науки в Росії перш за все на основі аналізу концепцій П. Мілюкова й П. Струве, підкреслюючи, що ці концепції нижчі від наукової критики, й відзначаючи це як надзвичайний прояв занепаду вітчизняної буржуазної історичної науки.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін дає глибоку класову оцінку білій еміграції, серед якої опинились такі представники буржуазної історичної думки Росії, як М. Бердяєв, С. Булгаков, О. Кізеветтер, П. Мілюков, П. Сорокін, П. Струве, М. Устрялов. Білий емігрант, за переконанням В. І. Леніна,— не тільки втікач, а прями́й помічник світового капіталу, ним утримуваний й разом з ним діючий. Досить швидко при звичайстві за межами

Росії, білоемігрантські історики стали духовним ферментом для буржуазної історичної думки, сприяючи розвитку «русології» та «радянології», в певній мірі — поглибленню кризи історичної науки на Заході.

Звичайно, для всебічного аналізу ленінської концепції еволюції вітчизняної буржуазної історичної думки кінця XIX — початку XX ст. необхідне спеціальне монографічне дослідження. Все ж таки вже в даний час можливо зробити висновки про визначення В. І. Леніним трьох етапів такої еволюції, межами яких є перехідний період XIX — XX ст., 1905 і 1917 роки, про зумовлення поглиблення кризи буржуазної історіографії характером соціально-політичних процесів, які проходили в дореволюційній та Радянській Росії.

¹ Ленін В. і. Імперіалізм і розкол соціалізму // Повне збір. творів.— Т. 30.— С. 160.

² Див.: Ленін В. І. О. М. Потресову, 27 квіт. // Там же.— Т. 46.— С. 22—23; Ленін В. І. П. А. Аксельроду, 24 груд. // Там же.— С. 75.

³ Див.: Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років» // Там же.— Т. 16.— С. 99; Ленін В. І. Відповідь на критику нашого проекту програми // Там же.— Т. 7.— С. 208.

⁴ Див.: Ленін В. І. Les beaux esprit se rencontrent (Що означає приблизно: свій своєму мимоволі брат) // Там же.— Т. 7.— С. 205—206.

⁵ Список видань і документів, у яких брав участь В. і. Ленін, див: Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 459.

⁶ Цит. за: Ленін В. І. Чого хочуть і чого бояться наші ліберальні буржуа? // Там же.— Т. 11.— С. 217.

⁷ Там же.— С. 213.

⁸ Там же.— С. 214.

⁹ Див.: Ленін В. І. Ще одно знищення соціалізму // Там же.— Т. 25.— С. 33.

¹⁰ Там же.— С. 34.

¹¹ Див.: Ленін В. І. Про «Вехи», // Там же.— Т. 19.— С. 168.

¹² Ленін В. І. Ще одно знищення соціалізму // Там же.— Т. 25.— С. 52.

¹³ Див.: Струве П. Практика или идеи?: Из размышлений о русской революции // Рус. мысль. -1907.— № 8.— С. 228, 230.

Г. Г. Касаров

ЛЕНІНЬКА МЕТОДОЛОГІЯ КРИТИКИ ДРІБНОБУРЖУАЗНИХ КОНЦЕПЦІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр. У РОСІЇ

Методологічною основою ленінської критики антимарксистських поглядів на історію революції є діалектика. В. І. Ленін підкреслював, що «діалектика Маркса, будучи останнім словом науково-еволюційного методу, забороняє саме ізольований, тобто однобокий і потворно перекручений, розгляд предмета»¹. Одночасно В. І. Ленін вважав, що вивчення революції 1905—1907 рр. було можливим лише на основі наукового, тобто класового аналізу² її, з позицій пролетарської науки — марксізму³.

Критикуючи дрібнобуржуазні погляди на історію першої російської революції, В. І. Ленін зазначив, що при її аналізі зіткнулися два підходи, дві методології — буржуазна і соціалістична. Він вважав, що будь-яке применшення пролетарського погляду, будь-яке відхилення від нього означало тим самим посилення буржуазного погляду⁴.

Лідери партії есерів були еклетики й метафізиками, а не діалектиками⁵. Суб'єктивний метод, покладений есерами в основу аналізу революції, призвів їх до викривлення боротьби демократичного селянства і пролетаріату. Їхні оцінки, на думку В. І. Леніна, були зразком «крайнього недомислу, того розгулу пустої революційної 'фрази, які давно вже стали специфічною відмінною рисою і основною властивістю партії с.-р.»⁶.

В. І. Ленін показав, що есери були дуже далекі від історичної точки зору. Вони підходили до аналізу конкретно-історичних явищ абстрактно, утопічно, поза відношенням до конкретної історичної обстановки. Методологічна помилка есерів полягала в тому, що вони не бачили перспективи двох шляхів розвитку капіталізму в Росії. В. І. Ленін вважав, що історія на початку XX ст. ще не вирішила, який із двох шляхів капіталістичного розвитку (пруський чи

американський) остаточно визначає її буржуазний уклад, що «не вичерпали ще себе ті об'єктивні сили, від яких залежить рішення»¹.

В. І. Ленін остаточно викрив і меншовицьку методологію революції 1905—1907 рр. у Росії. Він вказував: «Особливість російського опортунізму в марксизмі, тобто меншовизму в наш час, полягає в тому, що він зв'язаний з доктринерським спрощенням, опошленням, перекрученням букви марксизму, зрадою духу його...»⁸.

В. І. Ленін вважав, що меншовики розглядали шляхи розвитку капіталізму в Росії абстрактно. Їх помилка полягала в тому, що вони, критикуючи теорію народників, не помітили її історично-реального та історично-правомірного змісту в боротьбі з кріпосництвом, забули, що неонародницька теорія виражала передовий, революційний, дрібнобуржуазний демократизм в буржуазній революції, що ця теорія слугувала рішучій боротьбі проти кріпосницьких пережитків у Росії⁹.

У боротьбі з антимарксистськими концепціями революції 1905—1907 рр. В. І. Ленін широко використовував принципи партійно-класового аналізу подій і поєднання революційної теорії з революційною практикою. Партійний підхід до аналізу подій полягав у обліку з позицій пролетаріату всіх без винятку класових сил не лише в Росії, а й за кордоном. Тут потрібна «повна ясність і тверезість врахування всіх наявних класових величин і російських і міжнародних»¹⁰. У противному разі, як це виявилось у есерів і меншовиків,— вульгарний підхід до історії подій, повна нездатність проаналізувати не лише розмах, але й поступальний розвиток класової боротьби, намагання затушкувати антагоністичні протиріччя класів і груп, які борються, або зблизити інтереси пануючих і експлуатованих класів.

Таким чином, ігнорування есерами і меншовиками марксистської діалектики історичного процесу і його пізнання призвело до краху дрібнобуржуазних теорій і практики в революції 1905—1907 рр. у Росії.

¹ Ленін В. І. Крах II Інтернаціоналу // Повне збір. творів.— Т. 26.— С. 227.

² Див.: Ленін В. І. Спроба класифікації російських політичних партій // Там же.— Т. 14.— С. 19.

³ Див.: Ленін В. І. Замітки публіциста // Там же.— Т. 19.— С. 237.

⁴ Див.: Ленін В. І. Що робити? // Там же.— Т. 6.— С. 37—38.

⁵ Див.: Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Лекції з історії філософії» // Там же.— Т. 29.— С. 215—216.

⁶ Ленін В. І. Як соціалісти-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціалістам-революціонерам // Там же.— Т. 17.— С. 324—325.

⁷ Ленін В. І. З приводу ювілею // Там же.— Т. 20.— С. 160.

⁸ Див.: Ленін В. І. І. І. Скворцову-Степанову, 16 груд. 1909 р. // Там же.— Т. 47.— С. 220.

⁹ Див.: Ленін В. І. Аграрна програма с.-д. в першій російській революції // Там же.— Т. 16.— С. 198.

¹⁰ Ленін В. І. Про продовольчий податок // Там же.— Т. 43.— С. 220.

Є. І. Бородін

ВИСТУПИ В. І. ЛЕНІНА ПЕРЕД РОСІЙСЬКИМИ ПОЛІТЕМІГРАНТАМИ В 1905 р.

Значну роль у завоюванні більшовиками політичного авторитету відіграла агітаційно-пропагандистська діяльність членів партії, зокрема їх усні публічні виступи. Велике значення цьому напрямку роботи надавав В. І. Ленін. «Особистий вплив і виступ на зборах у політиці надзвичайно багато значить,— підкреслював він.— Без них немає політичної діяльності, і навіть саме писання стає менш політичним. А при противнику, який має за кордоном великі сили, ми з кожним тижнем втрачаємо стільки, що й за місяць, мабуть, не надолужиш»¹.

Від початку революції до від'їзду в Росію В. І. Ленін виступав з публічними рефератами і доповідями перед російськими політемігрантами в Женеві, Парижі, Більє майже 20 разів \ Публічні виступи В. І. Леніна були присвячені актуальним питанням більшовицької стратегії і тактики в революції. Вони проходили в гострій боротьбі з опортуністами та лібералами. Перебуваючи в еміграції, вождь революції зумів дати єдино вірну оцінку подіям в Росії.

У доповіді (про Паризьку комуни), що відбулася в Женеві 18 березня 1905 р. він підкреслив значення збройної боротьби для російського пролетаріату. Тематика ленінських виступів були питання політичного стану з Росії оцінка рішень III з'їзду партії й меншовицької конференції, Булігінська дума та Ієнський з'їзд німецької соціал-демократії (на ньому під впливом російської революції обговорювалося питання про значення політичного страйку) та ін.

Викладені в усних виступах положення знаходили свій розвиток в друкованих працях В. І. Леніна. Так, основний зміст рефератів, прочитаних ним в травні 1905 р. в Парижі та Женеві і присвячених III з'їздові РСДРП розвинуто і в довершеному вигляді викладено в книзі «Дві тактики соціал-демократи в демократичній революції». Тому вивчення планів та тез рефератів і доповідей В. І. Леніна дає можливість проникнути в його творчу лабораторію.

Виступи В. І. Леніна привертали увагу як переконаних прихильників більшовизму, так і його політичних противників.

Авторитет В. І. Леніна серед російських політемігрантів був дуже високий про що свідчать запрошення виступити у різних містах Європи⁴. В. І. Ленін намагався у міру можливості задовольнити такі прохання. Останній реферат перед поверненням В. І. Леніна до Росії відбувся 7 листопада 1905 р. тобто за тиждень до від'їзду з Женеви. На ленінські виступи збиралася численна аудиторія - більшовики Я. Н. Бранденбурзький, М. І. Васильєв-Южин І. М. Владимиров, С. В. Гальперін, П. М. Лепешинський, Л. П. Мандельштам (Хручннша), С. І. Мойсєєв, В. П. Ногін, М. М. Покровський, Г. І. Раскольников О. Д. Стасова, Л. О. Фотієва, М. Г. Цхакая та ін. Під особистим впливом В. І. Леніна вони зайняли вірну позицію й вели роботу в масах після повернення до Росії М. М. Покровський, наприклад, писав, що завдяки ленінському реферату в Женеві він зрозумів тактичні лозунги партії⁵. Виступи В. І. Леніна мали величезний вплив на зарубіжних революціонерів, зокрема на болгарських тесняків, що були присутні на одній з доповідей, присвячених російській революції.

Реферати і доповіді В. І. Леніна, прочитані в 1905 р. в еміграції відіграли значну роль у вихованні кадрів більшовиків, авангарду революції.

⁴ Ленін В. І. А. В. Луначарському, 2 серп. 1905 р. // Повне зібр. творів, - Т. 47, С. 52

⁵ Ленин В. И. - Т. 2, - С. 137-139. Ленин: Биографическая хроника: 1870-1924. - М.,

¹ Ленин В. И. План чтения про Комуни // Повне зібр. творів, - Т. 9, - С. 314-316. Ленин Г. И. Три встречи // Красная летопись. - 1927 - № 1 (22) - С. 28

№ - 1907. - М. 1979. - "ГТМ" С. 2, 3, 4. Через Дневник РСДРП с партийными организациями, Л. Покровский М. Н. О Ленине, - М. 1933 - С. 5

"Коллекция МП" 1912. С. 30. То же в "Сочинениях Лениным" о Ленине: Воспоминания зарубежных современни-

А. М. Черненко, С. І. Поляков

РОЛЬ ЗАКОРДОННОЇ ОПЕРАЦІЙНОЇ БАЗИ В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ БУДІВНИЦТВІ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПАРТІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Інформація про революцію завершилася процесом організаційного будівництва РСДРП. Велику роль в ньому відіграла закордонна операційна база, яку створив В. І. Ленін. Її значення було високо відзначено усією партією.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що для партії, яка діє в умовах підпілля, необхідна закордонна операційна база. Цей термін він вживав у різному контексті: «первісна операційна база революційного натиску за кордоном», «закордонна база для операцій нелегальної партії», «міцна операційна база за межами досяжності самодержавства — тобто за кордоном»². Однак визначення цього поняття не дав, що викликає різночитання його висловлювань.

На нашу думку, закордонна операційна база — це категорія партійного будівництва. З функціональної точки зору її слід розглядати як систему органів, установ, служб, спеціалізованих груп, створених партією із осіб, що переправлені за кордон внаслідок несприятливих для партійної роботи умов і одержують інтернаціональну підтримку міжнародного робітничого класу, його організацій, передових демократичних сил для підготовки і здійснення соціалістичної революції у своїй країні. В структурному відношенні закордонна операційна база становить собою систему вищих, керівних органів партії і підпорядкованих їм загальнопартійних установ, служб, підприємств, а також низових, об'єднаних місцевим центром, закордонних груп і організацій.

Напередодні та в роки першої російської революції в системі закордонної операційної бази діяли закордонна частина ЦК РСДРП і редакції ЦО партії, Комітет закордонної організації, експедиції, партійні видавництва, транспортні групи, паспортні бюро, склади літератури, типографії, господарська комісія, бібліотека, архів, каса партії. Ці установи, служби і організації забезпечували пропаганду і агітацію революційних ідей за кордоном, сприяння пролетарському рухові і комітетам РСДРП в Росії.

Процес формування закордонної операційної бази обумовлювався ідейними, політичними і організаційними основами, нормами життя партії, конкретними завданнями ідеологічної і організаційно-партійної роботи. Організаційне будівництво самої бази виступало невід'ємною складовою частиною організаційного будівництва партії в цілому.

Особливу увагу В. І. Ленін і більшовики приділяли централізації ядра бази — органів і установ, що становили закордонну частину загальнопартійного керівного практичного центру. Опортуністи, які входили до складу цих органів, в боротьбі проти більшовиків-ленінців навпаки намагались роздвоїти центр. Тоді більшовики на чолі з В. І. Леніним були змушені створити свої органи і установи. Вони виступали не формальним, а фактичним ядром закордонної операційної бази, а часто і практичним центром всієї партії. Ядро бази відповідно становили: закордонні представники ЦК, обраного на II з'їзді РСДРП (серпень 1903—липень 1904); «Видавництво соціал-демократичної партійної літератури В. Бонч-Бруєвича і Н. Леніна» (серпень — листопад 1904); закордонне представництво Бюро комітетів більшості (грудень 1904—травень 1905); закордонна колегія ЦК, обраного III з'їздом РСДРП (червень — листопад 1905); закордонне бюро об'єднаного ЦК, закордонне центральне бюро (грудень 1905—квітень 1907); закордонна виконавча комісія більшовицького центру (травень 1907—січень 1910). Більшовицький характер ядра бази — це обов'язкова умова її здатності ефективно сприяти партійному будівництву в Росії.

В період формування і зміцнення бази вироблялись і перевірялись на практиці керівні принципи організаційної будови і норми внутріпартійних стосунків. Накопичений досвід мав величезне значення для створення вищих, місцевих партійних органів, первинних організацій РСДРП в Росії, формування партійного апарату, підбору і розстановки кадрів. Зв'язки закордонної операційної бази з російськими комітетами партії демонстрували вмилу постановку технічної сторони партійної роботи. Це—безсумнівний зріст самої партії, показник її зміцнення і організаційної згуртованості. Зв'язки російської і закордонної частин партії не переривались, що забезпечувало спадкоємність, динамічність партійної роботи в Росії і розвиток справді революційної еміграції.

Учні і соратники В. І. Леніна, які пройшли напередодні революції школу політичної еміграції, стали в 1905—1907 рр. активними учасниками революційних виступів російського пролетаріату. Тільки в 1905 р. до Росії повернулось більш як 200 партійних робітників. Місцеві партійні організації було зміцнено кадрами, що забезпечило їх високу боездатність.

¹ Див.: Ленін В. І. Партійне об'єднання за кордоном // Повне зібр. творів. Т. 19.— С. 221.

² Ленін В. І. Крок вперед, два кроки назад // Там же.— Т. 8.— С. 218; Ленін В. І. Замітки публіциста // Там же.— С. 243—244; Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років» // Там же.— Т. 16.— С. 99.

С. Караев

ЗВ'ЯЗКИ БІЛЬШОВИКІВ АЗЕРБАЙДЖАНУ Й УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Під керівництвом створеної В. І. Леніним більшовицької партії в класових битвах проти царизму та капіталізму зароджувалась, міцніла й гартувалась єдність і бойова співдружність всеросійського пролетаріату. Яскравим прикладом цього є інтернаціональні зв'язки і спільна боротьба більшовиків, трудящих Азербайджану і України проти соціального і національного гноблення в кінці XIX — на початку XX ст.

Ще на світанку революційного руху в Азербайджані передові робітники, які прибули з України в Баку, разом з представниками інших народів країни проводили пропагандистську роботу серед трудящих міста. В свою чергу, діяльну участь у революційному русі на Україні брали представники бакинської молоді, які навчалися в Києві, Одесі. Так склалась, наприклад, доля Н. Нариманова, Л. Кнуянца, А. Бекзадяна та інших вихідців із Азербайджану. Наприклад, Н. Нариманов під час навчання в Одесі (1902—1905 рр.) активно включився в студентський рух, проводив велику роботу серед робітників-портовиків, створив гуртки, тощо.

Революційні взаємозв'язки партійних організацій і робітничого класу Азербайджану й України стали значно систематичнішими в період революції 1905—1907 рр. У ці роки партія більшовиків надавала особливо важливого значення розповсюдженню марксистської літератури, різних партійних видань, обміну літературою, що видавалася, між партійними організаціями різних регіонів країни.

Робота більшовиків Азербайджану й України і на цій ділянці була прикладом тісної взаємодії. Так, в кореспонденції від 21 січня 1905 р. із Баку в Київ читаємо: «Дорогі товариші! Листа вашого одержали, дуже зраділи вашому повідомленню про те, що у вас є закордонна література, надсилайте в якнайбільшій кількості». Виконуючи прохання бакинців, майже половину надсилав з нелегальною літературою, доставлених у березні 1905 р. з-за кордону на Україну, незабаром було відіслано поштою в Баку. Чимало літератури бакинці одержували з України сухоїутно-морським шляхом за маршрутом Одеса — Батумі — Баку.

Активізувалося в ті роки й листування між партійними організаціями Баку і України. В ньому порушувалися зокрема питання про видавничу діяльність, боротьбу за укладення колективної угоди, про ар'єргардні бої бакинського пролетаріату.

У зміцненні інтернаціональної солідарності пролетарів Азербайджану та України, як й інших регіонів країни, велика роль належала страйкам і масовим політичним демонстраціям. Революційні виступи робітників Азербайджану завжди знаходили широкий відгук у країні, в тому числі на Україні.

Багатогранна організаторська і політична діяльність партійних організацій Азербайджану й України, спільна робота і боротьба, послідовне обстоювання ними ідей дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму з особливою силою виявилися в успішному вирішенні більшовиками завдання виховання пролетаріату в дусі класової солідарності і непримиренності до будь-яких проявів націоналізму.

Дружба азербайджанського й українського народів виникла в ході самовідданої боротьби за справу Леніна, за соціалізм, проти зовнішніх і внутрішніх ворогів. Саме тому вона витримала випробування часом.

Г. І. Панасюк

**ПУБЛІЧНІ ВИСТУПИ В. І. ЛЕНІНА
В ЛИСТОПАДІ — ГРУДНІ 1905 р.
ТА ЇХ РОЛЬ У ПІДГОТОВЦІ ПАРТІЙНИХ КАДРІВ**

Одним з найважливіших завдань Комуністичної партії Радянського Союзу є підготовка кадрів. У своїй кадровій політиці на сучасному етапі партія спирається на теоретичну спадщину і практичну діяльність В. І. Леніна по підготовці, вихованню і розстановці партійних кадрів.

Розробляючи питання кадрової політики партії, вождь враховував специфічні риси кожного конкретного періоду. В роки першої російської революції необхідно було формувати трибунів, які б уміли говорити з масами, впливати на них, могли б повести за собою. «Ідеалом соціал-демократа,— відзначав В. І. Ленін,— повинен бути не секретар тред-юніону, а народний трибун, який уміє... викладати перед усіма свої соціалістичні переконання і свої демократичні вимоги...»¹. Виходячи з цього, В. І. Ленін надавав великого значення лекційно-пропагандистській діяльності, вмінню впливати на маси живим словом. Вождь партії високо цінував мистецтво політичного виступу. Сам він був його неперевершеним майстром. Добре відомі такі його слова: «Мистецтво кожного пропагандиста і кожного агітатора й полягає в найширшому впливі на дану аудиторію, щоб для неї певна істина ставала якнайпереконливішою, якнайлегше засвоювалась, якнайточніше й найтвердіше запам'ятовувалась»².

Публічні виступи В. І. Леніна мали велике значення для підготовки кадрів партії. В період листопада — грудня 1905 р. він виступав перед партійними працівниками, членами Петербурзької Ради, робітниками, інтелігенцією, молоддю і т. п. Вже в день свого приїзду в Росію, 8 листопада 1905 р., і в промові на розширеному засіданні Петербурзького комітету більшовиків він торкнувся питання про ставлення більшовиків до Рад робітничих депутатів. Він розвинув ідеї, викладені ним у листі в редакцію газети «Новая жизнь» — «Наші завдання і Рада робітничих депутатів»: партія повинна керувати Радами, спрямовувати їх діяльність, але не підмінювати їх, не розчинятися в них³.

Один з перших його виступів після приїзду в Росію відбувся 13 листопада 1905 р. на засіданні Петербурзької Ради робітничих депутатів про заходи боротьби з локаутом капіталістів у відповідь на введення робітниками петербурзьких підприємств революційним шляхом восьмигодинного робочого дня⁴.

У листопаді — грудні 1905 р. В. І. Ленін неодноразово виступав з питань підготовки збройного повстання⁵, відновлення єдності партії, тактики бойкоту І Державної думи⁶. Вождь революції використовував будь-яку можливість зустрітися з членами партії. Особливо любив він виступати в аудиторії робітників. «Ніколи не забути виразу на обличчях робітників, коли вони слухали Леніна,— згадувала згодом М. М. Ессен.— Незнайомий похмурий товариш, що стоїть поруч з тобою, раптом весь міняється... похмура людина... ділиться своїм захопленням, загоряється пафосом боротьби, наче частинка геніальності Леніна передалася і їй»¹. Зазначимо, що в цьому полягала переконлива сила ленінського публічного виступу.

Публічні виступи Леніна були лише частиною його справді гігантської революційної діяльності. Вони відіграли величезну роль у підготовці партійних кадрів, їх загартуванню в горнилі класових битв першої російської революції. У Леніна партійні професіонали, члени партії, робітники навчались оволодівати мистецтвом спілкування з масами, впливу на них. «Навчитися говорити, як Ленін, бути як Ленін,— це була палка мрія всіх більшовиків»⁸. Багато молодих людей, які прослухали виступи вождя, назавжди визначали свою долю, ставали у лави революційних борців. І навіть противники Леніна нерідко відзначали силу ленінського слова, його логіки.

Йдучи за заповідями В. І. Леніна, наша партія на сучасному етапі орієнтує свої кадри на зв'язок з масами, вироблення вміння спілкуватися з ними, вести за собою.

¹ Ленін В. І. Що робити? // Повне збір. творів.— Т. 6.— С. 75—76.

² Ленін В. І. Про лозунги і про постанову думської та позадумської с.-д. робота // Там же.— Т. 21.— С. 20.

Бондаревская Т. П. Ленин в Петербурге-Петрограде: Места жизни и деятельности в городе и окрестностях.— Л., 1970.— С. 109—111.

⁴ Там же.— С. 116—117.

⁵ Там же.— С. 120, 136, 137, 146—147, 152.

⁶ Там же.— С. 146, 151, 154.

¹ Спогади про Володимира Ілліча Леніна: В 5 т.— К., 1969.—Т. 2.— С. 133.

⁸ Там же.

В. П. Замковий

ЗГУРТУВАННЯ ПАРТІЙНИХ КАДРІВ У БОРОТЬБІ ЗА СКЛИКАННЯ ІІІ З'ІЗДУ РСДРП

В обстановці наростаючого революційного піднесення в Росії вимога згуртування лав пролетарської партії була головною у справі підвищення її керівної ролі у робітничому та загальнодемократичному русі. Розв'язанню цієї проблеми заважала тяжка криза, що була нав'язана партії меншовиками після ІІ з'їзду РСДРП.

Вперше думка про необхідність скликання ІІІ з'їзду як радикального засобу покласти край внутрішньопартійній кризі була сформульована В. І. Леніним уже через кілька днів після виходу з редакції «Искры»¹. Меншовики, захопивши більшість у Раді партії, відхилили запропоновану В. І. Леніним та Ф. В. Ленгніком резолюцію про скликання ІІІ з'їзду. «З'їзд зараз... не вигідний для нас як фракції,— пояснював Л. Мартов своїм прихильникам,— тому що більш ніж вірогідно, що редакцію Центрального органу у нас все одно віднімуть»². Щодо засобів виходу з партійної кризи спочатку не було одностайності й серед більшовиків, які поділялися на кілька груп: а) тих, що бажали лише особисто усунутись від чвар, внесених в ідейну боротьбу меншовиками; б) що засуджували дезорганізаторські дії меншовиків, але стали на шлях поступливості; в) твердих прихильників скликання з'їзду як єдиного чесного виходу для партії³.

В міру загострення кризи ідея про необхідність з'їзду знаходила все більшу підтримку серед основної маси членів партії. Опортуністичний напрям нової «Искры», нападки на В. І. Леніна, дезорганізуюча діяльність меншовиків дістали рішучу відсіч з боку партійних комітетів. Навколо вимоги скликання ІІІ з'їзду проходив процес консолідації більшовицьких кадрів. До початку травня за скликання з'їзду рішуче висловились Катеринославський, Одеський, Тверський, а також Кавказький та Сибірський союзні комітети партії, у червні — липні — Петербурзький, Тульський, Бакинський. Партійні працівники виявили ідейну зрілість і відносно примиренської лінії ЦК. Ще до появи «липневої декларації» збільшилась кількість голосів, що вимагали більш твердої позиції членів ЦК щодо дезорганізаторів. У липні 1904 р. Південне Бюро ЦК, Одеський, Миколаївський та Катеринославський комітети на конференції прийняли резолюцію, що засуджувала фракційний характер ЦО і нерішучість ЦК. Ця ж резолюція закликала всі партійні організації «найенергічнішим» чином наполягати на негайному скликанні ІІІ з'їзду» хоча б й при протидії вищих партійних установ⁴. До цієї резолюції приєдналися Північне Бюро ЦК, Московський, Тверський, Петербурзький, Північний, Нижегородський та Казанський комітети партії⁵.

Переломною подією у боротьбі за партію стала нарада 22-х більшовиків (серпень, 1904 р.), яка озброїла партійні організації чіткою програмою дій, націленою на скликання ІІІ з'їзду і вихід з партійної кризи. Виходячи з волі партійних комітетів, враховуючи досвід боротьби з «економізмом» у 1900—1903 рр., В. І. Ленін та його соратники почали з організації партійних /станов, що стали ядром згуртування більшовицьких кадрів. «Издательство В. Бонч-Бруевича и Н. Ленина» створило умови для видання і розповсюдження більшовицької літератури. Південна, Кавказька та Північна обласні конференції, що відбулись у вересні-грудні 1904 р., утворили Бюро комітетів більшос-

ті (БКБ), яке фактично почало виконувати функції Центрального Комітету. Закордонним центром більшовиків стала редакція газети «Вперед». Організація більшовицьких центрів позначила відкритий розрив з меншовиками, організаційний опортунізм яких восени 1904 р. переніс в опортунізм тактичний. «...Фактично стало дві Російські соціал-демократичні робітничі партії»⁶, зі своїми керівними центрами та друкованими органами.

Шляхом зміцнення і згуртування своїх лав, викриття опортунізму меншовиків, рішучого впливу на хитких, більшовики вирішували завдання успішного керівництва революційним рухом. У березні 1905 р. 21 з 28 місцевих комітетів висловились за скликання з'їзду. Таке наочне виявлення волі партії примусило ЦК відмовитись від позиції протидії з'їзду; представники ЦК і БКБ утворили Організаційний Комітет, який закінчив проведену БКБ підготовку III партійного з'їзду.

Третій з'їзд РСДРП розв'язав головні завдання, що стояли перед партією: вихід із партійної кризи, перегляд організаційних форм роботи, вироблення стратегії і тактики. Рішення з'їзду озброїли партію і робітничий клас бойовою програмою боротьби за повалення самодержавства, стали основою практичної діяльності більшовиків під час першої російської революції.

¹ Див.: Ленін В. І. М. М. Лядову, 10 листоп. 1903 р.// Повне збір. творів. - Т. 46.— С. 315.

² Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями, 1903—1905 гг.: Сб. документов: В 3 т.—М., 1975,—Т. 2,—С. 243.

³ Там же.— С. 199.

⁴ Там же.— С. 490—491.

⁵ Там же.

⁶ Ленін В. І. Короткий нарис розколу в РСДРП//Повне збір. творів.— Т. 9.— С. 223.

Л. Ф. Домбровська

ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ ПО ЗАЛУЧЕННЮ ЖІНОК-РОБІТНИЦЬ ДО РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1903—1907 рр.)

Революція 1905—1907 рр. у Росії — перша народна революція епохи імперіалізму. «Ця революція,— підкреслюється у Постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років в Росії»,— пробудила до політичного життя найширші маси робітників і селян, інші верстви населення, ознаменувала початок нового історичного періоду — періоду глибоких соціальних потрясінь і революційних битв»¹.

В політичне життя країни в роки революції активно включились широкі жіночі маси.

На початку ХХ століття капіталістичний спосіб виробництва склав умови для широкого залучення жінок в суспільне виробництво. В капіталістичних умовах соціально-економічне становище жінок-робітниць було тяжким.

Політична відсталість і неорганізованість жіночих мас тормозили розвиток робітничого руху, послабляли його. Тому залучення жінки-робітниці до революційного руху в Росії стало одним з важливих питань, висунутих самим життям, практикою революційної боротьби. Основоположники наукового комунізму дали високу оцінку участі жінок у революційному русі, вважали важливою передумовою успіху і виразником його глибини й масовості².

Участь жінок-робітниць в страйках напередодні першої російської революції показала необхідність єдиних дій робітників і робітниць. Робітниці були життєво зацікавлені в перемозі революції, вони не могли стояти осторонь від революційної боротьби народних мас проти самодержавного гніту.

Більшовики провели велику роботу по політичному вихованню і організації жінок-робітниць. В 1903—1904 рр. на фабриках і заводах організувались марксистські гуртки, де більшовики роз'яснювали головну мету

боротьби пролетаріату, причини важкого становища народних мас. Жінки-робітниці вивчали твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

З перших днів революції більшовицькі організації України проводили нелегальні збори, масовки, сходки, на яких закликали робітників і робітниць до організації демонстрацій і мітингів протесту, до загального страйку в знак солідарності з революційними виступами російського пролетаріату. В лютому — березні 1905 р. відбулися страйки в Катеринославі, Києві, Миколаєві, Полтаві, Харкові, Одесі, в яких прийняли активну участь багато жінок-робітниць. Так, в Одесі страйками були охоплені джутова фабрика, майстерня мод Воробейчика, сірникова фабрика Асвадунова, фабрика Жако, на яких працювали в основному жінки. В Катеринославі організовано провели страйк гладильниць пральних закладів⁴.

Велику організованість і високу класову свідомість проявили робітниці в революційних подіях влітку і восени 1905 р., в грудневих барикадних боях, у страйковій боротьбі в 1906—1907 рр. на Україні. Вони не тільки брали участь у страйках і забастовках, але й доставляли і розповсюджували революційну літературу, листівки, проводили агітаційну роботу серед солдатів і матросів, проникаючи туди під виглядом жінок і наречених, надавали свої квартири для роботи соціал-демократичних гуртків.

Комуністична партія завжди розцінювала боротьбу за розкріпачення жінок як невід'ємну частину загальноробітничої справи, керуючись ленінською вказівкою про те, що «пролетаріат не може добитися повної свободи, не завойовуючи повної свободи для жінок»⁵. Внаслідок копіткої роботи партії більшовиків була вихована слава когорта жінок-революціонерок, які проводили велику роботу серед жіночих мас, таких, як: Н. К. Крупська, М. І. Ульянова, І. Арманд, О. М. Коллонтай, С. І. Гопнер, Л. Н. Сталь, К. Н. Самойлова, Р. С. Землячка, Л. М. Книпович та ін.

Таким чином, під керівництвом партії більшовиків жінки стали в ряди стійких борців в роки першої народної революції в Росії, мужньо відстоювали справу робітничого класу. Ідеали, за які боролись жіночі маси в роки першої російської революції, втілені в життя після перемоги Великого Жовтня.

¹ Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії: Постанова ЦК КПРС // Комуніст України. - 1985, — №2, — С. 3.

² К. Маркс. Людвігу Кугельману // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори.— Т. 32.— С. 461; Ленін В. І. Промова на I Всеросійському з'їзді робітниць, 19 листоп. 1918 р. // Повне зібр. творів.— Т. 37, — С. 178.

³ Партархів Одеського обкому Компартії України.— Ф. 2. оп. 1, спр. 115.— Арк. 4—5.

⁴ Придніпровський край.—1905.—12 берез.

⁵ Ленін В. І. До жінок-робітниць // Повне зібр. творів. - Т. 40.— С. 153.

Ю. Г. Осадчий

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ПРОТИ ДРІБНОБУРЖУАЗНИХ ПАРТІЙ ЗА ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

III з'їзд РСДРП (12—27 квітня 1905 р.) зобов'язав більшовицькі комітети використовувати всі легальні і напівлегальні робітничі організації «для забезпечення переважаючого впливу на них соціал-демократії» і перетворення їх в опорні пункти партії¹.

У визначенні більшовицької лінії в профспілковому русі принципове значення мав лист В. І. Леніна з Женеви до більшовика С. І. Гусєва від 13 жовтня 1905 р., в якому підкреслювалася необхідність участі профспілок у боротьбі за тісне поєднання економічних і політичних страйків і посилення партійного впливу в профспілках². Обґрунтуванню нерозривного зв'язку профспілкового руху з загальнокласовим рухом пролетаріату були присвячені окремі статті в більшовицьких газетах «Пролетарий»³ і «Новая жизнь».

ті (БКБ), яке фактично почало виконувати функції Центрального Комітету. Закордонним центром більшовиків стала редакція газети «Вперед». Організація більшовицьких центрів позначила відкритий розрив з меншовиками, організаційний опортунізм яких восени 1904 р. переніс в опортунізм тактичний. «...Фактично стало дві Російські соціал-демократичні робітничі партії»⁶, зі своїми керівними центрами та друкованими органами.

Шляхом зміцнення і згуртування своїх лав, викриття опортунізму меншовиків, рішучого впливу на хитких, більшовики вирішували завдання успішного керівництва революційним рухом. У березні 1905 р. 21 з 28 місцевих комітетів висловились за скликання з'їзду. Таке наочне виявлення волі партії примусило ЦК відмовитись від позиції протидії з'їзду; представники ЦК і БКБ утворили Організаційний Комітет, який закінчив проведену БКБ підготовку III партійного з'їзду.

Третій з'їзд РСДРП розв'язав головні завдання, що стояли перед партією: вихід із партійної кризи, перегляд організаційних форм роботи, вироблення стратегії і тактики. Рішення з'їзду озброїли партію і робітничий клас бойовою програмою боротьби за повалення самодержавства, стали основою практичної діяльності більшовиків під час першої російської революції.

¹ Див.: Ленін В. І. М. М. Лядову, 10 листоп. 1903 р. // Повне зібр. творів.— Т. 46.— С. 315.

² Переписка В. І. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями, 1903—1905 гг.: Сб. документов: В 3 т.— М., 1975.— Т. 2.— С. 243.

³ Там же,— С. 199.

⁴ Там же,— С. 490—491.

⁵ Там же.

⁶ Ленін В. І. Короткий нарис розколу в РСДРП // Повне зібр. творів.— Т. 9.— С. 223.

Л. Ф. Домбровська

**ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ
ПО ЗАЛУЧЕННЮ ЖІНОК-РОБІТНИЦЬ
ДО РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НАПЕРЕДОДНІ
ТА В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1903—1907 рр.)**

Революція 1905—1907 рр. у Росії — перша народна революція епохи імперіалізму. «Ця революція,— підкреслюється у Постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років в Росії»,— пробудила до політичного життя найширші маси робітників і селян, інші верстви населення, ознаменувала початок нового історичного періоду — періоду глибоких соціальних потрясінь і революційних битв»

В політичне життя країни в роки революції активно включились широкі жіночі маси.

На початку ХХ століття капіталістичний спосіб виробництва склав умови для широкого залучення жінок в суспільне виробництво. В капіталістичних умовах соціально-економічне становище жінок-робітниць було тяжким.

Політична відсталість і неорганізованість жіночих мас тормозили розвиток робітничого руху, послабляли його. Тому залучення жінки-робітниці до революційного руху в Росії стало одним з важливих питань, висунутих самим життям, практикою революційної боротьби. Основоположники наукового комунізму дали високу оцінку участі жінок у революційному русі, вважали важливою передумовою успіху і виразником його глибини й масовості².

Участь жінок-робітниць в страйках напередодні першої російської революції показала необхідність єдиних дій робітників і робітниць. Робітниці були життєво зацікавлені в перемозі революції, вони не могли стояти осторонь від революційної боротьби народних мас проти самодержавного гніту.

Більшовики України провели велику роботу по політичному вихованню і організації жінок-робітниць. В 1903—1904 рр. на фабриках і заводах організувались марксистські гуртки, де більшовики роз'яснювали головну мету

боротьби пролетаріату, причини важкого становища народних мас. Жінки-робітниці вивчали твори К- Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

З перших днів революції більшовицькі організації України проводили нелегальні збори, масовки, сходки, на яких закликали робітників і робітниць до організації демонстрації і мітингів протесту, до загального страйку в знак солідарності з революційними виступами російського пролетаріату. В лютому — березні 1905 р. відбулися страйки в Катеринославі, Києві, Миколаєві, Полтаві, Харкові, Одесі, в яких прийняли активну участь багато жінок-робітниць. Так, в Одесі страйками були охоплені джутова фабрика, майстерня мод Воробейчика, сірнікова фабрика Асвадунова, фабрика Жако, на яких працювали в основному жінки³. В Катеринославі організовано провели страйк гладильщиці пральних закладів⁴.

Велику організованість і високу класову свідомість проявили робітниці в революційних подіях влітку і восени 1905 р., в грудневих барикадних боях, у страйковій боротьбі в 1906—1907 рр. на Україні. Вони не тільки брали участь у страйках і забастовках, але й доставляли і розповсюджували революційну літературу, листівки, проводили агітаційну роботу серед солдатів і матросів, призначаючи туди під виглядом жінок і наречених, надавали свої квартири для роботи соціал-демократичних гуртків.

Комуністична партія завжди розцінювала боротьбу за розкріпачення жінок як невід'ємну частину загальноробітничої справи, керуючись ленінською вказівкою про те, що «пролетаріат не може добитися повної свободи, не завойовуючи повної свободи для жінок»⁵. Внаслідок копіткої роботи партії більшовиків була вихована славна когорта жінок-революціонерок, які проводили велику роботу серед жіночих мас, таких, як: Н. К- Крупська, М. І. Ульянова, І. Арманд, О. М. Коллонтай, С. І. Гопнер, Л. Н. Сталь, К-Н. Самойлова, Р. С. Землячка, Л. М. Книпович та ін.

Таким чином, під керівництвом партії більшовиків жінки стали в ряди стійких борців в роки першої народної революції в Росії, мужньо відстоювали справу робітничого класу. Ідеали, за які боролись жіночі маси в роки першої російської революції, втілені в життя після перемоги Великого Жовтня.

¹ Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії: Постанова ЦК КПРС // Комуніст України.— 1985.—№ 2.— С. 3.

² К. Маркс. Людвігу Кугельману // К- Маркс і Ф. Енгельс. Твори.— Т. 32.— С. 461; Ленін В. І. Промова на I Всеросійському з'їзді робітниць, 19 листоп. 1918 р. // Повне збір. творів.— Т. 37.— С. 178.

³ Партархів Одеського обкому Компартії України.— Ф. 2. оп. 1, спр. 115.— Арк. 4—5.

⁴ Придніпровський край.—1905.—12 берез.

⁵ Ленін В. І. До жінок-робітниць // Повне збір. творів. - Т. 40.— С. 153

Ю. Г. Осадчий

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ПРОТИ ДРІБНОБУРЖУАЗНИХ ПАРТІЙ ЗА ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

III з'їзд РСДРП (12—27 квітня 1905 р.) зобов'язав більшовицькі комітети використовувати всі легальні і напівлегальні робітничі організації «для забезпечення переважаючого впливу на них соціал-демократії» і перетворення їх в опорні пункти партії¹.

У визначенні більшовицької лінії в профспілковому русі принципове значення мав лист В. І. Леніна з Женеви до більшовика С. І. Гусева від 13 жовтня 1905 р., в якому підкреслювалася необхідність участі профспілок у боротьбі за тісне поєднання економічних і політичних страйків і посилення партійного впливу в профспілках². Обґрунтуванню нерозривного зв'язку профспілкового руху з загальнокласовим рухом пролетаріату були присвячені окремі статті в більшовицьких газетах «Пролетарий»³ і «Новая жизнь».

Більшовики, проводячи організаційну роботу в профспілках, одночасно боролися з дрібнобуржуазними партіями, які намагалися підкорити профспілки своєму впливу. Так, меншовики відводили профспілкам роль підсобника буржуазії для ведення виключно економічної боротьби, наполегливо пропагували теорію «нейтральності» профспілок по відношенню до соціал-демократичної партії⁴. Бундівці, в свою чергу, виступали за організацію профспілок за національною ознакою, що вело до розколу робітничого руху⁵. Есери закликали створювати професійно-політичні спілки, які б розділяли програмні установки їхньої партії. Крім того, між більшовиками і дрібнобуржуазними партіями існувала розбіжність з питання організаційної побудови профспілок: перші дотримувалися принципу створення могутніх виробничих спілок, другі відстоювали вузькоцеховий принцип.

Непримиренну боротьбу проти опортунізму дрібнобуржуазних партій у профспілковому русі вели більшовики України. 13 листопада 1905 р. на засіданні Ради робітничих депутатів Києва під час розгляду питання про профспілки більшовикам вдалося домогтися прийняття рішення про те, що профспілки повинні боротися не тільки за економічні, але й за політичні інтереси пролетаріату¹. За поєднання економічної і політичної боротьби виступили профспілки Одеси. Зокрема, активну антиурядову пропаганду проводила профспілка деревообробників⁸, а профспілка чорноморських моряків торговельного флоту («Регистрация») відмовилася перевозити царські війська для придушення революції⁹. Під керівництвом більшовика О. Г. Шліхтера в Києві була створена профспілка робітників і службовців Південно-Західної залізниці, яка вийшла з Всеросійської залізничної спілки, що знаходилася під впливом есерів¹⁰.

По-різному поставилися більшовики і меншовики до урядового закону 4 березня 1906 р., який хоч і легалізував діяльність профспілок, але разом з тим ставив їх у залежність від сваволі органів влади. Меншовики наполягали на повному підляганні профспілок даному закону. Більшовики ж, не заперечуючи можливості його використання, закликали пролетаріат до створення бойових нелегальних профспілок, спроможних вести революційну боротьбу. В 1906 р. такі профспілки виникли в Миколаєві, Харькові та інших містах України¹¹.

Одночасно більшовики активно включалися в роботу по організації легальних профспілок. Причому, всупереч настановам опортуністів про цехову побудову профспілок, переважним став виробничий принцип. Рішення про це було прийнято на з'їзді профспілок Донецького басейну в грудні 1906 р.¹² Успішно велася більшовиками боротьба проти бундівців за побудову профспілок без розрізнення національної приналежності їх членів. Дане положення знайшло закріплення в статутах профспілок робітників і службовців Південно-Західної залізниці, машинобудівників Одеси, друкарів Полтави та багатьох інших¹³.

В умовах спаду революції більшовики України продовжували розвінчувати меншовицьку теорію «нейтральності» профспілок, використовуючи для цього найрізноманітніші засоби, в тому числі і періодичну пресу.

Таким чином, у 1905—1907 рр. більшовики України, як і всієї країни, в боротьбі проти дрібнобуржуазних партій успішно відстоювали ленінські принципи в профспілковому русі, сприяючи перетворенню профспілок у бойові організації пролетаріату, у вірних провідників політики партії в робочих масах.

¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898—1970).—Т. і. 1898—1917.—К., 1978.—С. 111.

² Див.: Ленін В. І. С. І. Гусеву 13 жовт. 1905 р. // Повне збір. творів.—Т. 47.—С. 85—89.

³ Пролетарий.—1905.—17 июля (4 июля), 9 августа (27 июля).

⁴ 1905 : Профессиональное движение : Материалы и документы.—М.; Л., 1926.—С. 354—355.

⁵ 1905 : Еврейское рабочее движение : Материалы и документы.—М.; Л., 1928.—С. 282.

⁶ Революционная Россия.—1905.—15 июня (2 июля).

⁷ Начало (Петербург).—1905.—19 нояб.

⁸ Центральний державний історичний архів УРСР.—Ф. 268, оп. 1, стр.31.—Арк. 211, 212 зв. (далі : ЦДІА УРСР).

⁹ ЦДІА УРСР.—Ф. 385, оп. 1, стр. 2806,—Арк. 96.

¹⁰ Шлосберг Д. Професійний рух 1905—1907 рр. на Україні// Літопис революції.—1930.—№ 6.—С. 79.

¹¹ Союз (Одесса).—1906.—№ Т.— С. 14; ЦДІА УРСР, -Ф. 336, оп. 1, спр. 927,— Арк. 68 зв.

¹² Рада (Київ).—1906,—24 груд.

¹³ ЦДІА УРСР,— Ф. 318, оп. 1, спр. 1176,— Арк. 92; Ф. 335, оп. 1, спр. 70.— Арк. 164; Ф. 575, оп. 1, спр. 27,— Арк. 82.

О. В. Разіна

БІЛЬШОВИКИ НА ЧОЛІ РУХУ БЕЗРОБІТНИХ ПЕТЕРБУРГА Й МОСКВИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Складовою частиною загальнопролетарської боротьби в 1905—1907 рр. був рух безробітних, поставлений В. І. Леніним в один ряд з солдатськими і селянськими виступами, які свідчили «про нове піднесення» революції на весні — влітку 1906 р., про ті форми боротьби, «заперечувати які не наважуються навіть помірковані буржуа»¹.

Безробіття було постійним явищем в капіталістичній Росії. Воно значно збільшилось на весну 1906 р., охопивши в Петербурзі 40—50 тис., у Москві—20—25 тис. чол. Як показали наші дослідження, в першу чергу звільняли найбільш свідомих, порівняно молодих, працездатних робітників. Усунуті від процесу виробництва, не маючи засобів для існування, вони перебували у важкому матеріальному і безправному правовому становищі. Допомога органів міського управління, громадських і приватних благодійних організацій була незначною за розмірами і принизливою за формами.

Рух звільнених робітників за право на працю, який виник у цих умовах, був широко підтриманий більшовицькими організаціями і працюючим пролетаріатом. Велику увагу боротьбі безробітних приділяв В. І. Ленін. 13 листопада 1905 р. він виступив на засіданні Петербурзької Ради робітничих депутатів з доповіддю про заходи боротьби з локаутом². Схвалена Виконкомом Ради резолюція і практичні заходи по організації допомоги звільненим робітникам були високо оцінені В. І. Леніним, оскільки мова йшла про об'єднання пролетаріату для спільної боротьби з буржуазією³. Неодноразово зустрічаючись з керівниками руху безробітних, В. І. Ленін давав важливі практичні поради щодо розвитку його нових форм, переборення труднощів, що виникають.

Керуючись принциповими вказівками В. І. Леніна, Петербурзький і Московський комітети РСДРП розробили стрункий план розвитку руху безробітних, залучення звільнених у загальнопролетарську боротьбу, розгорнули широку агітаційно-пропагандистську діяльність серед працюючих по організації всілякої допомоги товаришам, які залишилися без роботи. За ініціативою більшовиків, весною 1906 р. розгорнулася кампанія по створенню органів боротьби звільнених робітників — Рад безробітних, що об'єднували як безробітних, так і працюючих робітників. Ради почали боротьбу з міськими управліннями і добились суттєвих успіхів в організації громадських робіт і поданні матеріальної допомоги звільненим робітникам. У Петербурзі безробітним під керівництвом більшовиків удалося здійснити на громадських роботах 8-годинний робочий день і впровадити в життя затвержені Радою «Правила внутрішнього розпорядку». Крім того, Ради безробітних подавали певну допомогу страйковому руху пролетаріату, здійснюючи бойкоти місць страйкарів, організуючи для них їдальні і гуртожитки, проводячи мітинги і збори, що часто мали політичний характер.

Практично керували діяльністю Петербурзької і Московської Рад безробітних більшовики, члени міських і районних партійних організацій. Так, головою Петербурзької Ради безробітних був член Петербурзького комітету РСДРП більшовик В. С. Войтинський, активними учасниками і керівниками руху безробітних були більшовики С. В. Малишев, В. П. Лебедев, В. А. Творогов, А. К- Гастев, Д. Ф. Голованов, І. І. Матвеев та ін. Велику агітаційно-пропагандистську роботу серед звільнених проводили відомі революціонери П. В. Точиський, А. С. Ведерников, більшовики Є. В. Владимирська, М. І. Вороній, А. А. Селіванов, М. М. Дружинін та ін.

Здійснюючи керівну й організаторську роботу серед безробітних, більшовики вели боротьбу проти кадетів, анархістів і есерів, які намагалися використати в своїх інтересах рух тих, що залишилися без роботи. Великої шкоди єдності робітничого класу завдала розкольніцька діяльність меншовиків. Спотворюючи дійсні причини виникнення Рад безробітних, вони протидіяли включенню в їх склад представників працюючого пролетаріату і намагалися звести їх діяльність лише до організації матеріальної допомоги звільненим. Завдяки твердій тактичній лінії і практичній роботі більшовиків агітаційна діяльність кадетів, анархістів, есерів і меншовиків серед безробітних не мала успіху.

Таким чином, під керівництвом більшовицьких організацій в Петербурзі і Москві в роки першої російської революції зародилась і зміцніла одна з форм загальнопролетарської боротьби — рух безробітних.

¹ Ленін В. І. Доповідь про об'єднавчий з'їзд РСДРП // Повне збір. творів.— Т. 13.— С. 35; Ленін В. І. Нове піднесення // Там же.— С. 71.

² Див.: Ленін В. І. Постанова виконавчого комітету Петербурзької ради робітничих депутатів 14(27) листопада 1905 про заходи боротьби з локаутом // Там же - Т. 12.— С. 98—99.

³ Ленін В. І. Невдала провокація // Там же.— С. 100-101.

⁴ Див.: Малышев С. В. О питерском совете безработных, - М., 1932.— С. 20; Малышев С. В. Встречи с Лениным.— М., 1932.— С. 13 и др.

В. С. Гирякіна

ПЕРШОТРАВНЕВІ СВЯТА НА УКРАЇНІ ЯК ФОРМА УТВЕРДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРОЛЕТАРСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ

День 1 Травня заснований у 1889 р. рішенням міжнародного соціалістичного конгресу в Парижі як свято інтернаціональної солідарності міжнародного пролетаріату.

Від початку 90-х років XIX ст. до буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. першотравневий рух робітників України розвивався по висхідній лінії. Від таємних масовок і зборів (1890—1896 рр.) робітники під керівництвом революційної соціал-демократії перейшли до відкритих виступів — перших страйків (з 1897 р.) і масових політичних демонстрацій (з 1900р.). Головним змістом пропаганди і агітації соціал-демократів було роз'яснення робітникам суті капіталістичної експлуатації, неминучості соціалістичної революції, спільності класових інтересів російського і міжнародного пролетаріату, викриття великодержавного шовінізму і буржуазного націоналізму. Пропаганда проводилася з урахуванням конкретних умов Росії та найближчих задач боротьби російського пролетаріату. Заклики до боротьби за 8-годинний робочий день доповнювалися висуванням загальнонародних вимог: політичної свободи, рівноправності національностей, участі обранців народу в керівництві державою та ін. Під впливом пропаганди соціал-демократів інтернаціоналізм із стихійної тенденції робітничого руху перетворювався в свідому необхідність класової боротьби пролетаріату.

З кожним роком розширювалася географія першотравневого руху, наростала масовість забастовок і демонстрацій. Першотравневі заклики комітетів РСДРП до молоді, що навчається, до солдат, до всіх пригноблених викликали співчуття і підтримку непролетарських елементів. Вплив пролетарського інтернаціоналізму почав виходити за межі робітничого руху, проникаючи в середовище студентів, в солдатську казарму, в село.

Щорічний першотравневий рух пролетаріату України в передреволюційні роки відіграв видатну роль в підготовці інтернаціональної єдності робітників усіх націй в революції 1905—1907 рр.

Поступово збагачувався зміст пропаганди і масової агітації більшовиків в період підготовки святкування 1 Травня. В листівках звучали заклики до створення бойових дружин, до збройного повстання для повалення самодержавства, роз'яснення стратегії і тактики більшовиків в дусі рішень III з'їзду

РСДРП. В 1906 р. важливим стало роз'яснення міжнародного значення революції в Росії. Ідеї про високу відповідальність пролетаріату Росії перед міжнародним робітничим класом, про всесвітньо-історичне значення повалення самодержавства як можливого прологу світової соціалістичної революції переконливо звучали в листівках більшовиків Одеси, Миколаєва, Харкова¹.

Форми проведення першотравневого свята в роки революції були зумовлені особливостями політичної обстановки в країні. В умовах активізації сил реакції страйки, мітинги, збори стали переважаючими формами першотравневого руху. Вплив першотравневих виступів робітників на непролетарські маси незмірно зріс. Солдати і козаки, послані на їх придушення, нерідко відкрито висловлювали співчуття робітникам. 1 Травня святкували матроси Чорноморського флоту, студенти, гімназисти, службовці. До пролетарського свята почали прилучатися і селяни Чернігівської, Подільської губерній.

За чисельністю першотравневий рух першого року революції (1905 р.) уступав рівню початку 900-х років: січневі страйки солідарності вимагали максимум енергії пролетаріату, зменшилась кількість демонстрацій. Але 1906 р. за кількістю учасників святкування і Травня перевершив 1905 р. В деяких містах рух набув характеру масового революційного страйку (Одеса, Полтава): пролетарське свято стало всенародним. В 1907 р. святкування 1 Травня було останньою спробою робітничого класу зупинити відступ революції¹. Активну участь приймали робітники Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси/ Херсона, Генічеська, Керчі, Євпаторії, Луганська, Бахмута, Маріуполя, Ананьєва.

Першотравневі свята, залишаючись одним із методів виховання пролетарського інтернаціоналізму, відіграли значну роль в хвилеподібному розвитку першої російської революції. В цьому розумінні святкування 1 Травня стало одним із виявів гегемонії пролетаріату.

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР.— Ф. 1741, 1906, № 11038; Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.— М., 1956.— Т. 3.— С. 617; Второй период революции 1905—1907 гг., январь — апрель 1906 г.— М., 1959.— Ч. 1, кн. 1.— С. 133,212.

Хвостова Л. Г.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ Р. С. ЗЕМЛЯЧКИ В СКЛИКАННІ ІІІ З'ЇЗДУ РСДРП

Принципові розбіжності, які виникли між більшовиками і меншовиками на ІІ з'їзді РСДРП, призвели до розколу в партії. Боротьба В. І. Леніна на чолі «твердокамінних», серед яких була і Р. С. Землячка, проти меншовиків-опортуністів, за подолання партійної кризи, за скликання з'їзду складає основний зміст цього найскладнішого періоду в житті партії.

У вересні 1903 р. Р. С. Землячка була кооптована до складу ЦК. Крім основної роботи в ЦК, вона разом з Д. І. Ульяновим займалася підготовкою пропагандистів і агітаторів, яких ЦК направляв у місцеві комітети для пропаганди рішень ІІ з'їзду РСДРП. Як делегат з'їзду, вона сама об'їжджала комітети з доповідями, у яких викривала зрадницьку діяльність меншовиків. У цей час в Російській частині ЦК складається примиренська більшість, яка не бажала вести відкритої боротьби з меншовиками. У боротьбі з примиренцями Р. С. Землячка рішуче стає на бік В. І. Леніна: «Я стою за відкриту війну і за нову пані (з'їзд РСДРП.— Л. Х.), вважаю необхідним надати право винести остаточне рішення з питання тому колективу, який зберігається зараз у Маші (Закордонний відділ ЦК РСДРП.— Л. Х.)»¹.

У другій половині лютого 1904 р. В. І. Ленін зажадав приїзду за кордон членів ЦК РСДРП для остаточного вирішення питання про скликання з'їзду партії. Члени Російської частини ЦК скликали в Росії Пленум ЦК для обговорення пропозицій В. І. Леніна. Ці пропозиції були відхилені п'ятьма голосами проти одного (Р. С. Землячки). Скликання з'їзду було зірвано

примиренцями, криза в партії тривала. Для того щоб Р. С. Землячка не могла впливати на справи ЦК, їй запропонували поїхати на роботу в Північно-Західний комітет. З лютого 1904 р. вона працює в Петербурзькому комітеті, добиваючись розширення впливу прихильників В. І. Леніна. На тій підставі, що Р. С. Землячка ввійшла до складу Петербурзького комітету, Л. Є. Гальперін як член Виконкому ЦК вимагає її виходу з ЦК. Коли чутка про можливість відставки Р. С. Землячки з ЦК дійшла до В. І. Леніна, Н. К. Крупська, за дорученням В. І. Леніна, наполягає, щоб Р. С. Землячка залишилась в ЦК будь-якою ціною. В червні 1904 р. ЦК відкрито переходить на бік меншовиків і приймає рішення про виведення Р. С. Землячки з складу ЦК. В. І. Ленін протестує проти цього незаконного рішення.

Після захоплення меншовиками керівних центрів партії боротьба за скликання з'їзду переноситься в місцеві комітети. Саме в цей період Р. С. Землячка веде найактивнішу боротьбу за скликання III з'їзду партії. Після Женевської наради більшовиків Р. С. Землячка виїжджає в Росію для ознайомлення із зверненням «До партії» місцевих комітетів. Протягом осені 1904 р. вона об'їжджає 15 Північних, Південних і Кавказьких комітетів. Під керівництвом Р. С. Землячки та інших членів БКБ були проведені Південна, Кавказька і Північна конференції, які висловились за обрання БКБ і скликання III з'їзду партії. До складу БКБ була обрана і Р. С. Землячка. У своїй статті «Напередодні» вона згадує: «Як тільки Володимиру Іллічу стало відомо про конференцію і про обрання Бюро Комітетів Більшості, він надіслав мені такого листа²: «Дорогий друже! Цими днями одержав також протоколи Північної конференції. Ура! Ви працювали чудово, і Вас (разом с папашею (М. М. Литвинов — Л. Х.), Мишею (П. Н. Кулябко — Л. Х.) та іншими) можна вітати з величезним успіхом. Така конференція — надзвичайно важка справа в російських умовах, вдалась вона, як видно, чудово. Значення її величезне...» У цьому листі В. І. Ленін поставив завдання об'їхати ще раз комітети для виборів делегатів на з'їзд партії. У лютому 1905 р. Р. С. Землячка виїжджає в Катеринбург. Звідти вона інформує Н. К. Крупську: «Тут я застала справи в жахливому стані. Зостались групи по різних містах без комітету»⁴. Землячка приймає рішення об'їхати всі соціал-демократичні групи, які збереглися, і зібрати резолюції про скликання з'їзду. Вона також просить надати допомогу уральським товаришам. Гак, за допомогою Р. С. Землячки зміцнів зв'язок більшовиків Уралу з В. І. Леніним.

В. І. Ленін, оцінюючи діяльність Р. С. Землячки, писав: «Вашу величезну роботу над завоюванням 15 комітетів і організацією трьох конференцій ми цінімо надзвичайно... Без Вас ми не робили і не робимо ні кроку»⁵. У цих ленінських словах дана оцінка справді титанічної роботи Р. С. Землячки по підготовці до скликання III з'їзду партії.

¹ Центральный державный архив Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР.— Ф. ДП ОО, 1898, спр. 5, ч. 13, літ. М.— Арк. 279—280; перлюстрація.

² Ярославский Е. III съезд РСДРП : Первый большевистский съезд.— М., 1940— С. 22.

³ Ленін В. І. Р. С. Землячці, 26 груд. 1904 р. // Повне збір. творів,— Т. 46.— С. 418—419.

⁴ Слесарев Е. «Вашу огромную работу... мы ценим чрезвычайно...»// Урал.—1976.—№ 4,— С. 156—157.

⁵ Ленін В. І. Р. С. Землячці, початок січ. 1905 р. // Повне збір. творів.— Т. 47.— С. 4—5

Л. П. Шумрикова

1

**ДІЯЛЬНІСТЬ О. М. КОЛЛОНТАЙ НАПЕРЕДОДНІ
ТА В РОКИ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1905 — 1907 рр.**

До професійних революціонерів ленінської школи належить О. М. Коллонтай (1872—1952)—видатний партійний та державний діяч. На схилі життя вона писала: «Мое життя було багатим і цікавим, я пережила багато великих подій.

Головне, за що я боролась, про що мріяла і заради чого працювала все киття — соціалістична держава стала дійсністю»

У кінці XIX ст., на початку своєї революційної діяльності. О. М. Коллонтай була схильна до ідей народництва і тероризму, але вже в ці роки вона глибоко вивчала в Росії, а також за кордоном (в Цюріху, Женеві, Парижі) марксизм, економічні науки, робітничий рух, брала участь у дискусіях з російськими ревізіоністами. Особисте знайомство О. М. Коллонтай з В. І. Леніним, А. Бебелем, Р. Люксембург, К. Лібкнехтом, П. Лафаргом і Е. Маркс справило великий вплив на формування її світогляду. Вона відмічала: «В міру наростання революційного шквалу 1905 р. активний зв'язок мій з більшовиками міцнів»².

У героїчну епоху революційної боротьби партія використовувала здібності О. М. Коллонтай переважно як пропагандиста. Її численні виступи слухали робітники і пролетарки біля Невської застави, на Охті і на Васильєвському острові, вона часто виступала в Петербурзькому університеті і Технологічному інституті, в залах Тенішевського училища. Цей живий зв'язок з масами дав їй можливість бути присутньою вже на перших зборах Петербурзької Ради робітничих депутатів в Технологічному інституті в жовтневі дні 1905 р.

У роки буржуазно-демократичної революції О. М. Коллонтай проявила себе як талановитий публіцист, написала чимало брошур, статей, прокламацій, листівок, звернень, які пропагували марксистське вчення про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату, закликали робітників і робітниць Росії на революційну боротьбу.

В. І. Ленін, залучаючи її до співробітництва в більшовицькій пресі, високо оцінював знання і позицію О. М. Коллонтай в фінляндському питанні. Наприклад, приступаючи до видання газети «Вперед», він писав О. О. Богданову в 1905 р.: «Архіпотрібні статті про Фінляндію»³. І просив залучити до співробітництва Олександру Михайлівну. Вже в 1906 р. було видано збірник статей О. М. Коллонтай «Фінляндія і соціалізм», в якому автор закликала до єдності дій членів російської і фінляндської соціал-демократії, до зближення фінського робітничого класу з робітничим класом Росії.

О. М. Коллонтай була співробітником газети «Волна», яка прийшла на зміну нелегальній більшовицькій газеті «Новая жизнь». Вона піклувалася про її видання, активно залучаючи робітниць Петербурга до співробітництва в більшовицькій пресі. В 1906 р. був виданий перший номер задуманого і організованого О. М. Коллонтай «Робітничого щорічника» — довідника для робітників з політичних, соціальних та інших питань.

У період революції О. М. Коллонтай виконувала також й інші завдання більшовицької партії, зокрема була скарбником Петербурзького комітету РСДРП, брала участь в налагодженні роботи типографій.

У 1905—1907 рр. партія більшовиків вела боротьбу з буржуазним фемінізмом, що намагався ослабити розмах революції та посилити в цей період свій вплив серед робітниць. О. М. Коллонтай підкреслювала, що пропаганда «єдиної жіночої справи з боку буржуазних рівноправок була серйозною небезпекою для цілісності робітничого руху»⁴. Враховуючи це, Петербурзький комітет РСДРП для посилення роботи серед жіночих пролетарських мас створив групу робітниць на чолі з ткалею К. Антоною, в якій активно співробітничала О. М. Коллонтай.

Весною 1907 р. О. М. Коллонтай почала працювати в Союзі текстильників. Разом з членами цього Союзу вона організовувала мітинги, які проводилися спеціально для робітниць і стали для них справжньою школою політичного виховання в період революції 1905—1907 рр. На думку Коллонтай, «весняні мітинги робітниць в 1907 р. у будинку Нобеля були свого роду подією в жіночому робітничому русі, етапом на шляху класового самовизначення пролетарок» ., вони сприяли залученню робітниць до революційного руху.

Восени 1907 р. за ініціативою О. М. Коллонтай в Петербурзі був відкритий легальний жіночий клуб «Товариство взаємодопомоги робітниць», виключно на класовій основі, в якому була започаткована революційно-класова пропаганда серед широких мас жіночого пролетаріату Росії.

Таким чином, О. М. Коллонтай в роки першої буржуазно-демократичної революції (1905—1907 рр.) подавала велику допомогу партії більшовиків

в агітаційно-пропагандистській роботі трудящих Росії. По-перше, вона активно працювала як публіцист, створюючи брошури, статті, начерки, прокламації, що пропагували марксистське вчення про класову боротьбу та диктатуру пролетаріату, закликали робітників і робітниць на революційну боротьбу проти поневолювачів. По-друге, в період революції О. М. Коллонтай активно включилась в роботу більшовицької партії серед трудівниць.

¹ Неизвестные письма А. М. Коллонтай // Комсомольская правда.—1965.—31 дек.

² Коллонтай А. М. Автобиографический очерк // Пролетарская революция.—1921.—№ 3.—С. 266.

³ Ленін В. І. О. О. Богданову, 10 січ. 1905 р. // Повне збір. творів.— Т. 47.— С. 6

⁴ Коллонтай А. М. К истории движения работниц в России.— Харьков, 1920.— С. 16.

⁵ Там же.— С. 17.

В. В. Модестов

ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО РЕВОЛЮЦІОНЕРА-БІЛЬШОВИКА С. В. МОДЕСТОВА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І В РОКИ РЕАКЦІЇ

В історію ленінської Комуністичної партії вписані тисячі й тисячі імен людей, які віддали життя в боротьбі за справу робітничого класу, за світле майбутнє своєї країни. Серед них — С. В. Модестов.

В буремні грудневі дні 1905 р. він у складі однієї з московських бойових дружин зі сброєю в руках бився на барикадах. За участь у збройному повстанні його засудили до розстрілу. Напередодні страти Модестову вдалося втекти. З підробленим паспортом він знову включився в революційну роботу, але швидко був знову заарештований і засланий у Кем.

Із заслання С. В. Модестов втік на початку 1906 р. і знову він — у Московській окружній організації як секретар окружкому. Модестов брав участь у роботі IV з'їзду партії (квітень 1906 р.). Виступаючи під прізвиськом Васильєва, він викривав контрреволюційний характер ліберальної буржуазії, яка боялась робітничого класу і прагнула угоди з самодержавством. Ставши після з'їзду одним із керівників московських більшовиків, С. В. Модестов багато займався аграрним питанням, працював серед селян.

6 червня 1906 р. на першій Московській обласній партійній конференції було обрано Московське обласне бюро (МОБ) ЦК РСДРП, секретарем якого став С. В. Модестов. На цій роботі повністю розкрився його талант організатора і агітатора. Його надзвичайна енергія і величезна працездатність дивували навіть досвідчених партійних працівників.

У липні 1906 р., за дорученням ЦК РСДРП С. В. Модестов виїжджав у Катеринослав, де брав участь у створенні Центрального бюро профспілок, налагодив видання легального щомісячного журналу «Вестник труда». Цей орган відіграв важливу роль в організації профспілкового руху в Придніпров'ї і на Донбасі. На початку 1907 р. він разом з іншими членами МОБ об'їздив губернії Центрального промислового району з приводу підготовки до V з'їзду партії.

В кінці 1909 і 1910рр., виконуючи завдання ЦК РСДРП, С. В. Модестов проводив роботу по зміцненню партійних організацій Катеринослава і Одеси, вів непримиренну боротьбу з ліквідаторами і одзовістами на основі рішень V (загальноросійської) конференції РСДРП і Наради редакції «Пролетария». В березні 1910 р. одеська охранка заарештувала С. В. Модестова, а через рік царський суд засудив революціонера до шести років каторжних робіт. Відбував кару 4 роки в Миколаївській тюрмі, більше двох років у Тверській, а потім його відправили на безстрокове поселення до Сибіру, звідки він повернувся лише після Лютневої революції.

Полум'яний революціонер-більшовик, що віддав себе справі революції, боротьбі за побудову нового суспільства, за торжество ленінських ідеалів,

о. В. Модестов був досвідченим організатором, пропагандистом, талановитим журналістом, життєвий шлях якого є прикладом безмежного служіння справі і революції.

Ю. І. Коломоєць, В. М. Мороко

ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ЦЕНТРУ В ЖЕНЕВІ ПО ВІДПРАВЦІ ПАРТІЙНИХ РОБІТНИКІВ У РОСІЮ В 1905 РОЦІ

Революція поставила перед більшовиками завдання величезної ваги. Одне з них — концентрація зусиль для забезпечення керівництва визвольним рухом трудящих мас. В. І. Ленін підкреслював, що виконати нові завдання партія зможе тільки зміцнивши свої ряди, розширивши їх за рахунок свіжих сил. Він вимагав від більшовицьких комітетів мобілізації всіх наявних резервів¹.

У зв'язку з початком революції перед закордонним центром більшовиків у Женеві постало невідкладне завдання посилити підготовку партійних кадрів за кордоном з тим, щоб потім відправити їх для революційної діяльності в Росії. Із Женеві відправлялись в першу чергу пропагандисти, агітатори, організатори, які були добре підготовлені теоретично і мали достатній досвід нелегальної роботи. Так, із женецької групи сприяння РСДРП 11 членів, які мали такий досвід, поїхали до Росії вже в січні — лютому 1905 р.² Серед них були Д. А. Лазуркіна, В. І. Невський, І. І. Шзарц та ін. У звіті видавництва «Вперед» III з'їзду РСДРП було наведено дані про відправку 45 більшовиків³ до Росії з лютого по квітень 1905 р.

Після III з'їзду РСДРП більшовицький центр у Женеві доклав великих зусиль для того, щоб прийняті на з'їзді рішення були в найкоротший час взяті на озброєння місцевими партійними організаціями. Для цього влітку 1905 р. із Женеві в Росію виїхали кілька більшовиків: М. І. Васильєв-Южин, П. І. Кулябко, В. М. Кнунянц, Я. Н. Бранденбурзький, К. В. Голікова, М. Г. Цхакая та ін. 2 серпня 1905 р. Н. К. Крупська повідомила Російське бюро ЦК про те, що після з'їзду закордонний центр направив до Росії 72 більшовиків. Більшовицький центр у Женеві максимально використовував можливості груп сприяння РСДРП в Швейцарії в справі допомоги кадрами російським організаціям.

Значно зросла кількість відправлених до Росії більшовиків у жовтні — листопаді 1905 р. В. І. Ленін, який уважно спостерігав за розвитком подій, писав у жовтні 1905 р. М. М. Ессен: «Хороша у нас в Росії революція, їй-богу! Сподіваємося скоро повернутись, до цього йде справа з разючою швидкістю»⁵. На протязі кількох тижнів у Росію повернулася переважна більшість більшовиків-емігрантів, змушених до цього перебувати в Швейцарії: В. В. Воровський, В. Д. Бонч-Бруевич, Л. К. Громозова, В. М. Загорський, Л. П. Кручиніна, С. С. Клименко-Чекмарьов, П. М. Лепешинський, О. Б. Лепешинська, А. В. Луначарський, В. П. Ногін, М. С. Ольмінський, І. І. Радченко, М. М. Лядов, І. А. Теодорович, М. Ф. Чужак-Насимович та багато інших. 21 листопада 1905 р. після п'ятирічної еміграції до Росії повернувся В. І. Ленін. Він зразу ж очолив героїчну боротьбу російського пролетаріату проти царизму. Майже до кінця 1905 р. В. І. Ленін і очолюваний ним більшовицький центр у Женеві проводили величезну роботу по забезпеченню місцевих більшовицьких організацій кадрами, підготовленими за кордоном. Завдяки цій роботі, за весь 1905 р. партійні комітети поповнилися більш як 150 більшовиками, що прибули тільки із Швейцарії.

У найважливіші періоди революційного руху 1905 р. — після 22(9) січня — Кривавої неділі, після III з'їзду РСДРП та в період найбільшого піднесення революції в жовтні-грудні 1905 р. більшовицькі організації на місцях інтенсивно поповнювалися партійними кадрами з-за кордону.

¹ Див.: Ленін В. І. Нові завдання і нові сили // Повне збір. творів.— Т. 9.— С. 288—289.

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПСС.— Ф. 351, оп. спр. 1,— Арк. 7 (далі: ЦПА ІМЛ).

³ Третій съезд РСДРП : Протоколы,— М., 1959,— С. 525.

⁴ ЦПА ІМЛ.— Ф. 26, оп. 1, спр. 198.— Арк. 1.

⁵ Ленін В. І. М. М. Ессен, 25 жовт. 1905 р. // Повне збір. творів.—Т. 47. С. 96.

М. В. Демченко

БІЛЬШОВИЦЬКА ПРЕСА УКРАЇНИ 1907—1910 рр. ПРО УРОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У важкий період столипінської реакції більшовицька преса з честю виконала покладені на неї завдання колективного пропагандиста, агітатора й організатора. В. І. Ленін приділяв особливу увагу організації партійної преси, відзначаючи, що «газета —...головний засіб для марксистської агітації серед мас» що «для марксиста і для послідовного демократа газета важлива, як орган *освічення* і *згуртування* справді передових класів»². Власне з цих принципів виходили більшовики України, як і всієї Росії, в роки столипінської реакції. Коли мова йде про більшовицьку пресу в цей період, то маються на увазі насамперед центральні газети «Пролетарий», «Социал-демократ» и «Рабочая газета», що видавалися за кордоном, а також нелегальні газети, листівки і прокламації місцевих партійних організацій і груп в Росії, в тому числі на Україні. В роки реакції на Україні у різний час діяли 71 підпільна друкарня і 53 гектографи, де постійно друкувались нелегальні більшовицькі газети і листівки.

Свідченням поживавлення партійної роботи на Україні був вихід таких нелегальних газет, як «Железнодорожный пролетарий» у Києві, «Одесский рабочий» в Одесі, «Борьба» в Миколаєві, «Рабочий листок» у Полтаві, «Жизнь солдата» в Катеринославі та ін³. У них більшовики викривали чорносотенну політику царизму і монополістичного капіталізму, їх наступ на економічні й політичні завоювання трудящих, здобуті в роки першої російської революції, виховували маси на уроках цієї революції: «Попередня боротьба була для нас важким, але корисним уроком. Ми не тільки навчилися будувати барикади, ми привчилися — і це найважливіше — до згуртованої, організованої боротьби, ми перевірили власні сили, взнали на ділі й показали ворогам непоборну силу робітничого класу — його солідарність, його випробуване, безприкладне братерство»⁴.

Більшовики через нелегальну пресу роз'яснювали трудящим масам Києва, Катеринослава, Харкова, Одеси революційний досвід, уроки першої російської революції і неминучість нового революційного піднесення. Місцеві підпільні газети своєчасно відгукувалися на загальнополітичні події в країні, глибоко їх аналізували.

Поряд з періодичними виданнями більшовики України в роки реакції розповсюджували листівки. Багато прокламацій видали Київський, Катеринославський, Одеський, Миколаївський, Харківський, Луганський, Полтавський та інші комітети РСДРП. Всього за роки реакції партійними організаціями України було видано близько 220 листівок загальним тиражем понад 570 тис. примірників (багато листівок не мали позначеного тиражу)⁵.

Листівки закликали трудящі маси усвідомити уроки першої російської революції і знову піти вперед, але піти уже значно твердіше, впевненіше. «Тільки нове піднесення революційного руху розв'яже всі назрілі питання,— писали більшовики Києва,— тільки завдяки революції пролетаріат доб'ється потрібних йому свобод для вільного культурного і економічного розвитку, для руху вперед до кінцевої мети — до соціалізму»⁶. Харківський комітет РСДРП також закликав робітників до організованої боротьби⁷. «Ми повинні перемогти, бо за нас історія!»— писав Одеський комітет РСДРП⁸. Така впевненість в об'єктивній закономірності нової революції була характерна не тільки для партійних комітетів великих промислових центрів, а й для організацій і груп невеликих міст⁹.

В цілому ж більшовицька преса в роки реакції зіграла важливу роль у боротьбі за згуртування широких мас трудящих під знамена більшовизму, за збереження й зміцнення партії, за нове революційне піднесення. Вона розповідала трудящим про безприкладний героїзм учасників першої російської революції, показувала вплив цієї революції на розвиток світового революційного руху, виховувала маси трудящих на уроках цієї революції, готувала їх до нових переможних битв.

¹ Ленін В. І. До сучасного становища в РСДРП // Повне збір. творів.— Т. 21.— С. 432.

² Ленін В. і. Дещо про підсумки і факти // Там же,— Т. 13.— С. 96.

³ Демченко М. В. Більшовицька преса на Україні в роки століпінської реакції (1907—1910) // Вісн. КДУ.— Сер. 2. Історія та філософія,— 1958.—№ 1.

⁴ Борьба.—1908.—№ 1.

⁵ Шморгун П. М. Більшовики України в період реакції (1907—1910 рр.).— К., 1978.— С. 124, 6
Большевики Украины между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907— февраль 1917 гг.) : Сб. документов и материалов.— К., 1960.— С. 183.

⁷ Там же,— С. 263—264.

* Там же,— С. 299.

⁹ Див.: Шморгун П. М. Більшовики України в період реакції.— С. 124.

В. І. Кізченко

ПИТАННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ЛИСТІВКАХ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Перша російська революція поставила питання про необхідність докорінних демократичних перетворень в одній з найбільш відсталих сфер культури — народній освіті. Важливу роль у боротьбі за демократизацію народної освіти відіграли прокламації більшовицьких організацій України. Вони знайомили маси з програмними вимогами партії в галузі народної освіти. Так, в листівках Миколаївського комітету РСДРП від 25 лютого—5 червня 1905 р., які закликали пролетаріат готуватися до збройного повстання, поряд з іншими висувалися вимоги безплатного, обов'язкового навчання дітей до 16-річного віку та відокремлення школи від церкви. Першотравнева прокламація Катеринославського комітету «більшості» РСДРП також містить вимогу «дарового і загального навчання дітей»¹.

Ряд листівок більшовиків України подає конкретні, в тому числі й освітні, вимоги робітників того чи іншого підприємства, галузі промисловості. У зверненні Одеського комітету РСДРП до робітників-залізничників Південно-Західної залізниці про приєднання до страйкового руху пролетаріату Росії пункт 16 містить вимогу «безплатного прийому дітей службовців в усі середні казенні навчальні заклади», а пункт 17—«відкриття при станціях аудиторій та безплатних читалень-бібліотек»². Учні-заготівельники Катеринослава в травні 1905 р. вимагали безплатного навчання грамоті за рахунок хазяїна. Їх вимоги були надруковані у вигляді листівки Катеринославським комітетом РСДРП. А Харківська група РСДРП «Вперед» опублікувала вимоги страйкуючих робітників канатного заводу Карякіна і К^о (серпень 1905 р.), в тому числі вимогу влаштування безплатної школи з безплатними посібниками, учбовим приладдям і сніданками. Про необхідність безплатної освіти для кожного йшлося й в листівці Харківського об'єднаного комітету РСДРП від 10 березня 1906 р.³

Підтримуючи боротьбу пролетаріату за 8-годинний робочий день, більшовики наголошували, що тоді у робітників з'явиться більше часу «для нашої суспільної боротьби... для знання, для духовного життя», як відзначав Луганський комітет РСДРП у листівці, виданій до 1 травня 1907 р. На це ж вказував і Харківський комітет у прокламації «Про професійні спілки» (травень 1907 р.)⁴.

Гостра критика реакційної політики царизму в галузі народної освіти міститься у листівках Луганської (грудень 1905 р.) та Катеринославської (квітень 1906р.) організацій⁵.

Викриваючи самодержавство, більшовики повсюдно доводили, що добитися політичної свободи та кращих умов життя можливо лише шляхом всенародного збройного повстання, успіх якого багато залежатиме від роботи по політичному вихованню мас. Тільки всеросійський політичний страйк, що переходить у всеросійське збройне повстання, підкреслювалося в листівці Комітету об'єднаних соціал-демократичних організацій Миколаєва від 30 листопада 1905 р., «прилучить нас до свободи та культури»⁶.

Про необхідність широкої політичної освіти мас як одної з головних і невідмінних умов перемоги збройного повстання йдеться і в листівці Об'єднаного Залізничного комітету Одеси «До залізничних робітників» (січень 1906 р.): «Для успіху цього повстання необхідно було просвітити свідомість широких мас народу, необхідно об'єднати їх у дружні бойові загони. Цю роботу освічування та згуртування трудящих мас ми повинні вести невпинно, всупереч всім переслідуванням царських опричників»⁷.

Листівки, що видавалися більшовиками України в період першої російської революції, були могутнім засобом політичної освіти, виховання класової самосвідомості пролетаріату. Викриваючи антинародну реакційну політику самодержавства у галузі народної освіти, вони закликали народні маси на боротьбу за повалення царизму як головної перешкоди на шляху до демократизації всього суспільного ладу, до розвитку дійсно народної освіти, науки, культури.

¹ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.).— Киев, 1955.— С. 66, 115, 226—227.

² Там же,— С. 239.

³ Там же,— С. 239, 245, 444.

⁴ Там же,— С. 600.

⁵ Там же,— С. 360, 486.

⁶ Там же,— С. 328.

⁷ Там же,— С. 390.

О. /./ Демешина

ЛИСТІВКИ ДОНСЬКОГО КОМІТЕТУ РСДРП НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У поєднанні соціалізму з робітничим рухом велике значення мала пропагандистська робота соціал-демократичних організацій, значне місце в якій займали листівки. Випуск листівок особливо посилювався на початку ХХ ст., коли в масовому робітничому русі Росії спостерігається перехід до політичної агітації в значних масштабах. Саме в цей час Донський комітет РСДРП очолив найбільші виступи пролетаріату — листопадовий страйк 1902 р. і березневу демонстрацію 1903 р. в м. Ростові-на-Дону.

У 1900 р. Донський комітет випустив 6 листівок загальним тиражем 2500 примірників (ці листівки друкувалися на гектографі), в 1901 р.—5 прокламацій¹ (тираж не встановлено), у 1902р. комітет видав 46 прокламацій у кількості 60 000 примірників. Для порівняння варто зауважити, що до 1902 р. було випущено 19 листівок тиражем приблизно 10 000 примірників. Такий зліт агітаційної діяльності був зв'язаний із зростанням робітничого руху, зміною і удосконаленням його форм, потребою сприйняття соціалістичних ідей, яка визрівала в масах, тобто успіхами поєднання соціалізму з робітничим рухом. Досить навести такий приклад: тільки під час Ростовського листопадового страйку 1902 р. було випущено 23 прокламації комітету в кількості 30 000 примірників — половину листівок цього року. Прокламації видавалися щоденно в кількості 1500—2500 примірників, але їх не вистачало, тому що юрби народу накидалися на прокламації з більшою жадобою, ніж голодні на хліб,— писала «Искра»².

Величезну кількість прокламацій випустив Донком після закінчення страйку. Тільки за січень 1903 р. було видано 15 000, за березень — квітень — 60 000

прокламацій³. Багато листівок випускалося влітку 1903 р., коли на Півдні країни спалахнув загальний страйк.

Незважаючи на зміни в складі Донкому після II з'їзду партії, більшовики і по-більшовицьки настроєні робітники, які працювали в нелегальних друкарнях Ростова, а потім Таганрога, продовжували масовий випуск листівок розповсюджували їх не тільки в містах і сільській місцевості Дону, але й на Північному Кавказі⁴.

Безперечна заслуга в цьому належала Донському комітету РСДРП, пропагандистська діяльність якого проходила під впливом ленінської «Искры», що визначала основні напрями, тематику і зміст листівок. «Искра» регулярно публікувала відомості про випуск комітетами РСДРП, в тому числі і Донкомом, листівок, називала їх тиражі і місця розповсюдження.

С. І. Гусев, керівник Донкому, згадував, що нерідко обговорення тексту листівок, що готувалися до друку, наштовхувалося на стійкий опір тієї частини комітету, яка мала опортуністичні погляди. І завжди в цій гострій боротьбі брали верх іскрівці⁵.

Сила листівок комітету полягала в тому, що вони були написані на конкретному матеріалі й разом з тим закликали до боротьби проти існуючого ладу в цілому.

За допомогою прокламацій Донський комітет звертався до різних верств населення. Були випущені, наприклад, листівки «З приводу річниці звільнення селян», «Зрадницьке звільнення». Спеціальні листівки випускалися для солдатів⁶. Ряд листівок Донкому присвячувався значним революційним подіям: 1 Травня, листопадовому страйку 1902 р., березневій демонстрації 1903 р. В листівках Донкому давалася політична оцінка загальноросійським подіям того часу (наприклад, в прокламації «До російських громадян»). Чимало листівок Донкому закінчувалися лозунгом: «Геть самодержавство!». В більшості прокламацій проходила думка про гегемонію пролетаріату, союз його з селянством. Вони сприяли зростанню революційної самосвідомості мас, виробленню класової солідарності робітників, направляли і підтримували їхню страйкову боротьбу. Це позитивно позначилося на великих революційних подіях, що відбувалися на початку ХХ ст. на Дону, під керівництвом Донського комітету, в підготовці мас до буржуазно-демократичної революції, що назривала в країні.

Не випадково листівки Донкому РСДРП високо оцінювались «Искрой» і В. І. Леніним. Деякі з них, наприклад «До громадян всієї Росії», «Звіт II з'їзду партії», «З приводу Кишинівських подій» та інші, публікувались на сторінках газети. В. І. Ленін читав і коригував окремі прокламації комітету⁷. До листівок «До російських громадян» і «До громадян всієї Росії» він написав вступ, назвавши першу чудовою прокламацією Донського комітету⁸, а другу запропонував віддрукувати окремим відбитком № 31 «Искры»⁹.

Листівки Донського комітету цього періоду свідчать про його політичну зрілість.

¹ Див.: Очерки партийных организаций Дона.— Ростов н/Д, 1973.— Ч. 1.— С. 61, 64.

² Ленинская «Искра» о Доне и Северном Кавказе.— Ростов н/Д, 1976.— С. 245. Гам же.— С. 40—41.

³ Там же.— С. 173.

⁴ Рабочее движение и социал-демократия в Азово-Черноморском крае: Сб. документов и материалов.— Ростов н/Д, 1935.— С. 37.

⁵ Там же.— С. 50.

⁶ Владимир Ильич Ленин: Биографическая хроника.— М., 1970.— Т. 90, 415, 419, 424—486.

⁷ Ленин В. И. Вступ до прокламації Донського комітету РСДРП «До російських громадян» // Повне зібр. творів.— Т. 6.— С. 348.

⁸ Ленин В. И. Вступ до прокламації «До громадян усієї Росії» // Там же. Т. 7.— С. 65.

ЛИСТІВКИ РСДРП НА УРАЛІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Листівки РСДРП — важливе джерело для вивчення «смуги підготовки народної революції» 1895—1904 рр.¹ Однак досліджені вони ще мало у зв'язку з їх численністю і розпорошеністю по архівах. На Уралі найповніші колекції листівок виявлені в Пермській і Кіровській областях, у всіх інших областях і автономних республіках регіону таку роботу ще не проведено. Тому зараз можна зробити тільки попередній, неповний підрахунок за опублікованими даними².

Перші соціал-демократичні листівки з'явилися на Уралі в 1897—1898 рр.: 4 гектографовані листівки випустили златоустівський і челябінський гуртки, 1—пермська соціал-демократична група, 6—катеринбурзька соціал-демократична група. Всього в 1897—1899 роках уральськими соціал-демократами, за наявними даними було видано 11 листівок загальним тиражем близько 1100—1200 примірників. Всі ці листівки були звернені до робітників. Більшість із них містила звичайні для того часу «фабричні викриття» і закликала робітників до об'єднання для боротьби з капіталістами, але деякі листівки катеринбурзької групи уже вказували на необхідність політичної боротьби. Расповсюджувалися вони в Катеринбурзі, Пермі, Златоусті й на 7—8 уральських заводах і відіграли велику роль в пробудженні політичної свідомості уральських робітників. В. І. Ленін писав у 1899 р.: «Зерна соціал-демократичних ідей розкидані вже скрізь у Росії: робітничі листки — ця перша форма соціал-демократичної літератури — знайомі вже всім російським робітникам, від Петербурга до Красноярська і від Кавказу до Уралу»³.

Розгром поліцією в 1898—1899 рр. більшості уральських соціал-демократичних гуртків і груп припинив на деякий час їхню агітаційну діяльність. Але скоро вона відновилася. Пермською «Групою боротьби за звільнення робітничого класу» були випущені, в 1901 р. першотравнева листівка, в 1902 р.—10 листівок. Інший пермський соціал-демократичний гурток видав у 1901р. 3 листівки, в 1902 р.—11, у 1903 р.—17 листівок. Тільки під час страйку робітників на Мотовиліхінському гарматному заводі 21—24 лютого 1903 р. пермськими соціал-демократами було випущено понад 5000 примірників листівок. Уфімськими соціал-демократами в 1901 р. була випущена 1 листівка, в 1902 р.—8 листівок. У 1901 р. почав листівкову агітацію Вятський соціал-демократичний гурток, у 1902 р. він випустив 3 листівки. Деякі листівки 1901—першої половини 1903 рр. були присвячені загальнополітичним питанням, але більшість їх обмежувалася висуненням економічних вимог. Це був період, вказував В. І. Ленін, коли місцевий соціал-демократичний рух «животіє ще в кустарництві» і майже тоне в «дрібницях фабричного життя», коли він ще не міг піднятися до «всебічних викривань і всебічної агітації»⁴.

Після II з'їзду РСДРП уральські комітети, що твердо стали на ленінські, більшовицькі позиції, посилили листівкову агітацію. Розширилась тематика листівок, виросло коло адресатів (селяни, інтелігенція, солдати). Вони піднімалися до рівня всебічних політичних викривань. Уральські комітети все частіше почали передруковувати листівки ОК і ЦК РСДРП, що свідчило про зміцнення їх зв'язків з керівними центрами партії. Уфімський, Вятський, а пізніше Уральський комітети РСДРП придбали друкарні. В 1903 р., за опублікованими даними, Пермський комітет РСДРП видав (разом з передруками) 50 листівок, Уфімський —16, Середньо-Уральський —9, Вятський —7 листівок. Досить енергійну агітаційну кампанію уральські комітети розгорнули у зв'язку з розстрілом царськими військами страйкуючих робітників у Златоусті 13 березня 1903 р. Лише Уфімським комітетом РСДРП було видано понад 3 тис. примірників листівок, присвячених златоустівському розстрілу. В 1904 р, у зв'язку з деяким спадом масового руху агітаційна діяльність уральських більшовиків послаблюється. Однак уже в кінці цього року вона знову посилюється, що було викликано поразками царських військ у російсько-японській війні, погіршенням становища трудящих мас, дальшим наростанням в країні

революційної ситуації. В 1904 р. Пермський комітет РСДРП випустив 17 листівок, Середньо-Уральський і Уральський комітети —12, Вятський —9, Уфимський—8 листівок. З листопада 1904 р. почала видавати гектографовані листівки Оренбурзька революційна група.

Всього в 1901—1904 рр., за наявними відомостями, уральськими соціал-демократами було видано 181 листівку загальним тиражем приблизно 35,5 тис. примірників, у тому числі: в 1901 р.—8 в 0,9 тис. примірників, у 1902 р.—41 в 5,5 тис. примірників, у 1903 р.—82 в 20,9 тис. примірників, у 1904 р.—50 в 8,2 тис. примірників. Крім того, уральські соціал-демократи в ці роки у великих масштабах розповсюджували листівки, прислані їм ОК і ЦК РСДРП, іншими комітетами РСДРП. Тільки в грудні 1904 р. більшовицька експедиція по транспортуванню літератури надіслала в міста Сибіру, Уралу, Поволжя для розповсюдження серед солдатів військових ешелонів, які проходили по Транс-сибірській залізничній магістралі, понад 32 тис. примірників листівок і брошур⁵. Зростання листівкової агітації більшовицьких організацій Уралу напередодні революції 1905 -1907 рр. сприяло підвищенню свідомості та організованості робітників, селян, солдатів і демократичної інтелігенції, згуртуванню рядів політичної армії народної революції, яка наближалася.

¹ Ленін В. І. Початок демонстрацій // Повне збір. творів.— Т. 20.— С. 69.

² Див.: Листовки пермських большевиков, 1901—1917 гг.— Пермь, 1958.— С. 51—169, 447—448, 452—453, 457—544; Листовки Вятского большевистского комитета РСДРП, 1903—1917.— Киров, 1975.— С. 27—42, 294—295, 300; Кизин Ю. П. Нелегальные издания Уфимского комитета РСДРП // Южноуральский археографический сборник.— Уфа, 1973.— С. 251—252; Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями 1903—1905 гг.— М., 1974.—Т. 1.—С. 143—144, 280, 329—330; М., 1975.— Т. 2.—С. 97—98; Очерки истории большевистских организаций Южного Урала.— Челябинск, 1972.— С. 57—58, 63, 83, 86—87, 102—108, 117; Очерки истории Кировской организации КПСС.— Киров, 1965.— Ч. 1. - С. 90, 98, 101, 112, 129, 131; Очерки истории Удмуртской организации КПСС.—Ижевск, 1968.—С. 31; и др.

³ Ленін В. І. Наше найближче завдання // Повне збір. творів.— Т. 4.— С. 180.

¹ Ленін В. І. Що робити? // Там же,—Т. 6 — С. 141-142.

⁵ История Коммунистической партии Советского Союза.— М., 1967.— Т. 2. — С. 20.

П. О. Новиков

ЛИСТІВКИ БІЛЬШОВИЦЬКИХ КОМІТЕТІВ СИБІРУ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У роки революції 1905—1907 рр. більшовики Сибіру посилили усну й друковану пропаганду, викриваючи імперіалістичний характер війни, закликаючи робітників і селян до знищення існуючого ладу. Листівки, що видавалися більшовицькими комітетами, розповсюджувалися не лише в Сибіру, а й за його межами. Так, листівка Сибірського союзу «До солдатів», видана в грудні 1904 р. ¹, була вилучена поліцією в січні 1905 р. в с. Грушки Балтського (нині Одеська обл.) повіту. Вона закликала солдатів разом з робітниками боротися проти царизму. Листівка була надіслана в листі Мефодієм Червоним, який служив у Томську в армії. На зворотному боці Червоний писав своїм односельцям Шпаку і Вигнаному, щоб вони прочитали її самі й ознайомили з нею інших селян². Таку ж саму листівку з Томська одержали в лютому 1905 р. робітники виноочисного складу м. Проскурова (нині м. Хмельницький)³.

Криваві події 1905 р. у Петербурзі викликали по всій країні бурю протесту. Сибірські комітети видали листівки, в яких закликали робітників, селян і солдатів до збройного повстання. Вони поширювалися і на Поділлі. Так, прокламація «Установчі збори і загальне, рівне, пряме і таємне голосування» в серпні 1905 р. у великій кількості розповсюджувалась у містечку Городок Кам'янецького повіту. В листівці розповідалося про події на петербурзьких вулицях. У прокламації проводилася думка про створення Тимчасового революційного уряду, який проведе вибори в Установчі збори⁴.

Листівки більшовицьких комітетів Сибіру потрапляли на Поділля не лише шляхом пересилання їх в листах. Вони розповсюджувалися солдатами, що

поверталися з армії. Так, у січні 1905 р. у Балті (нині м. Котовськ Одеської області) у демобілізованих солдатів поліція вилучила листівку іркутських військових організацій. На листівці були віддруковані: на одному боці — звернення військової групи при Іркутському комітеті РСДРП «До солдатів і козаків», на другому — військово-страйкового комітету — «Проект платформи військового союзу». Прокламація закликала солдатів до збройного повстання, до повалення царського уряду⁵.

Більшовики Сибіру допомагали робітникам і селянам України зрозуміти антинародний характер російсько-японської війни, піднятися на боротьбу проти спільного ворога — царського самодержавства.

¹ Революционное движение 1905—1907 гг. в Томской губернии : Сб. док.— Томск 1955,— С. 17—19.

² Державний архів Хмельницької області,— Ф. 23с/281, оп. 1, спр. 356.— Арк. 136 (далі: ДАХМО).

³ Там же.— Ф. 228/57с, оп. 1, спр. 2308.— Арк. 328.

⁴ Партийный архив Новосибирского обкома КПСС.— Ф. 5, оп. 2, д. 140.— Л. 10.

⁵ ДАХМО.— Ф. 23с/281, оп. 1, спр. 405.— Арк. 99.

О. В. Ковальова

БІЛЬШОВИЦЬКА ПРЕСА 1905 р. ПРО ПІДГОТОВКУ ДО ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ

З початком революції 1905—1907 рр. все гостріше стала відчуватися потреба в поглибленому роз'ясненні програми, тактики і політики більшовицької партії, в зв'язку з чим зростає роль партійної преси. Розширюється видавнича діяльність більшовиків. Так, якщо в 1900 р. виходила тільки одна газета — «Искра», в 1901—1904 рр. — від 5 до 13 видань на рік, то в 1905 р. видається вже 35 більшовицьких газет та журналів¹.

Центральні більшовицькі газети «Вперед», «Пролетарий», «Новая жизнь» виходили під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Тільки в 1905 р. ці три газети (загальною кількістю 72 номери) опублікували більш 170 статей та дописів Леніна². В 1905 р. центральні газети основну увагу приділяли підготовці збройного повстання. За 4,5 місяці газетою «Вперед» було надруковано понад 300 матеріалів. Близько 200 різних статей, повідомлень, кореспонденцій, листів та інших публікацій висвітлювали страйкову боротьбу пролетаріату, мітинги та демонстрації трудящих міст країни, виступи селян, заворушення в армії та на флоті. В передових статтях газети відмічалось, що збройне повстання визріває і на підготовку до нього залучаються все нові маси трудящих. В № 5 «Вперед» було надруковано коротку програму загальнополітичної та організаційно-технічної підготовки збройного повстання³.

У центрі уваги В. І. Леніна, партії більшовиків в роки першої російської революції було воєнне навчання пролетаріату, формування бойових якостей дружинників. З цією метою на сторінках газети «Вперед» систематично друкувались статті В. І. Леніна та його соратників, в яких узагальнювався досвід збройної боротьби народу з військом та поліцією і містився найрізноманітний матеріал з воєнних питань: про завдання збройного повстання, виховання та навчання революційних загонів, про основи воєнного мистецтва. У 18 номерах газети «Вперед» було опубліковано 24 статті, присвячені воєнно-бойовій роботі партії. З них 16 статей належали перу В. І. Леніна. В березні 1905 р. на сторінках газети друкувались розділи з мемуарів учасника Паризької комуні генерала Ключера. Переклад відредагував В. І. Ленін. В передмові він відмічав, що міркування генерала ґрунтуються, головним чином, на досвіді паризьких вуличних повстань і вимагав критично поставитись до цього досвіду, уміло застосовуючи його. В № 14 газети було опубліковано статтю «До питання про будівництво барикад» з відповідними кресленнями та схемами. В ній докладно пояснювалося, як захищати барикади, як їх використовувати при наступі. В № 18 «Вперед» було надруковано практичні поради

робітникам «Про збройне повстання», про поведінку напередодні, під час і після сутички з поліцією та військом.

Після III з'їзду РСДРП Центральним органом партії більшовиків стала газета «Пролетарий». На її сторінках було опубліковано понад 500 різних матеріалів з питань загальнополітичної підготовки збройного повстання. Більше 100 статей, дописів, повідомлень і кореспонденцій висвітлювали страйковий рух робітничого класу в країні. Матеріали газети давали оцінку кожному конкретному факту, переконливо доводили, що масовий політичний страйк є надзвичайно сприятливим для збройного повстання і що його переростання необхідне для перемоги революції. З точки зору з'ясування суті, історії та призначення страйкової боротьби великий інтерес становлять статті В. Леніна «Боротьба пролетаріату і холопство буржуазії («Пролетарий», № 6), «Політичний страйк і вулична боротьба в Москві» (№ 21), «Уроки Московських подій» (№ 22), а також статті А. В. Луначарського під загальною назвою «Масовий політичний страйк» (№ 1, 4, 9, 12, 17) і В. В. Воровського «Буржуазія та страйк» (№ 3, 5). Ці статті допомагали робітничому класу правильно визначити роль страйку в підготовці збройного повстання.

В 26 номерах «Пролетария» було надруковано 57 статей і дописів, присвячених воєнно-бойовій роботі партії, узагальненню досвіду збройних виступів. З них 27 написано В. І. Леніним а 13 відредаговано ним. У всіх центральних газетах, по рекомендації В. І. Леніна, було створено спеціальні рубрики, де висвітлювалося життя армії та флоту. Більше 60 різних матеріалів (статті і дописи Леніна, Воровського, Северцова, Насимовича про роботу в армії, кореспонденції членів військових організацій, листи солдат і матросів) опубліковано в «Пролетарии».

Важливу роль у пропаганді ленінської тактики підготовки та проведення збройного повстання відіграла перша легальна більшовицька газета «Новая жизнь», яка виходила щоденно з 27 жовтня по 3 грудня 1905 р. В ній було опубліковано 14 ленінських статей, що мали надзвичайно важливе значення для формування політичної свідомості народних мас Росії. 7 статей стосувалися воєнно-бойової роботи партії. У газеті повідомлялося про виступи матросів Чорноморського флоту у Севастополі, про зворушення у гарнізонах Москви, Києва, Варшави, Мінська та інших міст Росії. Так, у статті «Військо і революція» (№ 14) Ленін вказував на те, що армія не може бути нейтральною на політичній арені країни, вона повинна злитися з народом для того, щоб добитися здійснення революційних вимог⁴. Цей висновок Леніна не тільки мав велике значення для подальшого посилення партійного впливу на солдатські маси, але й став програмним положенням для комуністичних і робітничих партій, які борються сьогодні за незалежність своїх країн.

Більшовицька преса, керована В. І. Леніним, відіграла велику і неоціненну роль у підготовці та проведенні Грудневого збройного повстання 1905 р.

¹ Сенчакова Л. Т. РСДРП и крестьянство в революции 1905—1907 гг.— М., 1984.— С. 56.

² Всі підрахунки зроблені автором.

³ Див.: Твердый курс// Вперед.—1905,—7 февр.

⁴ Див.: Ленін В. І. Військо і революція// Повне зібр. творів.— Т. 12.— С. 104.

С. / Світленко

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЬНИХ ДРУКАРЕНЬ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907рр.

Діяльність підпільних друкарень місцевих більшовицьких організацій сприяла розвитку революційної преси на етапі піднесення революції. В 1905 р. більшовики України провели значну організаційно-технічну роботу по створенню підпільних друкарень, в результаті чого їх мережа розширилася. Так, якщо на початку року підпільні друкарні діяли лише в Катеринославі, Одесі та Миколаєві, то восени вони функціонували також у Луганську та Харкові.

Основним видом друкованої продукції були листівки. Примітно, що к загалній кількості виданих різними способами листівок, питома вага друковг, них видань достатньо велика. Наприклад, з 52 листівок, надрукованих одеськи ми більшовиками в 1905 р., 29 вийшли з помітками 5 підпільних друкарень. З 3і листівок, випущених катеринославськими більшовиками, 16 були видані друкарським способом¹.

Характерно, що на етапі вищого піднесення революції більшовики України зокрема Катеринослава та Харкова, використовували підпільні друкарні не тільки для видання листівок, але й для випуску нелегальних періодични> видань².

У 1906—1907 рр. в умовах спаду революційної боротьби крупними центра ми діяльності підпільних друкарень залишилися Катеринослав, Одеса, Харків. Тільки в 1906 р. однією катеринославською, двома одеськими, однією миколаївською та чотирма харківськими підпільними друкарнями було випущено відповідно близько 40, не менш 19, 12, 11 різних листівок³. Вплив більшовиків знайшов відображення у діяльності елисаветградського, київського, севастопольського комітетів РСДРП.

Рівень технічного оснащення багатьох більшовицьких друкарень був достатньо високий. За нашими підрахунками, на технічне оснащення підпільних друкарень, що діяли у 1906 р. в Катеринославі, Києві, Миколаєві, Одесі, Севастополі, пішло близько 90 пудів шрифту⁴. Технічна потужність друкарень підвищилась. Так, друкарня катеринославських більшовиків весною 1905 р. могла випускати 14 тис. листівок на тиждень⁵, а в 1906—1907 рр.—21 тис.⁶

На даному етапі революційної боротьби важливе місце у діяльності друкарень займали періодичні видання для робітників, солдат та селян. В 1906—1907 рр. в підпільних друкарнях було видано не менш 7 нелегальних революційних газет¹. В них, як і в листівках, роз'яснювались народним масам стратегія і тактика більшовицької партії, ставились конкретні завдання революційної боротьби, викривались антинародна політика царизму, експлуататорських класів, зрадницька тактика меншовиків. Видання підпільних друкарень служили зміцненню зв'язків місцевих партійних організацій з масами.

¹ Підрахунки зроблені автором за матеріалами зб.: Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.).— Киев, 1955.

² Див.: Екатеринославщина в революции 1905—1907 гг.: Документы и материалы,— Днепропетровск, 1975. С. 350; Артем на Украине: Документы и материалы.— Харьков, 1961.— С. 287.

³ Підрахунки зроблено за матеріалами збірників: Листовки большевиков Украины периода первой русской революции...; Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.: Сборник: В 3 ч.— М., 1956.— Ч. 3; Революция 1905—1907 гг. в России. Второй период революции, 1906—1907 гг.: Документы и материалы.— М., 1959.— Ч. 1, кн. 2.

⁴ Центральний державний історичний архів УРСР.— Ф. 313, оп. 2, спр. 1731.— Арк. 3; Ф. 386, оп. 1, спр. 1020.— Арк. 850; Ф. 317, оп. 1, спр. 3463.— Арк. 12—13; Ф. 419, оп. 1, спр. 4739.— Арк. 1 (далі: ЦДІА УРСР); Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів влади і органів державного управління СРСР — Ф. 102, 1906 р., спр. 29, ч. 43.— Арк. 26; Пыжов Н. Без угла и без имени: Воспоминания подпольщика.— М., 1930.— С. 111.

⁵ Воспоминания Д. Ф. Петровской // Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904- 1906 гг.— Екатеринослав, 1924.— С. 201- 202.

⁶ ЦДІА УРСР. - Ф. 313, оп. 2, спр. 1731,— Арк. 3.

¹ Див.: Русская периодическая печать (1895—октябрь 1917г.): Справочник.— М., 1957.— С. 104, 106, 108, 131; Екатеринославщина в революции 1905—1907 гг.— С. 302; Історія Української РСР: У 8т.— К., 1978. Т. 4.— С. 159; История городов и сел Украинской ССР. Киев. К. 1979.— С. 174.

Л. В. Ольхова

БІЛЬШОВИЦЬКІ ЛИСТІВКИ НА УРАЛІ
В 1905—1907 рр.

В роки революції видання листівок було одним із важливих напрямів роботи партії в масах, засобом роз'яснювання її тактики і лозунгів для мобілізації на боротьбу робітничого класу і його союзників. В. І. Ленін надавав великого значення листівковій літературі як дуже рухомій і гнучкій формі політичної агітації¹.

Прокламації центральних і місцевих комітетів РСДРП періоду революції 1905—1907 рр. публікувалися². Однак в історико-партійній літературі відсутні точні дані про кількість листівок, виданих більшовицькими організаціями Уралу, є лише уривчасті відомості про листівки окремих партійних комітетів³ або підрахунки прокламацій уральських більшовиків, звернених до солдатів⁴.

Облік опублікованих листівок дав змогу виявити 312 назв більшовицьких листівок, що розповсюджувалися на території Уралу в межах Вятської, Пермської, Оренбурзької, Уфимської губерній. Із них випущено в 1905 р.—154, в 1906—1907 рр.—158 листівок, 42 листівки передруковані з листівок, написаних В. І. Леніним і виданих Петербурзьким, Московським та іншими комітетами РСДРП. У 1905 р. на Уралі листівки випускали не менше ніж 13 комітетів і груп, у 1906—1907 рр.—більше-20. Найбільшу кількість листівок було видано в Катеринбурзі, Пермі, Уфі. В період відступу революції випуск листівок деякими комітетами зменшився у порівнянні з 1905 р. За даними поліції, в 1905 р. листівки поширювалися в 35 населених пунктах, у 1906 р.—в 6.

Основна маса листівок видавалася друкарським способом (у краї існувало 11 підпільних друкарень), на гектографах і мімеографах, деякі переписувались від руки. Особливо добре друкарська справа була налагоджена в 1905 р. у Катеринбурзькому комітеті, в 1906 р.—у Пермському, коли цією роботою керував Я. М. Свердлов.

Тиражі листівок точно визначити важко, більшість із них були видані від 100—500 до 10—15 тис. примірників. Приблизно загальний тираж листівок уральських більшовиків у період революції 1905—1907 рр. можна вважати 500 тис.⁵ примірників.

За змістом і тематикою листівки поділялися таким чином: листівок про стан в РСДРП і місцевих організаціях—26; про страйковий рух робітників—81; присвячених 9 січня і його річниці—12, 1 Травня—13, Мотовиліхінському повстанню 1905 р. і збройній боротьбі в інших місцях—25; звернених до селян—23, до солдатів, новобранців і козаків—50, до інтелігенції, прикажчиків та інших представників середніх верств міста—19; таких, що викривали політику царського уряду в зв'язку з указами 18 лютого, 6 серпня, маніфестом 17 жовтня та ін.—22; зв'язаних з виборчими кампаніями в I і II Державні думи—41.

У цілому всі листівки уральських більшовиків пронизані ідеєю гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, закликами до народу підтримати пролетаріат і приєднатися до нього в боротьбі за повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки, за 8-годинний робочий день, конфіскацію поміщицьких земель та інші демократичні перетворення. У них і в період спаду революції не знімається лозунг збройного повстання. Листівкова література 1905—1907 рр. дає цінний матеріал про хід робітничого руху в уральському краї, про політичні і економічні вимоги робітничого класу, форми і методи керівництва масами і про різні сторони діяльності більшовицьких організацій Уралу.

¹ Див.: Ленін В. І. М. М. Ессен 26 жовт. 1905 р. // Повне збр. творів.— Т. 47.— С. 96—97.

² Листовки большевистских организаций в первой русской революции, 1905—1907 гг.: Сб. документов: В 3 ч.— М., 1956; Большевистские листовки первой русской революции: Каталог (из коллекции ЦМР СССР). М., 1977; Листовки пермских большевиков, 1901—1917.— Пермь, 1958; Листовки Вятского большевистского комитета РСДРП, 1903-1917.— Киров, 1975.

³ Курасов А. И. Печать уральских большевиков в период первой русской революции // Большевики Урала в революции 1905—1907 гг.— Свердловск, 1956; Быстрых Ф. П. Большевицкие организации Урала в революции 1905—1907 гг.— Свердловск, 1959.

⁴ Попов Н. Н. Борьба большевиков Урала за солдатские массы в трех революциях, - - Саратов, 1983,— С. 21—29.

Г. І. Бичков

ЛИСТІВКИ МОСКОВСЬКИХ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Більшовицькі листівки, видання і розповсюдження яких у Москві та губернії в роки революції 1905—1907 років набуло надзвичайно широкого розмаху, були одним із найважливіших засобів політичного виховання мас. В історичній літературі останніх років є загальні праці, в яких висвітлено дане питання ¹.

Видавнича діяльність більшовиків Москви мала виключно важливе значення, оскільки нею займалися кращі журналістські кадри партії. Не випадково листівки, видані в Москві, розповсюджувалися в багатьох регіонах країни. Так, МК РСДРП 19 травня 1905 р. поширив у Москві й губернії та надіслав у Тулу, Симбірськ, Рибінськ, Вятку, Іваново-Вознесенськ, Благовещенськ близько 85 тис. примірників листівок та інших друкованих видань ².

Видавнича діяльність московських більшовиків була об'єктом уваги В. І. Леніна і одержала його високу оцінку. Так, В. І. Ленін і Н. К. Крупська в листі до МК РСДРП просили надсилати їм листівки, випущені комітетом ³. Московські більшовики, турбуючись про широке проникнення ленінського слова в маси, передрукували і розповсюдили написану В. І. Леніном листівку «Перше травня» ⁴. Ця ленінська листівка мала велике поширення як у Москві, так і в губернії.

Листівки видавали і розповсюджували МК РСДРП, МОК РСДРП, а також районні комітети, районні групи МОК, РСДРП. Видання листівок було одним із завдань спеціально створеної літературно-лекторської групи на чолі з І. І. Скворцовим-Степановим, куди входили М. М. Покровський, М. А. Рожков, В. М. Фріче, М. Г. Лунц, Д. І. Курський, С. В. Міцкевич, П. Г. Дауге, В. А. Обух, В. Я. Канель, В. М. Шулятичко, К. М. Левін та ін. ⁵ Склалася струнка і гнучка система форм і методів поширення друкованих видань серед трудящих мас. Це — розповсюдження листівок через спеціально виділених для цього осіб, зокрема робітників, які приїздили в сільську місцевість під час вихідних або в святкові дні, розкидання їх в найбільш людних місцях, посилення їх поштою з повідомленням про дальшу передачу та ін. ⁶

Однією з важливих особливостей листівок, випущених московськими більшовиками в роки революції, є те, що вони відбивали таку чудову рису московського пролетаріату, як пролетарська солідарність. Так, МК РСДРП випустив листівку з роз'ясненням значення загального страйку робітників Іваново-Вознесенська, що почався 12 травня 1905 р. з закликом подати допомогу страйкуючим. 21 травня МК РСДРП випустив іншу листівку («Іваново-Вознесенський страйк (опис учасника)») з закликом морально і матеріально підтримати страйкуючих ¹.

Розповсюдження листівок набуло широкого розмаху. Автором зареєстровано видання московськими більшовиками 123 найменувань листівок. Більша частина їх (79) була випущена МК РСДРП. Кожна з листівок випускалася великим тиражем. Про це, наприклад, свідчить той факт, що МК РСДРП у жовтні 1905 р. розповсюдив 221 690 примірників листівок та інших друкованих видань, МОК, РСДРП — 64 398 примірників ⁸.

Таким чином, московські більшовики в роки першої російської революції 1905—1907 років широко організували випуск і розповсюдження листівок з метою політичного виховання мас та їх ідейного загартування. Листівки служили московським більшовикам важливим засобом політичної мобілізації мас на боротьбу з царизмом.

¹ Див.: Очерки истории Московской организации КПСС.— М., 1979.—Кн. 1; Генеральная репетиция.— М., 1980; У истоков большевизма: Воспоминания, документы, материалы.— М., 1983; Ефремов Г. И. История Коломенского завода: 1863—1983.— М., 1984.

² Генеральная репетиция.— С. 36.

³ Там же.— С. 12.

⁴ Там же.— С. 36.

⁵ Очерки истории Московской организации КПСС.— С. 106.

⁶ Центральный державный историчний архів м. Москви.— Ф. 17, оп. 77, спр. 1878.— Арк. 2, 10, 12, 28.

⁷ Центральный державный архів Московської області.— Ф. 627, оп. 4, спр. 130.— Арк. 34.

⁸ Генеральная репетиция.— С. 122.

В. І. Бовикін, Ю. /. Кир'янов, І. М. Промахіна

**АНАЛІЗ ПОМІСЯЧНИХ ДАНИХ ПРО СТРАЙКИ В РОСІЇ
В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.
(ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ ТА ЕОМ
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ СТРАЙКОВОЇ БОРОТЬБИ
У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРОМИСЛОВОСТІ ПО ГУБЕРНІЯХ)**

На важливість розроблення статистики страйків для вивчення робітничого і всього визвольного руху в Росії неодноразово звертав увагу В. І. Ленін ¹.

Офіційна статистика страйків у Росії в 1895—1914 рр., незважаючи на недоліки (вона не враховувала дані про найманих робітників деяких галузей народного господарства — транспорту, будівництва, сільського господарства — та ряду районів країни — Сибіру, Середньої Азії, частини Кавказу) ², являє собою досить цінне джерело відомостей про одну з найбільш важливих і найбільш поширених форм боротьби пролетаріату. Ці дані публікувалися в щорічних «Зводах звітів фабричних інспекторів» і за ряд років наводилися в кількох спеціальних збірниках ³. За набором показників, що характеризували страйковий рух, ці видання відносяться до кращих в європейській статистиці. Особливо цінним матеріалом відзначаються збірники за 1905—1907 рр., які вміщують не лише щорічні, а й помісячні дані про страйки.

Статистика страйків у 1895—1914 рр. не торкалась помісячних даних про страйки в окремих галузях виробництва і в окремих губерніях за період з січня 1905 р. по липень 1907 р. ⁴

Тим часом дослідження помісячних даних про страйки в зазначеному ракурсі дозволяє з'ясувати і конкретніше показати загальні та специфічні риси в боротьбі робітників різних виробництв за 30-місячний період революції 1905—1907 рр., причини успіхів і невдач пролетаріату, а в зв'язку з цим — і потенційні можливості руху, його резерви, які ще не вступили в дію. Варто уваги в зв'язку з цим таке місце із лєнінської статті «Про статистику страйків у Росії» (1910 р.): «Для вивчення хвилеподібного характеру страйкового руху річний період надто великий. Ми маємо тепер статистичне право сказати, що в триріччя 1905—1907рр. кожен місяць був за рік» ⁵.

Основне завдання, яке ставлять перед собою автори в даному конкретному випадку, — це з'ясування схожості й відмінностей у страйковому русі робітників 12 галузей промисловості Росії ⁶ за майже тридцять місяців революції 1905—1907 рр. Зроблений аналіз показав високу узгодженість у виступах робітників усіх виробництв за політичними мотивами.

У 10 з 29 місяців революції (не рахуючи січня 1905 р.) спостерігаються спільні піднесення і спади в помісячних виступах усіх груп. При цьому синхронні піднесення спостерігалися в 1905 р. — у жовтні, в 1906 р. — у квітні, липні, вересні, в 1907 р. — у квітні; синхронні спади в 1905 р. — у лютому, вересні, в 1906 р. — в січні, лютому в 1907 р. — у червні. У всіх групах, за винятком XII, піднесення спостерігалось в квітні 1905 р., за винятком VIII і X — у серпні 1906 р., IV — у грудні 1905 р., IV — у січні 1907 р., II, III і V — у травні 1907 р. Аналогічно подальший після лютого спад охопив більшість груп (без XII) у березні 1905 р., у липні 1905 р. спад був у всіх групах, крім IV, VII, і IX; крім IV — у листопаді 1905 р., крім III — у червні 1906 р., крім II — у

серпні 1906 р., крім IV і VII — у жовтні 1906 р., крім IV, XII, а також III, яка зберегла нульовий рівень жовтня,— у листопаді 1906 р.; у грудні 1906 р. піднесення було лише в II і VIII групах (при цьому ряд груп зберіг рівень листопада), у березні 1907 р.— лише в II і XII групах, причому III зберегла нульовий рівень попереднього місяця.

Найбільшу синхронність у виступах за політичними мотивами (що вимірюється кількістю місяців спільних піднесень і спадів) виявляють VI і XI групи, потім VII і XI, I і V, VII і IX, а також VIII і X, IX і XI.

Для вивчення узгодженості виступів робітників різних груп за політичними мотивами нами, як це зазначалося вище, була розрахована матриця парних коефіцієнтів кореляції. Аналіз цієї матриці показав високу синхронність політичних виступів робітників різних груп. Більшість груп виявляють високу узгодженість звичайно з 9—10 іншими групами. Лише II група мала такий ступінь узгодженості з 4 виробництвами, IV група з 7 виробництвами, III група — з 8 виробництвами, а IX група мала високу узгодженість з 11 виробництвами.

Звертає увагу, що ступінь узгодженості хвиль страйкуючих, які висували політичні вимоги (цей ступінь вимірювався лінійними коефіцієнтами кореляції), був у багатьох випадках *не просто високим, а дуже високим*, що визначався показниками більшими ніж 0,80 і навіть 0,90.

З дещо іншою картиною ми стикаємося, коли переходимо до розгляду динаміки економічної боротьби різних груп виробництв.

Лише в трьох із 29 місяців (також не рахуючи січня 1905 р.) спостерігалися спільні для всіх груп зміни; при цьому в 1905 р. у травні — спільне піднесення, в червні і серпні — спільні спади. Крім того, в 1905 р. піднесення спостерігалося в серпні в усіх групах, крім II і XI, у жовтні — крім X, в 1906 р. у квітні — в усіх групах, крім IV і VII, у травні — крім X і XI. Всі групи, крім II і III, яка зберегла рівень попереднього місяця, зазнали спаду в березні 1905 р.; у квітні 1905 р.— крім XI, XII і знову III з нульовим числом страйкуючих; у грудні 1905 р.— крім VI, VII і VIII, у січні 1906 р.— крім I; у серпні 1906 р.— крім III, V і IX; у вересні 1906 р.— крім IV, VI, X; у жовтні 1906 р.— крім XII; у грудні 1906 р.— крім I і VIII.

Найбільша синхронність спостерігалась в економічних виступах III і IX груп, хоч ступінь цієї синхронності нижчий, ніж для виділених вище груп із синхронністю виступів за політичними мотивами.

Проведений аналіз свідчить про певні відмінності розвитку страйкової боротьби з політичних й економічних причин. Страйковий рух за політичними мотивами визначався набагато більшою єдністю, ніж рух за економічними мотивами. Відзначена єдність поряд з характером вимог, що висувалися, надавала політичній боротьбі особливої гостроти і сили. Разом з тим боротьба за економічними мотивами проходила більш розрізнено, що пояснюється не тільки відмінностями в умовах праці та побуту робітників, але й різним рівнем підготовленості робітників кожної з галузей до боротьби. Відзначена розрізненість економічної боротьби послаблювала її натиск.

В. І. Ленін, аналізуючи причини поразки революції 1905—1907 рр., звертає увагу на те, що робітники далеко не всіх виробництв так активно брали участь у страйковій боротьбі, як авангард пролетаріату — металісти, і включилися в боротьбу порівняно з металістами з певною затримкою, «з запізненням». В. І. Ленін відзначав у статті «Про статистику страйків у Росії» у зв'язку з характеристикою страйкових хвиль металістів і текстильників: «...нерівномірність руху рівнозначна певній розтраті сил внаслідок їх роздроблення, їх недостатньої концентрації. Це значить... що ефект міг би бути підвищений кращою концепцією сил...»¹.

Одержані нами дані вказують на те, що потенціальні можливості посилення натиску пролетаріату полягали, зокрема, в переборенні певної часової роз'єднаності виступів робітників різних галузей виробництва.

¹ Див.: Ленін В. І. Про статистику страйків у Росії // Повне збір. творів.— Т. 19, С. 363—388; Ленін В. І. Страйки в Росії // Там же.— Т. 24,— С. 205—209; Ленін В. І. Історична суть

- внутрипартийной борьбы в России // Там же.— Т. 19.— С. 343—360. Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року // Там же.— Т. 30.— С. 296—297; та ін.
- ² До цього потрібно додати робітників військового відомства.
- ¹ Статистические сведения о стачках рабочих на фабриках и заводах за десятилетие 1895—1904 гг.— Спб., 1905; Статистика стачек на фабриках и заводах за 1905 г.— Спб., 1908; Статистика стачек рабочих на фабриках и заводах за трехлетие 1906—1908 гг.— Спб., 1910.
- ⁴ Окремі автори аналізували помісячні дані, але не за весь період революції в цілому, а за кварталами кожного року. Див., напр.: Кириллов В. С. Большевики во главе массовых политических стачек в первой русской революции (1905—1907).— М., 1976.— С. 90, 110, 241, 292, 343.
- ⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 19.— С. 376.
- ⁶ Нагадаємо назви галузей виробництва і цифрове їх позначення в офіційній статистиці: I. Обробка бавовнику; II. Обробка шерсті; III. Обробка шовку; IV. Обробка льону; V. Змішане виробництво; VI. Обробка паперу і поліграфічне; VII. Обробка дерева; VIII. Обробка металів; IX. Обробка мінералів; X. Обробка тваринних продуктів; XI. Обробка харчових продуктів; XII. Хімічне виробництво.
- Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 19. - С. 372.

О. Й. Пригменко

БОРОТЬБА РОБІТНИКІВ РОСІЇ ЗА СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В 1905—1907 рр.

На початку революції 1905—1907 рр. у більшовицькій пресі широко популяризувалася необхідність боротьби робітників за страхування на випадок старості, хвороби, часткової втрати працездатності, безробіття, а також повного самоуправління робітників у страхових установах¹.

Розширена програма страхування, висунута більшовиками, викликала нападки меншовиків. Особливо вони ополчилися проти такої важливої вимоги, як страхування безробітних за рахунок буржуазії. Меншовики пропонували забезпечувати безробітних за рахунок коштів профсоюзів і кас взаємодопомоги². Це було принципово неправильним, тому що знімало будь-яку відповідальність з буржуазії за безробіття.

Революційний вибух примусив уряд серйозно взятися за розроблення законопроектів з робітничого питання, зокрема законопроектів про державне страхування. Вже 17 січня 1905 р. комісія під головуванням міністра торгівлі і промисловості В. І. Тімірязєва розглянула питання про страхування робітників від хвороб. У поданій 19 січня міністерством фінансів записці пропонувалося створення із внесків підприємців і робітників обов'язкових кас під змішаним управлінням тих й інших. 15 березня комісія на чолі з міністром фінансів В. П. Коконцевим розіслала «первісні пропозиції» щодо державного страхування фабричним інспекторам для ознайомлення з ними зацікавлених організацій і осіб. Ці «первісні пропозиції» викликали чимало заперечень з боку капіталістів різних районів країни³. Характеризуючи маневри самодержавства, В. І. Ленін писав: «Уряд починає вже метатися. Від політики кривавої репресії він намагається перейти до економічних поступок і відбутися подачкою або обіцянкою...»⁴.

Буржуазно-ліберальна преса в центрі і на місцях на різні лади вихваляла урядові законопроекти про страхування і міністерство фінансів. Насправді урядові законопроекти про страхування і галас навколо них в буржуазно-ліберальній пресі являли собою не що інше, як прагнення правлячих кіл і капіталістів послабити напругу революційної боротьби робітників.

Широка страхова кампанія більшовиків була повсюдно підтримана робітниками, що знайшло відображення у вимогах, які висувалися у ході страйкової боротьби 1905—1907 рр. Численні документи свідчать, що страйкарі неодмінно висували вимоги негайного запровадження державного страхування, безкоштовного лікування і збереження повного заробітку при каліцтві. Так, робітники заводів сільськогосподарського машинобудування Олександрівська і Бердянська (1905 р.) і розважувальники чаю Одеси (1907 р.) вимагали безкоштовного лікування із збереженням при цьому половини заробітку і повного заробітку — при каліцтві⁵. В ряді місць робітники революційним шляхом домоглися безкоштовного лікування за рахунок підприємців. Так, моряки Чорноморсько-

го торгового флоту в результаті страйку в червні 1905 р. примусили судовласників оплачувати лікування хворих⁶. У Херсонській губернії робітники 45 підприємств фабрично-заводської промисловості домоглися безкоштовного лікування і допомоги у зв'язку з хворобою. Цей порядок залишався і після закінчення революції. В 1907—1908 рр. у Росії допомога у зв'язку з хворобою видавалася на 1982 підприємствах з 586,5 тис. робітників¹. Були випадки, коли, не чекаючи законних підстав, робітники явочним порядком відкривали лікарняні каси. Одна з них виникла в 1907 р. на Слов'янському заводі Південноросійського товариства по виготовленню соди та інших хімічних продуктів⁸.

Таким чином, революція 1905—1907 рр. не тільки примусила царський уряд впритул зайнятися розробкою законопроектів про страхування робітників, але й привела в ряді місць до перемоги робітників у справі налагодження безкоштовного лікування і одержання допомоги у зв'язку з хворобою за рахунок підприємців.

¹ Див.: Вперед.—1905.—9 (22) мая.

² Див.: Новая жизнь,—1905.—9 (22) нояб.

³ Детально про це див.: Шельмагин И. И. Законодательство о фабрично-заводском труде в России, 1900—1917.— М., 1952.

⁴ Ленін В. І. Початок революції в Росії // Повне збір. творів.— Т. 9.— С. 191.

⁵ Славная страница в истории Александровска (Запорожья): Сб. документов и материалов.— Запорожье, 1956.— С. 48; Революционное движение в Таврической губернии в 1905—1907 гг.: Сб. документов и материалов.— Симферополь, 1955.— С. 24; ЦДАЖР СРСР.—Ф. ДП ОО, 1905, спр. 4, ч. 17.— Арк. 107; Революция 1905—1907 гг. на Украине: Сб. документов и материалов.— Киев, 1955.— Т. 2, ч. 2.— С. 82—83.

⁶ Гусев С. П. Водники в профессиональном движении: Краткий исторический очерк (1902—1927).— М., 1928.— С. 39.

Иванов Л. М. К вопросу о страховании рабочих в России: Исследования по социально-политической истории России: (Сб. статей).— Л., 1971.— С. 336, 337.

⁸ ЦДАЖР СРСР.—Ф. 6935, оп. 8, спр. 100.— Арк. 5.

К• Л. Афанасьев

РОЛЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СТВОРЕННІ ТА ЗМІЦНЕННІ ОЗБРОЄНИХ ЗАГОНІВ ПРОЛЕТАРИАТУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У роки першої російської революції під керівництвом партії й Рад, при активній участі професійних організацій робітничого класу створювались озброєні організації пролетаріату. Участь саме цих організацій у формуванні загонів революційної армії випливала із ленінської вимоги про її склад. На буржуазно-демократичному етапі революції в загони революційної армії повинні були входити: а) озброєні робітники й селяни; б) організовані передові загони із представників класу робітників і класу селян; в) частини військ, готових перейти на бік народу¹.

У склад бойових загонів і груп включались передові робітники за рекомендацією партійних комітетів і професійних організацій пролетаріату. Таким правом користувалися і фабрично-заводські комітети, які працювали під керівництвом більшовицьких організацій РСДРП. Перші бойові загони (групи) робітників з'явилися в Петербурзі при міському комітеті РСДРП в січні 1905 р. В травні—червні того ж року такі групи створюються в Москві, Ризі, Івано-Вознесенську, Ревелі, Катеринбурзі, Пермі, пізніше на Кавказі та Донбасі. •

Завдання загонів революційної армії були визначені В. І. Леніним: «Справа таких загонів — проголосити повстання, дати масам *воєнне керівництво*, необхідне для громадянської війни, як і для всякої іншої війни, створити опорні пункти відкритої всенародної боротьби, перекинути повстання в сусідні місцевості, забезпечити,— спочатку хоч би в невеликій частині території держави,— повну політичну свободу, почати революційну перебудову прогнилого самодержавного ладу, розгорнути на всю широчінь революційну творчість

народних низів, які мало беруть участь у цій творчості в мирні часи, але які виступають на перший план в епохи революції» .

Професійні організації пролетаріату, які виникли в ході революції 1905—1907 рр., внесли вагомий вклад у створення та зміцнення озброєних загонів, покликаних захищати революційні завоювання народу. У Петербурзі профспілки металістів, друкарів, залізничників, деревообробників направляли свої зусилля на формування та навчання бойових загонів і груп робітників.

Незважаючи на те, що перша революція в Росії потерпіла поразку, її досвід, зокрема досвід професійних організацій робітників по наданню допомоги партії більшовиків у створенні озброєних загонів для захисту завоювань революції, був використаний і в Лютневій революції 1917 р., і у Великій Жовтневій соціалістичній революції. Виходячи з досвіду революції 1905—1907 рр., В. І. Ленін зробив висновок: «Нашим лозунгом повинно бути: озброєння пролетаріату для того, щоб перемогти, експропріювати і обеззброїти буржуазію. Це —єдино можлива тактика революційного класу, тактика, яка впливає з усього об'єктивного розвитку капіталістичного мілітаризму, яка диктується цим розвитком»³.

Історія підтвердила це геніальне передбачення вождя. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції стала можливою тому, що під впливом партії більшовиків відбувалась революціонізація солдат царської армії, одночасно партія організувала озброєння робітників. У цій справі партія опиралась на пролетарські організації і спілки, серед яких важливе місце займали профспілки і фабрично-заводські комітети.

¹ Див.: Ленін В. І. Останнє слово «іскрівської» тактики //Повне зібр. творів.— Т. 11.— С. 347.

² Ленін В. І. Революційна армія і революційний уряд//Там же.— Т. 10.— С. 321—322.

³ Ленін В. І. Воєнна програма пролетарської революції//Там же.— Т. 30.— С. 129.

С. Г. Шустов

СКЛАД І СТАН РОБІТНИКІВ УРАЛУ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

На початку ХХ ст. одним із регіонів Росії з великим загонем найманих робітників був Урал. Складність соціальної структури уральських робітників значною мірою визначилась тим, що після падіння кріпосного права на гірничих заводах Уралу були введені уставні грамоти, на основі яких «майстрові» та «сільські робітники» наділялися землею. Власникам заводів (вони ж були і власниками землі) було вигідно більшу частину гірничого заводського населення віднести до розряду «майстрових», а не «сільських робітників» і дати їм найменшу кількість землі, або й зовсім обмежити присадибною ділянкою. За підрахунками Ф. С. Горового, до сільських робітників було віднесено 11,7 % гірничозаводського населення, а до майстрових —88,3 %¹; за нашими підрахунками, відповідно 15 % і 85 %². А тим часом допоміжні роботи на гірничих заводах Уралу складала від 3/4 до 4/5 загального обсягу всіх заводських робіт і виконувались (в умовах практичної відсутності відходництва) сільськими робітниками. Гірничозаводське населення, яке одержало наділи до 2 дес. на душу, становило 81,5 %, а більше 2 дес.—18,5 %. Наділ з 2 дес. на душу в природно-кліматичних умовах Уралу (де треба не менше 4 дес. на душу) не міг забезпечити навіть напівголодне існування за рахунок одного лише сільського господарства. В результаті насильственного обезземелення значна частина колишніх сільських робітників і селян змушена була поповнити ряди найманих робітників, в основному здійснюючих допоміжні операції.

Всіх допоміжних робітників можна поділити на три групи: 20 %— це постійні (фахові допоміжні робітники на заводах і в цехах); 30—40 % були зайняті теж постійно (тобто, це фахові робітники) на рудниках, вуглевипалюванням, заготівлю дров і т. ін.; 40—50 %— це селяни, зайняті на сезонних роботах та візнуванням.

Напередодні та в роки першої російської революції частина допоміжних робітників висунула вимогу виділити їм земельні наділи. Про те, що ця вимога не відповідала економічним інтересам робітників, зайнятих у основних виробничих процесах уральської металургії та металообробки, свідчать такі дані: в 1900—1903 рр. 9/10 сімей уральських робітників зовсім не займались обробкою землі і тільки 40 % мали покоси. У великих заводських центрах середній наділ на душу становив (на початку ХХ ст.) на Нижньотагільському заводі—0,005 дес., на Верхньоісетському—0,003, на Нев'янському і на Березовському — по 0,001³ і такий стан був майже на всіх уральських заводах. Це свідчить про те, що в пореформенний час на Уралі утворився промисловий пролетаріат. Його ядро склали перш за все потомствени майстри, постійно зайняті заводською працею, позбавлені землі і повністю яких-небудь інших засобів існування.

Подальше вивчення складу і стану уральських найманих робітників повинно більш чітко визначити відношення між його пролетарською та ар'єргардною частинами, що значною мірою буде сприяти більш повному та глибокому розумінню революційності робітників Уралу, а також багатству форм і методів їх боротьби в революції 1905—1907 рр.

¹ Горовой Ф. С. Падение крепостного права на горных заводах Урала.— Пермь, 1961.— С. 187.

² Шустов С. Г. Некоторые черты и формы относительного перенаселения на Урале накануне Великой Октябрьской социалистической революции // Исследования по истории Урала.— Пермь, 1974.— Вып. 3.— С. 49.

³ Быстрых Ф. П. К вопросу о землепользовании «мастеровых» и «сельских работников» Урала // Вопросы аграрной истории Урала и Западной Сибири.— Курган, 1971.— С. 403.

М. О. Біч

ДИНАМІКА РОБІТНИЧОГО РУХУ В БІЛОРУСІЇ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр. (ЗА ЩОМІСЯЧНИМИ СТАТИСТИЧНИМИ ДАНИМИ)

Пролетаріат Білорусії формувався як регіональний загін російського робітничого класу. Тому основні передумови, динаміка, напрям боротьби робітників білоруського регіону визначались загальноросійськими умовами і закономірностями. Хвилеподібний розвиток робітничого руху в Білорусії в основному співпадав із розвитком загальноросійського руху. У Білорусії піднесення визначались, головним чином, політичними виступами робітників. Так, найбільшу кількість політичних страйкарів у Білорусії в 1905 р. занотовано (в тис.): в січні—33,3, у квітні—51,2, червні—37,3, липні—23,0, жовтні—65,8, грудні—43,6¹. Січневе піднесення було викликане подіями 9 січня в Петербурзі, квітневе — святкуванням 1 Травня, червневе — липневе — виступами солідарності з робітниками Лодзі, Варшави, Одеси, Івано-Вознесенська, Петербурга, (у зв'язку з півріччям революції), жовтневе і грудневе — всеросійськими політичними страйками. Кількість учасників політичних страйків (у тис.) коливалась від 0,7 (у лютому) до 9,2 (у травні). Всього протягом 1905 р. в політичних страйках у Білорусії брали участь 278,7 тис. робітників. Із них на січень припадало 11,9 %, квітень—18,4, червень—13,4, липень—8,3, жовтень—23,6, грудень—15,6 %. В порівнянні з 1904 р.² кількість політичних страйкарів виросла майже в 23 рази. В загальній масі страйкарів у Білорусії в 1905 р. політичні становили 87 %.

Хвилі економічних страйків були менш різкими і не співпадали з піднесеннями і спадами політичних страйків. Пожвавлення економічної боротьби почалося в кінці січня 1905 р. в той час, коли в основному вже пройшла хвиля політичних страйків. У лютому відмічено 5,4 тис. страйкарів — в 3 рази більше, ніж у січні. У березні їх кількість збільшилася до 5,8 тис., в квітні — зменшилася до 4 тис., а в травні досягала річного максимуму — 7,2 тис. Червневий показник приблизно відповідав квітневому, липневий — лютовому. У серпні відмічено 3,2 тис., а у вересні—2,7 тис. економічних страй-

карів. Найбільший спад у економічній боротьбі (до 0,6—0,4 тис. страйкарів на місяць) спостерігався в Білорусії в останній чверті 1905 р. В цілому за 1905 р. в економічних страйках взяло участь 40,6 тис. робітників — в 10,4 раза більше, ніж у 1904 р. Піднесення в демонстраційному русі, як правило, співпадали з піднесеннями хвилі політичних страйків. Так, у січні 1905 р. відмічено 22, у квітні (у зв'язку з 1 Травня)—29, червні—36, липні—66, серпні—25, жовтні—98 страйків.

Після жовтневого політичного страйку відбувся різкий спад: у листопаді враховано 4, а в грудні—6 незначних виступів, що пояснюється неефективністю цієї форми боротьби в умовах назрілого збройного повстання. Розрізнені мирні страйки, за оцінкою В. І. Леніна, викликали лише даремну витрату сил і енергії пролетаріату³. Такою ж в основному була динаміка масовок і мітингів. Правда, порівняно низький рівень (44 виступи) був перевершений уже в березні (69), а найбільш високі показники відмічені у квітні (132), червні (90), липні (145), жовтні (104)⁴. У листопаді 1905 р. кількість масовок знизилась до 64, а в грудні—до 48 (з тих же причин, що і демонстрації).

Демонстрації і мітинги робітників нерідко супроводжувалися зіткненнями з поліцією і солдатами. Динаміка цих форм боротьби взаємозв'язана, що підтверджується статистикою зіткнень: в січні—9, квітні—12, червні—9, липні—17, серпні—9, жовтні—19. Грудневі зіткнення в Білорусії (7) в більшості були зв'язані з придушенням страйку залізничників. Істотні зміни в динаміці вказаних форм робітничого руху в Білорусії відбулися в період відступу революції. Кількість економічних страйкарів у 1906 р. зменшилась порівняно з 1905 р. майже в 2 рази, а політичних—більш ніж в 3 рази (відповідно—до 21 тис. і 82 тис.). При цьому серед останніх переважну масу складали учасники січневих і квітневих виступів: на січень припадало 27,7 %, на квітень—53,4, а на липень—грудень 1906 р.—лише 1,7 % річної кількості страйкарів. В економічній боротьбі відносно поживлення спостерігалось в лютому, квітні, травні, червні, жовтні 1906 р. У ці місяці страйкували 15 тис. робітників, або 70 % підсумку року. На друге півріччя припадало 9,4 тис. (44 %) страйкарів. Це означає, що спад у економічному русі в липні—грудні 1906 р., на відміну від політичних страйків, був незначний. Але він продовжувався і в січні—травні 1907 р, коли в середньому з місяць страйкувало 0,9 тис. робітників (проти 1,6 тис. в липні—грудні 1906 р.). Політичних страйків у першій чверті 1907 р. в Білорусії не виявлено. Останнім у ході революції значним припливом страйкової хвилі ознаменувалося 1 Травня 1907 р. (близько 25 тис. страйкарів у квітні, приблизно 6 тис. у травні). Січневі 1906 і першотравневі 1906 і 1907 рр. страйки забезпечили значну кількісну перевагу політичних страйкарів у Білорусії над економічним і в період відступу революції (перших 81,5, других—18,5 %).

Річниця революції була відзначена в Білорусії 6 демонстраціями і 14 масовками. В наступний період—аж до 3 червня 1907 р.—врахована лише одна демонстрація (в липні 1906 р.). Мітинги і маніфестації 1905 р. за період відступу революції поступилися місцем загальним профсоюзним зборам, які використовувались з метою соціал-демократичної агітації та пропаганди. Однак в порівнянні з 1905 р. загальна кількість масовок у січні 1906—травні 1907 рр. скоротилась приблизно в 6 разів, а зіткнень з поліцією—у 8 раз.

У динаміці страйкового руху в Білорусії помітні й певні відмінності. Спад у страйковій боротьбі в Білорусії (в 2,3 раза), особливо політичній (у 2,5 раза), був більш значний, ніж по всій країні (відповідно у 1,8 і 1,4 раза)⁵. Питома вага учасників політичних страйків у Білорусії в 1906—травні 1907 р. знижувалася, а в Росії швидко зростала (1905 р.—49,7, 1906 р.—58,7, 1907 р.—73 %) ⁶, що пояснюється на наш погляд, значною кількісною перевагою у складі місцевого пролетаріату, особливо міського, робітників дрібної промисловості, ремесел, а також сфери обслуговування, менш стійких у боротьбі, ніж індустріальний пролетаріат.

Вимагає пояснення і більш низька питома вага економічних страйкарів у Білорусії, особливо в 1905 р. В значній мірі це пов'язано з об'єктивно меншими можливостями поліпшення економічного становища робітників у дрібному виробництві, ніж у великому. Далі визначених поступок у скороченні

робочого дня, збільшенні заробітної плати і т. п. дрібні хазяйки через низький прибуток не могли йти і визнавали за краще закривати свої установи. Це, природно, не відповідало інтересам робітників і зрештою стримувало розмах їх економічної боротьби.

¹ Ці та інші цифрові дані, використані в статті (підррахунки автора), див. у кн.: История рабочего класса Белорусской ССР, - Минск, Т. 1, — С. 256, 263, 285, 290 (табл. 6—9).

² Там же, — С. 210 (табл. 5).

³ Див.: Ленін В. І. Розпуск Думи і завдання пролетаріату // Повне збір. творів, — Т. 13. - С. 297.

⁴ Ця цифра видається заниженою внаслідок відомої неповноти обліку виступів у період Всеросійського жовтневого політичного страйку.

⁵ Див.: Ленін В. І. Про статистику страйків в Росії // Повне збір. творів, — Т. 19. — С. 377, 386.

⁶ Там же.

С. М. Нестерцова

УЧАСТЬ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ УКРАЇНИ У ВСЕРОСІЙСЬКОМУ ЖОВТНЕВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ СТРАЙКУ 1905 р.

Одним з важливих етапів розвитку революції 1905—1907 рр. був Всеросійський жовтневий політичний страйк, застрільником якого на Україні, як і в цілому по Росії, виступив залізничний пролетаріат. До 1905 р. тут нараховувалося більше 141 тис. залізничників, або 18,9 % загальної кількості залізничників країни. При цьому доля робітників-залізничників (116 тис.) склала 82 %. У структурі робітничого класу України залізничники займали друге місце після фабрично-заводських робітників.

Після того як було отримано сигнал з Москви про початок залізничного страйку, 9 жовтня забастували залізничники Харкова, Катеринослава, 10 жовтня — Києва, 11 жовтня — Полтави, Миколаєва, Одеси і т.д.¹ Страйк охопив 9 губерній України, зв'язаних між собою залізницями — Харково-Миколаївською, Курсько-Харково-Севастопольською, Південно-Східною, Катерининською, Південно-Західною, Привілилинською, Поліською, Ліваво-Роменською, Московсько-Києво-Воронезькою. Під впливом страйків залізничників забастували й інші загони робітничого класу в Катеринославі, Харкові, Києві, Одесі, Миколаєві. У другій половині жовтня відбулося 18 страйків шахтарів Донбасу, з 23 по 30 жовтня відбувся загальний страйк гірників Криворіжжя, до страйку приєдналися ремісники, робітники харчової промисловості в сільській місцевості². Характерною особливістю жовтневого страйку було те, що поруч з робітниками в революційній боротьбі брали участь і демократичні прошарки залізничних службовців, студенти, медичні працівники, учні, які в деяких випадках були ініціаторами. Так, у ході страйку чітко прослідковується провідна роль службовців Управління Південно-Західних залізниць, які діяли спільно з робітниками майстерень і депо.

Загальний страйк був, за визначенням В. І. Леніна, періодом максимально розквіту революційної самодіяльності мас³. Відомо, що в ході його стали створюватись Ради робітничих депутатів, делегатські збори, страйкові комітети, профспілки. До складу Катеринославської, Київської, Одеської, Миколаївської, Луганської, Алчевської організацій входили й залізничники. На Катерининській залізниці делегатські збори робітників і службовців виконували функції Ради. Бюро — постійний орган цих зборів — збирало з'їзди делегатів від депо, майстерень і станцій залізниці, які вирішували важливі економічні питання. Перший такий з'їзд відбувся 17 жовтня, наступні — у листопаді і грудні 1905 р.

Найбільш поширеною формою організації залізничників стали залізничні страйкові комітети, діяльність яких В. І. Ленін дорівнював до діяльності Рад⁴. Вони були створені на багатьох залізничних станціях України. Головним завданням цих організацій було практичне керівництво страйковою боротьбою.

Всеросійський жовтневий політичний страйк прискорив створення на Україні профспілок залізничників. У жовтні — листопаді 1905 р. вони були органі-

зовані на Південно-Західних, Катерининській, Курсько-Харково-Севастопольській, Харково-Миколаївській і Києво-Полтавській залізницях.

У ході жовтневого страйку виникла нова специфічна форма класової боротьби на залізничному транспорті — делегатські поїзди. Вони діяли на Курсько-Харково-Миколаївській, Катерининській, Московсько-Києво-Воронезькій, Поліській, Південно-Західних залізницях, зв'язували локальні обмежені виступи страйкуючих, справляли великий революціонізуючий вплив на непролетарські маси і насамперед на селян. В ході революційної боротьби на залізничному транспорті відзначились як керівники мас більшовики О. Г. Шліхтер, Г. М. Кржижановський, М. М. Кабаненко, К. М. Муранов, О. Г. Скороход та інші.

Отже, загальний жовтневий політичний страйк на Україні продемонстрував особливу значущість участі робітників залізниць у революційному русі. Залізничники першими починали страйк і в більшості випадків очолювали страйкову боротьбу. Якщо на Україні кількість фабрично-заводських робітників, які брали участь у загальному страйку, обчислювалося 120 тис.⁵, то, враховуючи загальність виступу залізничників, можна сказати, що кількість учасників виступу наближалася до 260 тис. Підкреслюючи важливість залізничного страйку, В. І. Ленін писав: «Спиняться залізниці — страйк має всі шанси стати загальним. Не вдасться добитися повного спинення залізниць — і страйк, майже напевне, не буде загальним»⁶. Всеросійський жовтневий політичний страйк був серйозною пробою сил залізничників перед героїчними боями в грудні 1905 р.

¹ Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг.— М., 1981.— С. 160.

² Революційна боротьба трудящих України в 1905—1907 рр.— К., 1980.— С. 43—44; Горбунова М. У., Степаненко Т. П. Жовтневий політичний страйк на Україні // Уко. іст. журн.—1975,—№ 10,—С. 42—46.

³ Див.: Ленін В. І. Перемога кадетів і завдання робітничої партії//Повне збір. творів.— Т. 12.— С. 295.

⁴ Там же.

⁵ История Украинской ССР: В 8 т.— Киев, 1983.—Т. 5,—С. 121.

⁶ Ленін В. І. Розпуск Думи і завдання пролетаріату //Повне збір. творів.— Т. 13.— С. 298.

Т. Б. Діденко

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВОГО ПРОЛЕТАРІАТУ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Важка промисловість на Півдні Росії розвивалась як невід'ємна складова частина загальноросійської економіки. Швидкі темпи розвитку промисловості Півдня Росії зумовлені тим, що вона була заснована на капіталістичних відносинах на відміну від Уралу з його численними феодальними пережитками¹. Центром гірничої та гірничозаводської промисловості на Півдні Росії була Катеринославська губернія, де в 1900 р. було зосереджено близько 48 % всіх гірників Росії — 87,3 тис. чол.² При цьому рівень концентрації робітників на великих підприємствах губернії був значно вищим, ніж по Росії в цілому. На підприємствах з кількістю робітників понад 500 чол. працювали 77,5 % робітників³. Поступово створювалися кадри постійних робітників в гірничій промисловості. В 1899 р. тільки на вугільних шахтах Катеринославщини дві третини гірників належали до категорії кадрових робітників⁴. Все це сприяло зростанню їх пролетарської згуртованості та політичної свідомості.

Катеринославська губернія йшла в авангарді робітничого руху на Україні. Тільки в 1895—1899 рр. тут відбулося 108 страйків та 10 заворушень, у яких брали участь понад 93 тис. робітників⁵, 79,8 % всіх страйкуючих на Україні.

Тяжке економічне становище гірничопромислового пролетаріату поєднувалося з політичним безправ'ям. З середини 90-х років XIX ст. посилювалась його страйкова боротьба. В гірничій промисловості на Катеринославщині в

1894—1899 рр. відбулося 24 страйки та 3 заворушення. Великого розмаху набули виступи робітників на Рутченківських копальнях та на шахтах Російсько-Донецького товариства в травні 1897 р., в кожному з яких брали участь 1,5 тис. робітників⁶. Незважаючи на розмах, ці страйки були стихійними, і тому швидко були придушені козаками та поліцією.

В кінці XIX ст. на арену класової боротьби вийшли гірники Кривбасу. Про це свідчать крупні виступи на руднику Колачевського⁷, на шахтах та рудниках Новоросійського, Франко-Російського і Катеринославського гірничопромислового товариств⁸. На відміну від страйків середини 90-х років XIX ст. вони мали більш масовий і наступальний характер. Багато з них часто закінчувались повною або частковою перемогою робітників. На початку XX ст. страйкова боротьба гірників швидко і неспинно зростала, стала більш організованою.

Велику роль в активізації революційної боротьби гірників Катеринославщини відіграли російські робітники, які часто ставали організаторами страйків. Про це, зокрема, свідчать документи про страйк рутченківських шахтарів у 1900 р.⁹ Російські робітники справили значний вплив на поширення революційних прокламацій в Катеринославській губернії — «Люди добрі», «Павуки і мухи», «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», «Легучий листок» та ін.¹⁰

Керівну роль у політичному вихованні пролетаріату відігравав Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», який був створений у 1897 р. і в 1898 р. перейменованій в комітет РСДРП. Під його впливом у 1903 р. на Катеринославщині агітаційну та пропагандистську роботу серед робітників вели близько 20 соціал-демократичних організацій — понад 900 чоловік¹¹. Революційні соціал-демократи діяли на Брянському, Нелепівському, Голубівському та інших рудниках. Поряд з листівками, прокламаціями та іншими нелегальними виданнями РСДРП серед робітників поширювалася ленинська «Искра»¹². Гірничопромисловий пролетаріат почав переходити до політичної боротьби. Катеринославський комітет РСДРП намагався встановити зв'язки з робітниками всіх шахт та рудників. Але їх розкиданість, віддаленість від міста уповільнювали цей процес, ускладнювали соціал-демократичну агітацію серед гірників.

Незважаючи на труднощі розвитку, на значні елементи стихійності, розрізненості, неорганізованості страйкового руху пролетаріату гірничої промисловості Катеринославщини в кінці XIX — на початку XX століття, це була справжня школа боротьби, яка сприяла усвідомленню гірниками своїх класових завдань.

¹ Див.: Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії//Повне збір. творів.— Т. 3.— С. 463.

² Крузе Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—114 гг.— Л., 1976.— С. 38.

³ История рабочих Донбасса: В 2 т.— Киев, 1981.— Т. 1.— С. 38.

⁴ Лось Ф. С. Формування і розвиток робітничого класу на Україні в другій половині XIX ст.// Укр. іст. журн.—1974.—№ 5.— С. 56.

⁵ Парасушко О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е гг. XIX в.).— Киев, 1963.— С. 568—569.

⁶ Центральный государственный исторический архив СРСР в м. Ленинграді — Ф. 37, оп. 66, спр. 1651,—Арк. 1—4 (Далі: ЦДІА СРСР).

⁷ Южный рабочий.—1900.—№ 1.

⁸ ЦДІА СРСР.— Ф. 37, оп. 65, спр. 2813,—Арк. 66, 156.

⁹ Государственный архив Днепропетровской области.— Ф. 11, оп. 1,спр. 351.— Арк. 30 (Далі: ДАДО).

¹⁰ Там же,—Ф.' 11, оп. 1, спр 430; Ф. 313, оп. 1, спр 353, ч. 1, 2.

¹¹ Варгатюк П. Л. Партії великої загін: В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини.— Дніпропетровськ, 1970.— С. 49—50.

¹² ДАДО,— Ф. 313, оп. 1, спр. 353, 447, 489, 565, 662, 664, 665, 667.

Я. П. Берзіньш

СТРАЙКОВИЙ РУХ
ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКИХ РОБІТНИКІВ РИГИ
В ПЕРІОД ВІДСТУПУ
БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ
(СІЧЕНЬ 1906— ЧЕРВЕНЬ 1907 р.)

'яд збройних страйків, які проходили в грудні 1905 р. в різних містах Латвії, юказав, що і тут, як і в інших регіонах Російської імперії, революція досягла кульмінації. Після цих битв почався поступовий відступ революційних сил, який тривав майже півтора року.

Учені Радянської Латвії багато зробили для вивчення історії революції 1905—1907 рр. Однак проблеми історії боротьби робітників періоду відступу революції в радянській латвійській історіографії ще недостатньо вивчені.

У період відступу революції у Ризі — великому промисловому і революційному центрі Прибалтики — панували закони воєнного часу. Одночасно з наступом самодержавства активізувалася боротьба ризької буржуазії під керівництвом Ризького фабричного комітету. Буржуазія прагнула позбавити робітників завоювань 1905 р. Неприятливо впливала на революційну боротьбу економічна депресія. В результаті депресії та численних локаутів у Ризі в 1906 р. нараховувалося до 12—15 тис. безробітних¹ (у 1905 р., за даними фабричної інспекції, в Ризі було близько 46 тис. фабрично-заводських робітників)². Фабрично-заводські робітники Риги під керівництвом ЛСДРП (з червня 1906 р.— СДЛК) і РСДРП продовжували революційну боротьбу, в якій найбільш популярною формою залишався страйк.

На початку відступу революції продовжувало зростати напруження політичної боротьби. Порівнюючи політичні страйки періоду відступу революції із страйками другої половини 1905 р., необхідно відзначити, що змінився їх характер. Вони супроводжувалися масовими демонстраціями, наприклад, 9 січня, в першу річницю Кривавої неділі. 18—20 квітня відбувся виступ ризьких робітників на підтримку прав заарештованих товаришів. Було справлене міжнародне робітниче свято 1 Травня. В таких політичних страйках за весь період відступу революції брали участь приблизно 123 тис. ризьких фабрично-заводських робітників³. В окремих випадках поряд з економічними вимогами робітники висували такі політичні вимоги, як звільнення з тюрми заарештованих за революційну діяльність робітників і поновлення на роботу звільнених товаришів. Економічний страйковий рух, як і політичний, енергійно розвивався в першій половині 1906 р. Характерним для страйкового руху ризьких фабрично-заводських робітників було те, що на чолі його, як і в 1905 р., незмінно йшли металісти. Самого високого рівня страйковий рух періоду відступу революції досяг в липні 1906 р., коли в Ризі в середньому за весь місяць кожен день страйкувало близько 5300 фабрично-заводських робітників⁴. Після липня 1906 р. страйковий рух поступово пішов на спад. Разом з тим боротьба ризьких фабрично-заводських робітників показала, що авангардною ударною силою революції продовжував залишатися робітничий клас.

¹ Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг.— М., 1981.— С. 268; Очерки истории Коммунистической партии Латвии.— Рига, 1962.— Т. 1.— С. 152.

² Центральний державний історичний архів Латвійської РСР.— Ф. 104, оп. 1, спр. 25.— Арк. 104—138.

³ Підраховано за такими виданнями: Революция 1905—1907 гг. в Латвии: Документы и материалы.— Рига, 1956.— С. 83; Рижский вестн.—1906.—9 янв.; 1 мая; 1907.—2 мая; Северо-западный голос.—1906.—6 мая; Liepajas avize.—1906.—4Maija; Baltische Tageszeitung.—1906.—2 Mai; «Rigaer Borsenblatt»,1906, 15Jaunuar.

⁴ Подсчитано по следующим изданиям: Рижский вестн.—1906.—6, 19 июля; Balss.—1906.—10, 27. Julija; Latvija.—1906.—27. Julija; Baltische post.—1906.—13, 20. Juli; Baltische tageszeitung.—1906.—1, 9, 12, 15, 30. Juli; Duna zeitung.—1906.—8, 13, 20. Juli; Vereinigtes Nachrichtenblatt. -1906,- 12. Juli; Libausche zeitung.—1906.—18. Juli; Rigasche Rundschau.—1906,—13, 20. Juli; Rigaer Tagenblatt.—1906,—13, 20. Juli.

П. Ю. Любаров

УЧАСТЬ ТОРГОВИХ РОБІТНИКІВ ТА СЛУЖБОВЦІВ ОДЕСИ В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ РУСІ 1905 р.

Одесу — великий торговельно-промисловий центр і морський порт — В. І. Ленін відносив до першої категорії міст Росії¹. На початок ХХ ст. населення Одеси складало 405 тис. чол.; у 1902 р. тут було 9814 торговельних закладів з загальною кількістю прикажчиків 33256 чол., з них підлітків від 9 до 17 років—8600². Як і в інших торгових центрах країни, економічний, гюлітичний та правовий стан одеських торгових робітників та службовців був дуже тяжким, що об'єктивно зближало їх інтереси з інтересами пролетаріату, висуваючи необхідність спільної з ним боротьби проти царизму та буржуазії.

Перша російська революція залучила до боротьби також і одеських торгових робітників та службовців, хоча спочатку основна їх маса обмежувалася звертанням до своїх хазяїв та градоначальника з петиціями про поліпшення їх економічного становища. Під впливом посилення боротьби пролетаріату весною зростає рух одеських прикажчиків, поступово приймаючи масовий характер. 1 травня декілька сот страйкуючих прикажчиків разом з промисловими робітниками демонстрували по центральних вулицях, закликаючи приєднатися до страйку⁴. 3 травня застрайкували більше як 800 прикажчиків взуттєвих магазинів, пізніше — прикажчики бакалійно-гастрономічних магазинів (останні добилися від хазяїв деяких поступок⁵). Одеський комітет РСДРП у прокламації «Ко всем приказчикам» звернувся з закликом дружньо підтримувати робітників і разом з ними вести політичну боротьбу за повалення царизму⁶. Процес залучення до боротьби посилювався влітку та особливо наприкінці року. В жовтні застрайкували прикажчики посудного магазину «Грінберг і Зільберман», посудного складу Зусмана, всі фармацевти. До руху включилися також робітники та службовці торгових винних складів. В середині жовтня в будівництві барикад взяли участь прикажчики і фармацевти. 18 жовтня прикажчики разом з промисловими робітниками брали участь у масових демонстраціях⁷.

Після 17 жовтня почали створюватися профспілки. На багатотисячному мітингу прикажчиків у приміщенні університету 13 листопада було створено їх профспілку, в яку відразу ж записалося 200 чол. Однак вплив меншовиків та бундівців на деякі верстви торгових робітників та службовців призвів до того, що профспілки останніх були роздроблені по вузьких професіях, займалися лише економічними питаннями. На кінець 1905 р. в Одесі було близько 40 профспілок, з них лише 9 створено за виробничим принципом⁹.

Беручи участь у зборах профспілок торгових робітників та службовців, більшовики вели боротьбу проти бундівців і меншовиків, домоглися внесення в статут профспілок пункту про страйк як основний засіб боротьби за поліпшення їх стану¹⁰.

Представники прикажчиків увійшли до Ради робітничих депутатів. Вже на першому пленумі Ради -28 листопада — присутні були й депутати від торгових службовців¹¹.

11 грудня почався загальний політичний страйк в Одесі. 12 грудня майже всі магазини були закриті. Під впливом більшовиків у страйку взяло участь також багато фармацевтів¹².

Втягнені в пролетарський рух у 1905 р. одеські торгові робітники та службовці здобули важливий досвід революційної боротьби.

¹ Ленинский сборник.— Т. 33.— С. 531.

² Юрченко О. Т. В. І. Ленін та більшовицькі організації України.— К., 1970.— С. 27; Гудван А. М. Приказничий вопрос.— Одесса, 1905.— С. 10, 21 и 29; Гудван А. М. Очерки по истории движения служащих в России. - М., 1925.— С. 217.

³ Архів Одеського обкому КПУ.— Ф. 2, оп 1, спр. 108.— Арк. 8.

⁴ 1905 год на Украине.— Харьков, 1926.—Т. 1—С. 105.

⁵ Там же,— С. 110—114; По России//Социал-демократ (Женева) -1905.—№ 6.

⁶ История Одесской партийной организации.— Одесса, 1964.— С. 65.

- ¹ Профессиональное движение служащих Украины.— Харьков, [б/г].— С. 67; Исторический архив.— 1955.—№ 3.— С. 107; 1905; Стачечное движение.— М.; Л., 1925.— С. 322; Коммерческая Россия (Одесса).— 1905.—№ 231; Шестаков А. В. Всеобщая октябрьская стачка 1905 г. // 1905: История революционного движения в отдельных очерках.— М.; Л., 1925.— Т. 2.— С. 317; Октябрьские дни в Одессе // Новая жизнь (Спб.).—1905.—№ 3; Право (Спб.).—1905.—№ 52.— Приложения.— С. 136.
- ⁸ Коммерческая Россия.—1905.—Ль 264; Рабочее дело (Одесса).— 1906.—№ 1.— С. 15; Одесские новости (Одесса).—1905.—№ 6801; Союз (Одесса)—1906.—№ 1.—С. 17.
- ⁹ Бельфор Д. Профсоюзы Одессы в революции 1905—1907 гг. // Тр. Одес. госуниверситета.— Одесса, 1956.— Т. 146.— С. 43; Стадник А., Прохоренко М. Профсоюзы Украины до Великой Октябрьской социалистической революции.— М., 1959.— С. 34.
- ¹⁰ ЦДАЖР СРСР.—Ф. 6935, оп. 3, спр. 445,—Арк. 5, 14—15, 62.
- ¹¹ Известия Совета рабочих депутатов г. Одессы.—1905.—№ 1; Жезмер М. Одеська Рада робітничих депутатів в 1905 р. // Літопис революції.—1930.—№ 6.— С. 156.
- ¹² Революція 1905—1907 років на Україні,—К., 1949,—С. 304; Революция 1905—1907 гг. в России: Высший подъем революции.— М., 1955.— Ч. 1.— С. 84.

А. А. Ямковий

УЧАСТЬ РОБІТНИКІВ АЛЧЕВСЬКА В ГОРЛІВСЬКОМУ ЗБРОЙНОМУ ПОВСТАННІ

На Україні основним районом збройної боротьби проти царизму стала Катеринославська губернія, до складу якої входила більша частина Донецького басейну. Вищою точкою революційного піднесення в Донбасі було Горлівське збройне повстання. Активну участь у ньому прийняли робітники заводу Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (ДЮМТ) в Алчевську*, залізничної станції Алчевське, а також бойові дружини ряду міст і робітничих селищ Донбасу.

Участь робітників Алчевська у збройному повстанні була підготовлена всією попередньою роботою місцевої більшовицької організації, тісно зв'язаної з Луганським більшовицьким комітетом, на чолі якого стояв колишній робітник Донецько-Юр'ївського металургійного заводу К- Є. Ворошилов. Робітники Алчевська одними з перших у Донбасі відповіли масовими політичними виступами на розстріл царським урядом мирної демонстрації в Петербурзі 9 січня 1905 р.

У дні Всеросійського жовтневого страйку на Донецько-Юр'ївському заводі було створено Раду робітничих депутатів (під назвою «делегатські збори»), її очолив більшовик Д. К. Паранич — соратник К- Є. Ворошилова по соціал-демократичному гуртку, що виник на заводі ДЮМТ ще в 1898 р. Рада стала органом влади на заводі у м. Алчевську, керувала страйками, організовувала збір коштів на купівлю зброї, створювала бойові дружини. Так, наприклад, лише у бойову дружину заводу ДЮМТ в ці дні записалося близько 2 тис. чоловік. Командиром дружини став робітник заводу більшовик І. А. Кротько. Рада залучила до участі у масових політичних мітингах видатних більшовиків-ленінців Г. П. Петровського та Ф. А. Сергеева (Артема)

Сигнал до збройного повстання подали робітники Москви. 7 грудня 1905 р. там почався загальний політичний страйк, що переріс у збройне повстання. Вслід за москвичами виступили робітники інших районів країни.

8 грудня 1905 р. зупинився рух на Катерининській залізниці. Застрайкували і залізничники станції Алчевське. 11 грудня до загального політичного страйку приєдналися металурги Алчевська. В цей день бойова дружина Донецько-Юр'ївського заводу в складі 400 чоловік розіграла погромників-чорносотенців на станції Біла. 13 грудня алчевським дружинникам в Ясиноватій здалася рота солдат. 14 грудня алчевці прийшли на допомогу робітникам станції Авдіївка, завдяки чому козаки і драгуни, що атакували Авдіївку, втекли, а ті, що здалися, були обеззброєні.

16 грудня під час загальнозаводських зборів, на яких обговорювався статут профспілки металістів, з Горлівки було одержано телеграму про початок збройного повстання і з проханням про негайну допомогу. За пропозицією

* Тепер Комунарський металургійний комбінат, м. Комунарськ Ворошиловградської області.

головуючого на зборах члена Ради робітничих депутатів більшовика І. Мірошніченка бойова дружина Донецько-Юр'ївського заводу негайно почала готуватися до від'їзду. Робітники відібрали у дирекції заводу 80 мисливських рушниць, у прокатному цеху катали металеві прутки, а в механічному з них виготовляли піки. Фельдшер заводської лікарні більшовичка Г. І. Шохіна організувала санітарний загін.

Близько 1 тис. дружинників заводу і станції Алчевське 16 грудня вирушили двома поїздами у Горлівку (та не усім їм пощастило туди дістатися). Керували бойовою дружиною І. Кротько та І. Мірошніченко.

У Горлівку прибуло майже 4 тис. дружинників з Авдіївки, Алчевська, Гришиного, Дебальцевого, Єнакієвого, Харцизька, Ясинуватої та інших місць. Внаслідок недосвідченості та поганого озброєння повсталі, як відомо, зазнали поразки. У боях з царськими військами загинули І. Мірошніченко та інші робітники заводу ДЮМТ і станції Алчевське². Царизм жорстоко розправився з учасниками повстання. Багатьох було відправлено на каторгу, заслано до Сибіру.

Грудневе збройне повстання, незважаючи на поразку, залишило незгладний слід у свідомості пролетаріату. В. І. Ленін закликав збирати, вивчати і поширювати досвід Московського, Донецького, Ростовського та інших повстань. Як згадував К. Є. Ворошилов, В. І. Ленін виявив глибокий інтерес до Горлівського збройного повстання і участі в ньому бойових дружин з інших міст⁴.

Грудневе збройне повстання увійшло славною сторінкою в історію спільної боротьби народів Росії проти царизму. Свій внесок у цю сторінку зробили й робітники Алчевська — нинішнього індустріального Комунарська.

¹ Ямковой А. А., Плетенцов Г. А. Коммунарск: Историко-краеведческий очерк.— Донецк, 1972.— С. 17—18.

² Див.: Там же.— С. 20—26; Плетенцов Г. А., Ямковой А. А., Куксина Е. А. Коммунарский металлургический завод: Иллюстрированный очерк.— Донецк, 1981.— С. 9—10.

³ Див.: Ленін В. І. Сучасне становище Росії і тактика робітничої партії // Повне збір. творів.— Т. 12.— С. 167.

⁴ Ворошилов К. Е. Рассказы о жизни: (Воспоминания).— М., 1968.— Кн. 1.— С. 243.

Р. Д. Лях, М. М. Кобиляков

ЗБРОЙНИЙ ВИСТУП В АВДІЇВЦІ У ГРУДНІ 1905 Р.

Вивчення архівних матеріалів, спогадів учасників боротьби Л. Г. Аптекмана, М. М. Дацуна, М. С. Степанова дозволило встановити, що саме в Авдіївці відбулося перше в Донбасі збройне зіткнення робітників з військами.

Воно було результатом значної підготовчої роботи. Ще в 1904 р. студентом-медиком Смирновим в Авдіївці було створено соціал-демократичний гурток. Хоча проіснував він тільки три місяці, проте його діяльність сприяла поширенню соціалістичних ідей, підготувала організацію групи РСДРП (П. Ракитський, І. Зарошенський та ін.), яка знаходилась під ідейним впливом більшовицької організації м. Катеринослава. За ініціативою групи на зборах робітників 27 жовтня було вирішено створити бойову дружину. До неї вступило 60 чол. 8 грудня робітники станції Авдіївка довідалися про початок загального страйку в м. Катеринославі та на Катерининській залізниці і на своїх зборах вирішили приєднатися. По залізничному телеграфу було відправлено для загального ознайомлення телеграму з вимогами авдіївців: запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати, надання політичних свобод та ін. 10 грудня було створено розпорядчий комітет, який згодом був перетворений у бойовий страйковий комітет. Одним з його членів і командиром бойової дружини був більшовик І. Д. Мітусов. Він закликав робітників до об'єднання і до боротьби з самодержавством. Комітет забезпечив охорону станції, контролював перевезення вантажів, а також збирав кошти для придбання зброї. Вони склалися з відрахувань від заробітків робітників, внесків жителів,

примусового обкладання місцевої буржуазії, штрафів з безбілетних пасажирів та ін. За короткий час було придбано 100 револьверів і 5 тис. патронів до них, 50 берданок. Вилучалася зброя з ешелонів. Так, в одному вагоні було виявлено 200 ящиків патронів. Частина їх передано дружинникам Дебальцевого, звідки в свою чергу одержали динаміт, який використали для виготовлення бомб. Відбиралася зброя в солдатів, козаків, жандармів, які проїздили через станцію. В цілому авдіївська дружина була найкраще озброєною по всьому відрізьку залізниці. І коли взвод 23-го драгунського Вознесенського полку зробив спробу захопити станцію Авдіївка, то він натрапив на серйозний опір. Дружинники зробили спробу уникнути бойової сутички, але драгуни перейшли в наступ, на що дружинники відповіли залпом. Був смертельно поранений командир і три драгуни. Натиск було відбито. Це було перше в Донбасі збройне зіткнення робітників з урядовим військом. Сталося воно о 13 годині дня 13 грудня 1905 р.

Окрилені успіхом, авдіївці в чотирьох вагонах о 16 годині дня прибули на Ясинувату, де взяли участь у роззброєнні 12-ї роти 280-го піхотного Балак-явського полку. При цьому командира роти було вбито. Вилучені 53 гвинтівки з патронами були розподілені поміж дружинниками².

Повернувшись до Авдіївки, дружинники організували демонстрацію з червоними прапорами і співом революційних пісень. Але наступного дня розпочався новий наступ карателів. До Авдіївки прибули підкріплення з Гришиного, Дебальцевого, Єнакієвого. Переконавшись, що сили повсталих значні, загін відступив. Того ж дня, 14 грудня, на станції відбулася нарада керівників бойових дружин, на якій обговорювалося питання про початок повстання і розгортання наступу проти урядових військ, про підтримання порядку, контроль за рухом на залізниці. Авдіївка перетворилася у військовий табір. Тут зосередилося не менше 800 чол. з вогнепальною та понад 200 з холодною зброєю. Були виставлені дозори, завдяки пильності яких вдалося зірвати раптовий наступ козаків ранком 15 грудня. Авдіївці відгукнулися на заклик повсталі Горлівки. Там у бою 17 грудня загинули машиніст Євтушенко, 6 робітників дегю³.

18 грудня карателі захопили Авдіївку. Розпочалися арешти. 8 авдіївців було віддано до військово-польового суду. І. Д. Мітусова було страчено, решту засуджено до каторжних робіт.

Подія в Авдіївці були властиві високий ентузіазм, революційне піднесення робітників. Водночас мали місце недостатні організованість та масовість, оборонний характер боротьби, епізодичність координації дій. Хоча й робилися спроби залучити до виступу селян, але більшість їх лишилася пасивною. До того ж ні в розпорядчому, ні в бойовому комітеті представників від селян не було. Роззброєвані солдати до боротьби не залучалися. Низькою була військова підготовка дружинників. І все ж більше тижня (від 10 грудня, коли було створено розпорядчий комітет, і до 18 грудня, коли станцію захопили урядові війська) Авдіївка була під контролем повсталих. Досвід цієї боротьби знадобився при штурмі самодержавства в 1917 р.

¹ Донецький облпартархів.— Ф. 7, оп. 1, спр. 14,—Арк. 8; спр. 7,—Арк 41- спр 13 — Арк. 22, 23.

² Максимов А. М. На баррикадах,—Донецк, 1973,—С. 189, 190. Революція 1905—1907 гг на Україні: Сб. документів и матеріалів,—Київ, 1955.—Т. 2, ч. 1,—С. 520-542
Революція 1905 - 1907 гг. на Україні,— Т. 2, ч. 1,— С. 521. Харченко Т. 1905 год'в Донбассе —

І. С. Розенталь

**ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ
СОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ ПРОФСПЛОК РОСІЇ
В 1905—1907 рр.**

Відомо, що різні галузеві групи російського пролетаріату проявляли в період революції 1905—1907 рр. неоднакову активність у справі професійного об'єд-

нання. Одержані нами дані про питому вагу представників чотирьох загонів робітничого класу — металістів, текстильників, друкарів та деревообробників серед загальної маси членів профспілок ми зіставили з даними про питому вагу цих же загонів у складі фабрично-заводської, гірничодобувної та гірничозаводської промисловості (1908 р.)¹ і в складі партії більшовиків (1907 р.)². Зіставлення показало, що металісти і друкарі, які становили разом менше 1/5 всіх індустріальних робітників, дали до 1907 р. близько 1/3 членів профспілок і більше 1/2 робітників-більшовиків. У той же час питома вага текстильників серед маси членів профспілок (19 %) виявилася нижчою у складі робітничого класу, де вони становили майже 1/3 (32 %), і ще нижчою — у складі партії (16 %). Що стосується металістів, то їх доля в загальній чисельності членів профспілок була більшою вказаної: немає можливості врахувати металістів, що були зайняті в інших галузях промисловості, крім машинобудівної та металообробної, і які входили у відповідні профспілки.

Таким чином, висновок про металістів і текстильників, зроблений В. І. Леніним на основі аналізу статистики страйків 1905—1907 рр.³, підтверджується даними про їх професійну і партійну організованість. У роки першої революції передові загони російського пролетаріату очолювали і профспілковий рух. При цьому вплив на відсталі загони сприяв певному підвищенню їх питокої ваги у профспілках у порівнянні з часом масової появи профспілок (1905 р.). Так, профспілкові організації текстильників у Центральному промисловому районі утворилися, головним чином, у кінці 1906— на початку 1907 рр.; у більшості це були окремі відділення московських профспілок. Створювали периферійні відділення й інші профспілки Москви, а також Костроми, Києва, Одеси, Архангельська, Самари та інших промислових центрів.

Підтверджують висновки В. І. Леніна й дані про географічне розміщення профспілок. Переважна більшість страйкарів припадала на Петербурзьку, Московську, Володимирську, Варшавську, Петроковську і Ліфляндську губернії: у 1905 р.— близько 70 %, у 1906 р.— майже 75 %, у 1907 р.— близько 70 %, тобто становила близько половини фабрично-заводських робітників, які знаходилися там. На основі цих даних В. І. Ленін зробив висновок про те, що великі міські центри розвинули в роки революції далеко вищу енергію, ніж усі інші місцевості⁴. У тих же губерніях було в 1907 р. 68 % всіх урахованих нами робітників — членів профспілок. Отже, освіченість і зміцнення профспілок були прямим результатом цієї страйкової активності. З тих же даних виходить, що розвиток профспілок не можна пов'язувати тільки з економічною боротьбою робітників. Максимально були охоплені профспілками робітники головних центрів політичної боротьби: Петербурга, Москви, Лодзі, Варшави.

Віковий склад профспілок кінець кінцем визначався особливостями складу всього пролетаріату в Росії, для якого була характерна висока питома вага молодих робітників⁵. З другого боку, віковий склад профспілок залежав від того, як довго профспілка діяла і наскільки зуміла об'єднати широкі маси робітників. Якщо в чернігівську спілку кравців записалися після затвердження статуту 103 чоловіки, із них 74 у віці від 17 до 19 років, а останні — від 20 до 27, то в аналогічну петербурзьку спілку ввійшло за рік 1420 робітників, з яких 120 чол. були молодші 20 років, а 891—молодші 40⁶.

Матеріали обстежень, які проводили профспілки (петербурзьких металістів, московських деревообробників і друкарів, бакинських нафтопромислових робітників та ін.) показують, що в кожній із цих галузей гірше були організовані робітники з невисоким культурно-освітнім рівнем, чис матеріальне становище було важким, а також високооплачувана верхівка робітників. Загалом, як правило, не допускалися в профспілки майстри та інші особи, які виконували адміністративні функції. Разом з тим ріст чисельності профспілок на протязі революції проходив за рахунок нижчих пролетарських верств, в результаті залучення їх у страйкову боротьбу і активних дій членів профспілок, які складали стійку їх частину,— передових і «середніх» робітників.

Вивчення соціального складу та чисельності профспілок в 1905—1907 рр. важливе для розуміння їх місця у робітничому русі Росії.

- ¹ Див.: Динамика российской и советской промышленности в связи с развитием народного хозяйства за сорок лет, 1887—1926 гг.—М.: Л., 1929.— Т. 1, ч. 1. - С. 96—97.
- ² Див.: Революция 1905—1907 гг. и ее всемирно-историческое значение.— М., 1976.— С. 176—177.
- ³ Див.: Ленін В. І. Про статистику страйків в Росії // Повне збір. творів.— Т. 19.— С. 371—372.
- ⁴ Див.: Там же,— С. 368—369.
- ⁵ Рабочий класс России, 1907—февраль 1917 г.—М., 1982,—С. 53—54.
- ⁶ Портной.—1907.—№ 7/8,—С. 12; Товарищ,—1906,—14 дек.

В. П. Бондаренко

ЛЕНІНСЬКІ ІДЕЇ ПРО СОЮЗ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І СЕЛЯНСТВА

В. І. Ленін розвинув і суттєво збагатив положення марксизму про союз робітничого класу і селянства в буржуазно-демократичній і соціалістичній революціях. Ще на рубежі XIX — XX ст. вождь трудящих мас у своїх працях показав, що в Росії є всі об'єктивні умови для міцного союзу пригноблених класів у боротьбі проти абсолютизму, ієрархії станів і бюрократизму. Без «повалення цих стовпів реакції їм не буде ніякої можливості вести успішну боротьбу з буржуазією» а сільському пролетаріату, підтримка якого є необхідною умовою перемоги робітничого класу, «...ніколи не вийти з становища затурканого, загнаного люду, здатного тільки на тупий відчай, а не на розумний і стійкий протест та боротьбу»². Таким чином, рушійними силами буржуазно-демократичної революції повинні стати «не буржуазія, а пролетаріат і селянство»³.

Проводячи в демократичній революції лінію на союз з усім селянством, пролетаріат, за оцінкою В. І. Леніна, повинен був урахувати незаперечний факт соціальної диференціації села. Розшарування серед селянства визначало і відношення робітничого класу до його різних груп: «разом із селянською буржуазією проти всякого кріпосництва і проти кріпосників-поміщиків, разом з міським пролетаріатом проти селянської і всіякої іншої буржуазії, така є «лінія» сільського пролетаря і його ідеолога соціал-демократа»⁴. В цьому взаємозв'язку вождь особливу увагу приділяв питанню самостійної організації пролетаріату, об'єднанню його з промисловими робітниками, наданню всебічної допомоги. З перших днів революції, за вказівкою В. І. Леніна, більшовики посилити агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників і селян. При губернських комітетах партії було створено групи для налагодження тісних зв'язків з селом. Більшовицькі осередки і гуртки утворювалися в повітах, волостях, селах і селищах із представників пролетаріату, селянської бідноти і революційної інтелігенції. Вони стали цементуючою ланкою спільних виступів робітників і селян під прапором революційного авангарду — партії більшовиків.

В. І. Ленін відзначав, що союз сил пролетаріату і селянства існував не в ідеї, він «характеризував увесь перший період російської революції, всі визначні події 1905—1907 років»⁵. Нехай цей союз був ще стихійним, повною мірою неоформленим, слабо організованим, але все ж він був визначальною силою, що похитнула стіну самодержавства.

Узагальнення досвіду першої російської революції дало можливість більшовицькій партії згуртувати пролетаріат і широкі верстви селянства для останнього штурму царизму в лютому 1917 р. і ліквідації підвалин капіталізму з перемогою Великого Жовтня.

- ¹ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? // Повне збір. творів.— Т. 1,— С. 280.
- ² Там же.— С. 280.
- ³ Ленін В. І. Аграрне питання і сили революції // Там же.— Т. 15.— С. 195.
- ⁴ Ленін В. І. Пролетаріат і селянство // Там же.— Т. 9.— С. 329—330.
- ⁵ Ленін В. І. Як соціал-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціал-революціонерам // Там же. - Т. 17.— С. 322.

**БОРОТЬБА В. І. ЛЕНІНА ПРОТИ МЕНШОВИКІВ
З ПИТАНЬ СОЮЗУ ПРОЛЕТАРИАТУ І СЕЛЯНСТВА
У РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.**

У революції 1905—1907 рр. вперше в історії склався союз робітничого класу і селянства.

Аналіз меншовицької літератури показує, що меншовики розглядали селянський рух як чисто економічний, не зв'язаний з політичною боротьбою, протиставили «боротьбу за землю» «боротьбі за волю», аграрний рух — свідомій революційній боротьбі за свободи. Архаїчним, патріархальним змальовувався селянський рух у працях І.В. Плеханова, Ф. Дана, Л. Мартова та ін.

В. І. Ленін, спростовуючи меншовицькі положення, писав: боротьба за землю «штовхає селянську масу... до рішучої демократизації політичних відносин...»¹. Він відкрив взаємообумовленість боротьби за землю і політичної боротьби, яка виявлялась, зокрема, в неонародницькій ідеології, утопічній за формою, буржуазно-демократичній за змістом, в утворенні політичних організацій, які в тій чи іншій мірі висловлювали інтереси селянства.

Меншовики, вважаючи провідною силою революції буржуазію, пропагували союз заможного селянства і міської буржуазії (наприклад, у статтях Л. Мартова, вміщених у збірниках «Відгук» і «Відголоси» у 1907 р.). Соціально-політична еволюція буржуазії і селянства повинна була закінчитися, за Мартовим, зживанням архаїчних рис у психології, ідеології селянства і злиттям його з буржуазією у єдиному блоці. Роль каталізатора і гегемона в цьому процесі відводилася ліберальній буржуазії.

В. І. Ленін, аналізуючи меншовицьку «Тактичну платформу» до V з'їзду РСДРП, відзначив, що селянство, по-перше, зазнає невідомий буржуазії тяжкий безпосередній гніт кріпосних пережитків; по-друге, мета селянства, до якої ніколи не підійдуть ліберали, — конфіскація поміщицької землі; по-третє, селянство здібне, на відміну від буржуазії, «до «виступів» масового характеру, що охоплюють величезний простір і величезну частину населення країни»; по-четверте, селянські політичні партії більш демократичніш! за буржуазні².

Робітничий клас і селянство зв'язували спільна мета (ліквідація самодержавства та його економічної основи — поміщицького землеволодіння, а також становості, політичної безправності і встановлення демократичної республіки), спільність економічного і політичного становища. Звідси — можливість і необхідність створення союзу пролетаріату і селянства.

Курс на співробітництво з буржуазією призвів меншовиків до заперечування союзу з селянством. «...Соціал-демократія повинна рішуче відкинути «лінію» союзу з'стихійним і політично байдужим «соціалним демократизмом» (селянства.— 0.3.) на противагу лібералізму», — писав Ф. Дан. Меншовики, які вважали обов'язковим встановлення політичного панування буржуазії в результаті перемоги революції, піддали різким нападкам ленінську тезу про революційно-демократичну диктатуру пролетаріату і селянства, вважали, що це—«ілюзії щодо 1) змісту селянського руху; 2) щодо самостійності його та здібності до ініціативи; 3) щодо солідарності його з рухом пролетаріату»⁴. Ця диктатура, на думку П. Маслова, «суперечила б усьому ходу історичного розвитку»⁵.

В. І. Ленін, посилаючись на цитовану фразу П. Маслова, підкреслив: «Якраз навпаки. Тільки така диктатура змела б дочиста всі залишки феодалізму, забезпечила б найшвидший розвиток продуктивних сил»⁶. В. І. Ленін не перебільшував ступеня координації дій пролетаріату і селянства у першій російській революції. Але він неодноразово вказував, що союз двох трудящих класів став у 1905—1907 рр. реальністю, величезним завоюванням робітничого класу та його партії. «При керівній ролі робітничого класу в огні революції склався союз робітничого класу з селянством та іншими непролетарськими слоями трудящих»⁷.

Таким чином, у роки першої революції у Росії меншовики відстоювали неправильні, політично шкідливі в нову історичну епоху ідеї про необхідність

союзу міської буржуазії і селянства. Вони відводили блоку капіталістичних елементів міста та села провідну роль у боротьбі з самодержавством, таким чином штовхаючи революцію на поразку.

У боротьбі з меншовизмом В. І. Ленін довів, що у 1905 р. шляхи більшої частини селянства й буржуазії розійшлися у питаннях про поміщицьку власність і долю революції в Росії. Склалась об'єктивна основа союзу двох класів, двох рушійних сил революції — пролетаріату і селянства, яких зв'язували спільні завдання та спільні вороги.

¹ Ленін В. І. Кадети і трудовики // Повне збір. творів.— Т. 15.— С. 70.

² Ленін В. І. Тактична платформа меншовиків // Там же.— Т. 15.— С. 183—184.

³ Дан Ф. Тактика «левого блока» і избирательные соглашения // Наша звезда.—1912.— № 3.— С. 10.

⁴ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС.— Ф. 341, оп. 1, спр. 352,- Арк. 1—2.

⁵ Маслов П. П. Развитие народного хозяйства и влияние его на борьбу классов в XIX столетии // Общественное движение в России в начале XX столетия.— Спб., 1909.— Т. 1.— С. 661.

⁶ Ленін В. І. Историчний смисл внутріпартійної боротьби в Росії // Повне збір. творів,— Т. 19.— С. 346.

⁷ Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії : Постанова ЦК КПРС // Рад. Україна.— 1985,—3 січ.

Б. А. Кругляк

•ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В. І. Ленін, розробляючи вчення про характер першої революції в Росії, зробив висновок про те, що «робітничий клас терпить не стільки від капіталізму, як від недостатнього розвитку капіталізму»¹. Це ленінське положення таке глибоке і багатогранне, що, незважаючи на численні дослідження радянських істориків про положення робітничого класу внаслідок недостатнього розвитку капіталізму, воно не вичерпане і містить багато ще не вивчених аспектів і проблем. Наприклад, можливість задоволення робітничим класом своїх матеріальних потреб. Вони переважно реалізувалися за системою капіталістичної внутрішньої торгівлі, яка в свою чергу була оплутана численними феодалними пережитками. На жаль, рівень розвитку цієї важливої галузі російської економіки і ті явища, які негативно відбилися на реалізації матеріальних можливостей робітничого класу і селянства, ще недостатньо вивчені і вимагають дальшого дослідження.

Низький рівень розвитку капіталізму в більшості районів Росії, і зокрема України, на початку XX ст. спричинив у внутрішній торгівлі більш високий прибуток, ніж у промисловості і сільському господарстві. У досліджуваній період-норма прибутку на капітал для торговельних закладів типу лавок і палаток складала не менше 108—216 %, а для значних магазинів у середньому 45,5 %². Тому підприємці з метою одержання високих прибутків при всіх заводах і фабриках відкривали лавки і примушували робітників купувати тут продукти, що, як правило, були і дорожчі, і гіршої якості, ніж на базарі. З цією метою частина заробітної плати виплачувалася марками, які мали купівельну спроможність лише в фабричних чи кооперативних лавках, котрі фактично належали тим же підприємцям. На початку XX ст. такі марки становили в цілому по країні не менше 10,3 % загальної кількості заробітної плати робітників³.

Низька купівельна спроможність і відповідний їй життєвий рівень робітничого класу обумовлювалися економічною політикою самодержавства, яка проводилася в інтересах не тільки монополістичної буржуазії, а й поміщиків. Найбільш яскраво це виявилось у цукровій промисловості, де встановлення но ми цукру та високих продажних цін на цей продукт було на руку і тим численним поміщицьким цукровим заводам, які ще функціонували на початку XX ст. у Європейській Росії, і головним чином на Україні, а таким засновникам

і власникам цукрових монополій, серед яких були і дворяни-поміщики. Така політика приречла трудящих на цукрове голодування. Адже вживання цього продукту на душу Росії було у 2,5—10 разів нижче, ніж в Англії, Німеччині, Франції і США⁴, і трудящі змушені були вживати в їжу сурогати — сахарин, тощо.

На життєвий рівень російського пролетаріату істотно впливало становище селянства, яке, підкреслював В. І. Ленін, «неминуче зводить до мізерних розмірів внутрішній ринок і тягне вниз робітника»⁵. Товарне виробництво в бідняцьких і середняцьких селянських господарствах було мізерним, не більше 7,4 % валового продукту. Необхідність покриття нагальних потреб і сплати численних повинностей примушувала селян продавати більше, ніж вони могли. Цим користувались скупщики і перекупщики, вони закупляли зерно за безцінь і тримали його до того часу, поки ціни на хліб досягали високого рівня. Тоді зерно надходило на великі оптові склади, звідки продавалось дрібним торговцям для роздрібного торгу в магазинах і лавках. Внаслідок цього ціни на продовольство були настільки високі, що робітники змушені були тратити тільки на харчування в цілому по країні не менше 57 % всього бюджету, а для харківських робітників ця цифра складала 61,25 %⁶. Селяни свої життєві потреби змушені були задовольняти головним чином на сільських ярмарках, кількість яких постійно зростала. В ряді економічно відсталих районів України, зокрема в Поліссі, продовжував існувати натуральний обмін продуктів, так звана фацієнда. Капіталістична стаціонарна торгівля в селі ще значно відставала в своєму розвитку. Це пояснювалося тим, що, по-перше, рівень споживання сільського населення Росії був дуже низьким і становив на душу не більше 12—14крб. на рік⁷, по-друге, лихварськими методами, які часто застосовували власники сільських лавок. Так, за продукти, які продавали селянам за готівку і в кредит, вони брали дорожче від: 90—100 % до 200—300 % їх риночної вартості⁸.

Із сказаного випливає, що в роздрібній торгівлі Росії, в тому числі України, на початку ХХ ст. сильними були феодальні пережитки, які негативно впливали на матеріальне становище робітничого класу і трудящого селянства. Тому перша соціальна війна, яка розгорнулася у революції 1905—1907 рр.⁹, була направлена на викорінення ще існуючих недорозвинутих капіталістичних відносин в економіці країни, зокрема в роздрібній торгівлі. Безперечно, цей досвід став здобутком всіх народів, які в боротьбі проти колоніалізму здійснюють буржуазно-демократичні перетворення і прокладають дорогу до некапіталістичного шляху розвитку.

¹ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції // Повне збір. творів.— Т. 11.— С. 34.

² Половников А. Торговля в старой России.— М., 1958.— С. 82—83.

³ Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России (Конец XIX—начало XX в.).— М., 1979.— С. 96.

⁴ Гефтер М. Я. Из истории монополистического капитализма в России (сахарный синдикат) // Ист. зап.- 1951.-- Вып. 38,— С. 151.

⁵ Ленін В. І. Наші «успіхи»// Повне збір. творів.— Т. 23.— С. 21.

⁶ Кирьянов Ю. Н. Указ. соч.— С. 170; Нестеренко О. О. Развитие промышленности на Украине.— К., 1962,—Ч. 2,—С. 523.

⁷ Лившин Я. И. Монополии в экономике России.— М., 1961.— С. 357.

⁸ Гвоздев Р. Кулачество-ростовничество. Его общественно-экономическое значение.— Спб., 1898,—С. 49, 84—85, 99, 100, 130.

⁹ Ленін В. І. Соціалізм і селянство // Повне збір. творів.— Т. 11.— С. 207—208.

І. М. Рева

ЧИСЕЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЛЕТАРІАТУ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ—НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Питання про чисельність сільськогосподарського пролетаріату і його роль в революції 1905—1907 рр. залишається актуальною, все ще не вирішеною

проблемою радянської історичної науки, хоча класове розшарування селянства, в тому числі його поділ на вищу і нижчу групи, проміжне становище між якими займає середнє селянство, добре досліджено. Нижчу групу селянства, за визначенням Леніна, «становлять несіючі малосіючі господарі»¹. Головною рисою нижчої групи селянства є продаж робочої сили. «Селянство цієї групи — представники нашого сільського пролетаріату»², — підкреслював Ленін. За даними «Статистики землевладення 1905 года» на Україні було 2 990 446 селянських дворів. Із них, за підрахунками М. Н. Лещенка, в залежності від якості землі в кожній губернії нижча група селянства становила 1 893 842 двори³.

Відомо, що С. А. Короленко згідно з виробленими в кінці XIX ст. нормами, всі підрахунки чисельності сільськогосподарських робітників центральних і західних губерній Росії робив, виходячи із середньої селянської сім'ї в 6 душ обох статей, половину яких становили дорослі від 18 до 60-річного віку⁴. Систему підрахунків С. А. Короленка В. І. Ленін вважав в основному вірною, але в своїх підрахунках брав сім'ю нижчої групи селянства в середньому до 5 чоловік⁵.

Взявши ці норми для визначення чисельності сільськогосподарського пролетаріату, можна підрахувати, що на Україні в 1905 р. у 1 893 842 селянських господарств нижчої групи (63,33 % всіх селянських дворів)⁶, було 9 469 210 душ селянської бідноти, що становило 43,56 % сільського населення України. Ці дані повністю відповідають висновкам В. І. Леніна, який вказував, що «до представників сільського пролетаріату треба віднести не менш як половину всієї кількості селянських дворів (що відповідає приблизно 4/10 населення)»¹. Із 9 469 210 чол. сільської бідноти дорослі робітники становили половину, тобто 4 734 605 чол., округлено 4 735 тис. чол. Вони і складали армію сільського пролетаріату України на початку XX ст.

В залежності від умов праці і умов виробництва В. І. Ленін розділив сільський пролетаріат на «сільськогосподарських і промислових найманих робітників».

Згідно з офіційними даними, на Україні в 1900 р. в місцевій неземлеробській промисловості було зайнято 1 081 тис. чол. сільських жителів, з яких на місцевих фабрично-заводських промислах працювало 327 тис., в кустарному, ремісничому та ін. промислах було зайнято 754 тис. чол.⁹ Всі вони жили в селах і за статистикою зараховувалися до селян, хоч ця сільська біднота засоби для життя добувала працею за наймом на місцевих промислових підприємствах та інших промислах, не зв'язаних з сільськогосподарським виробництвом. Ця частина сільських пролетарів була безпосереднім резервом поповнення рядів робітничого класу. Вони тільки жили ще в селах і були селянами «тільки за назвою, а насправді, наймити, робітники»¹⁰.

Вирахувавши 1 081 тис. робітників, зайнятих в несільськогосподарському виробництві з загальної кількості 4 735 тис. сільських пролетарів, ми одержимо 3 664 тис. чол. сільських робітників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, які продавали свою робочу силу в господарствах поміщиків і куркулів. Це був сільськогосподарський пролетаріат, у ряди якого В. І. Ленін зараховував усіх, зайнятих «переважно, або головним чином або хоча б частини найманою роботою в сільськогосподарських підприємствах... всіх, хто продає свою робочу силу... усіх, хто добуває хоч частину засобів до життя роботою по найму «в чужих людях»».

Загальну чисельність сільськогосподарського пролетаріату в 4 735 тис. чоловік, в тому числі 3 664 тис. робітників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, — сільськогосподарського пролетаріату України — для початку XX ст. можна вважати мінімальною, бо тут не враховано неповнолітніх робітників (до 18-річного віку), кількість яких з розвитком капіталізму швидко зростала. В наші підрахунки не ввійшли також такі сільські робітники, що були вихідцями з кіл середнього селянства, інших верств сільського населення. За офіційними даними, тільки на Україні в 1900 р. 7 281,7 тис. чол.¹² становили зайві місцеві робітники.

Визначення чисельності сільськогосподарського пролетаріату на початку XX ст. дає можливість більш повно показати злиденне існування основної маси

селянства, розширює межі соціальної бази селянської революції, розмаху і форм класової боротьби на селі,— дає можливість більш глибоко уявити ленінські ідеї про рушійні сили в буржуазно-демократичних і соціалістичних революціях, про джерела союзу робітничого класу і селянства.

¹ Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії// Повне збір. творів,- Т. 3.— С. 66.

² Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки // Там же.— Т. 1.— С. 102.

³ Див.: Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму.— К., 1970,— С. 57.

⁴ Див.: Короленко С. А. Вольнонаемный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих в связи со статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном и промышленном отношениях.— Спб., 1882.— С. X, XI, 74, 78—80, 101.

⁵ Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.— С. 60.

⁶ Див. Лещенко М. Н. Вказ. праця.— С. 57.

⁷ Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії,- С. 163.

⁸ Там же.— С. 165.

⁹ Підрахунки проведено на основі даних видання: Материалы высочайше утвержденной 16 ноября 1901 года комиссии по исследованию вопросов о движении с 1861 по 1900 год благосостояния сельского населения среднестепных губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России.— Спб., 1903.— Ч. 1.— С. 216, 218.

¹⁰ Ленін В. І. До сільської бідноти // Повне збір. творів.— Т. 7.— С. 151.

¹¹ Ленін В. І. Про необхідність заснувати спілку сільських робітників Росії// Там же,- Т. 32,— С. 369.

¹² Материалы высочайше утвержденной 16 ноября 1901 года комиссии...— Ч. 1.— С. 248- -249.

Н. АІ Крестовська

БОРОТЬБА РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ ПРОТИ ЧОРНОСОТЕННОЇ РЕАКЦІЇ В ПЕРІОД ВІДСТУПУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Одним з маловивчених аспектів робітничого руху є боротьба проти чорносотених партій та організацій, що прийняла особливо гострий характер у період спаду першої російської революції, коли пролетаріат вів ар'єргардні бої з реакцією, яка наступала по всіх напрямках. Боротьба робітників України проти чорносотенців вивчена недостатньо.

В. І. Ленін розглядав чорну сотню, яку активно використовує царизм у боротьбі з революційним рухом. В. І. Ленін вказував на необхідність «викривати найтісніший зв'язок цих партій з царизмом і з інтересами великого кріпосницького землеволодіння»¹. Большевики, які керували боротьбою робітників України проти чорносотенної реакції, випустили ряд листівок, де викривали реакційну суть чорносотенців і переконливо показали, що зростання антисемітських тенденцій у політиці царського уряду тягне за собою посилення гноблення всіх неросійських національностей. Відповіддю на дії царизму повинна стати, підкреслювалося в одній із листівок большевиків Києва, солідарність робітників усіх національностей для повалення уряду погромників².

Під керівництвом большевиків у багатьох містах України створено бойові дружини, однією з функцій яких була охорона населення від нападів чорносотенців. Бойові дружини Луганська змогли відвернути погром у серпні 1906 р. "

У боротьбі проти чорносотенців робітники України використовували могутню пролетарську зброю — страйк. 25 червня 1906 р. застрайкували понад 1500 робітників-металістів Єлісаветграда, вимагаючи арешту главарів чорної сотні⁴. Влітку 1906 р. страйки-протести проти дій чорносотенців відбулися на дрогобицькому заводі в Києві та типографії Диковського в Кременчуку⁵, Навесні 1907 р. оголосили страйк вантажники Одеси, Києва, Миколаєва, Єлісаветграда, Луганська, які пройшли після спровокованого царським урядом погрому в Белостоці, прийняли резолюції, в яких закликали не допустити кривавих погромів і захистити слабких і пригноблених, до якої б національності вони не належали¹.

У боротьбі з чорносотенцями робітники часто зверталися до бойкоту. Профспілки одеських та київських поліграфістів оголосили бойкот тим праців-

никам типографій, які потрапили під вплив чорносотенців⁸. Мелітопольські поліграфісти вдало бойкотували набирання чорносотенних видань⁹.

Боротьбу робітників України проти чорносотенців підтримували демократичні верстви міста. Це сприяло реалізації більшовиками тактики блоку лівих сил. Так, влітку 1906 р. в Одесі було створено Робітничий комітет для боротьби з погромами. До комітету увійшли представники лівих партій та деяких профспілок¹⁰.

Значення виступу робітників України проти чорносотенців полягає в тому, що, по-перше, активний опір чорній сотні, вливаючись у боротьбу всього російського пролетаріату проти царизму, стримував наступ реакції. По-друге, збройні виступи проти чорної сотні збагачували досвід бойових дій робітників і готували пролетаріат до наступного штурму царизму і капіталізму. По-третє, боротьба з чорносотенцями, тісно пов'язана з боротьбою проти самодержавства, сприяла подальшому розвитку політичної свідомості робітників.

¹ Ленін В. І. Проекти резолюцій до п'ятого з'їзду РСДРП // Повне зібр. творів.— Т. 15.— С. 5.

² Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.).— Киев, 1955.— С. 431—432, 514—515, 532—535, 578—581; ЦДА УРСР.— Ф. 838, оп. 1, спр. 648, 668, 809, 1468, 1469.

³ Сенчакова Л. Т. Боевая рать революции.— М., 1975.— С. 171.

⁴ ЦДА УРСР.— Ф. 23, оп. 19, спр. 78.— Арк. 20, 78—79, 95—96; Очерки истории Кировоградской областной партийной организации.— Днепропетровск, 1981.— С. 22.

⁵ ЦДА УРСР.— Ф. 575, оп. 1, спр. 506.— Арк. 21; Киевская заря.—1906.—28 июля; Полтавщина.—1906.—22, 24 авг.

⁶ Хроника революционных событий на Одесчине в годы первой русской революции (1905—1907 гг.).—Одесса, 1976.—С. 170.

⁷ ЦДАЖР СРСР.—Ф. 102, оп. 236, спр. 4, ч. 19.—Арк. 14; ЦДА УРСР.—Ф. 275, оп. 1, спр. 926.— Арк. 183—184; ф. 386, оп. 1, спр. 1008.— Арк. 9; Южное обозрение.—1906.—1 июля; Емченко Г. Я., Калашников В. И., Шморгун П. М. Так начинались битвы.— Харьков 1966.— С. 73.

⁸ Известия совета депутатов рабочих печатного дела г. Киева.—1906.—9 сент.; Деготь В. Одесские печатники в революционном движении // Материалы по истории профессионального движения в России.—М., 1925.—Сб. 3.—С. 237—239.

⁹ Вестн. печатников.—1907.—№ 2.— С. 6.

¹⁰ Козицкий Н. Е. В. И. Ленин о единстве действий левых сил.— Киев, 1979.— С. 152.

М. А. Якименко

ВПЛИВ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРИЗМУ НА ФОРМУВАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ НАСТРОЇВ СЕРЕД ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Аграрні міграції в Росії періоду імперіалізму не знали рівних в новітній історії Західної Європи¹, тому що в переселенському русі брали участь не десятки і навіть не сотні тисяч, а мільйони селян. За далеко не повними даними протягом 1859—1917 рр. з центральних губерній на окраїни держави прибуло понад 9 млн чол., чверть яких була вихідцями з України². Широкі маси трудового селянства і після славнозвісного «визволення» в 1861 р. залишалися «чорною кісткою», «податним бидлом». Гніт адміністрації являв собою «не просто гніт, а пряме третирування селян, як «підлої черні», якій властиво бути в підлеглих у благородних поміщиків, для якої користування загальними громадянськими правами дається тільки як особлива ласка (переселення, наприклад), якою всякий помпадур може порядкувати як людьми, замкненими в робітний дім»³.

Особливо важко жили селяни центральноземлеробських губерній, де були ще живі численні феодально-кріпосницькі пережитки. Звідси зрозуміло, чому після скасування кріпосного права селяни стали масами тікати «і в промислові губернії, і в столиці, і на південні й східні окраїни Європ. Росії, заселяючи доти безлюдні землі»⁴. При цьому переселенці змушені були переборювати різноманітні перешкоди, які чинив царський адміністративний апарат тим, хто намагався врятуватися від голоду і злиднів шляхом переселення в інші, більш

сприятливі для життя райони. Відстоюючи інтереси поміщиків-кріпосників, які боялися можливого наслідку масових селянських переселень, як зниження орендних і покупних цін на землю, царський уряд аж до першої буржуазно-демократичної революції всіляко протидіяв вільному пересуванню селян по території країни. Це було прямим пережитком минулого. «Як же не назвати кріпосницькою цю земельну політику в порівнянні з земельною політикою сучасних передових країн... Там ніхто,— зазначав В. І. Ленін,— не сміє міркувати про дозвіл чи недозвіл переселень, бо кожний громадянин має право переселитися куди йому завгодно»⁵. Такий стан справ не міг не викликати глибокого невдоволення сільської бідноти, яка сподівалась одержати на окраїнах давно омріяну землю і волю.

Потрібно також враховувати і наслідки аграрних міграцій, які значною мірою вплинули на посилення класової боротьби. Урядові органи не тільки не надавали допомогу новоселам, але в ряді випадків прямо чи побіжно заважали їх влаштуванню. В результаті більшість переселенців так і не змогли створити на новому місці більш-менш міцного селянського господарства. Вони і після багатьох років наполегливої праці продовжували жити майже так, як і на батьківщині. Вони бились «як риба об лід», але так і не могли врятуватися від голоду і злиднів. Інші переселенці поповнили ряди місцевого пролетаріату. Були й такі, хто, остаточно розорившись, повернувся на батьківщину. За 19 років (1896—1914), наприклад, на батьківщину повернулось 1,5млн переселенців, з яких близько 300 тис. прибули на Україну⁶. Результатом переселенської політики царизму було нове загострення і погіршення становища селян «і в Росії і в Сибіру»⁷. Це в свою чергу відбилося на формуванні революційних настроїв серед трудового селянства. ««Нова» аграрна політика,— писав В. І. Ленін,— розоряючи одну смугу Росії за другою, селян одного району за селянами другого, вияснює поступово перед усіма селянами, що не в цьому місці, виступали в авангарді класових боїв на селі. Показовим є приклад по Полтавській губернії, яка протягом 1859—1917 рр. дала найбільшу кількість переселенців (близько 500 тис.). В 1901 р. в Костянтиноградський повіт «повернулось 300 чол. селян після вкрай невдалої спроби переселитись в Уфимську губ. Нема чого й казати,— писала газета «Искра»,— що становище зворотних переселенців було воістину жахливим. Вони залишилися майже без всяких засобів до життя»⁸. Навесні 1902р. становище цієї групи селян стало критичним. Не одержавши від місцевих властей ніякої допомоги, вони вирішили взяти долю у власні руки: озброївшись хто чим міг, повстанці прогнали службовців маєтку князів Мекленбург-Стрелицьких, захопили князівську землю і зорали 2000 дес. Одночасно в маєтку були збиті замки з амбарів, де селяни набрали собі насіння для посіву. Селянський рух миттєво розповсюдився по Костянтиноградському повіту, проник у Валківський повіт Харківської губернії і охопив його майже повністю⁹. В цілому ж в Полтавській і Харківській губерніях 1902 р. він охопив 336 сіл з населенням понад 160 тис.чол. " Переселенці, які повернулися на батьківщину, виступили в авангарді революційної боротьби і в ході революції 1905—1907 рр., про що свідчить, наприклад, досвід повстання селян в с. Великі Сорочинці Полтавської губернії 19—20 грудня 1905 р.¹²

Такі лише окремі факти впливу переселенської політики царизму на формування революційних настроїв серед трудового селянства України.

¹ Див.: Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії // Повне збір. творів.— Т. 3.— С. 534.

² Брук С. И., Кабузан В. М. Миграция населения в России в XVIII — начале XX века : (Численность, структура, география) // История СССР. —1984.—№ 4.— С. 52, 55.

³ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? // Повне збір. творів.— Т. 1.— С. 279.

⁴ Ленін В. І. Аграрна програма с.-д. у російській революції // Там же.— Т. 16.— С. 212.

⁵ Ленін В. І. Кріпосники за роботою // Повне збір. тв.— Т. 5.— С. 87.

⁶ Див.: Турчанов Н. и Домрачев А. Итоги переселенческого движения за время с 1910 по 1914 г. (включительно).- - Петроград, 1916.— С. 44—45.

⁷ Ленін В. і. Ще про переселенську справу // Повне збір. творів.— Т. 23.— С. 258.

⁸ Там же.— С. 149.

⁹ Искра.— 1902,- і июня.

¹⁰ Там же.

¹¹ Лещенко М. Н. Масові селянські заворушення 1902 р. в Полтавській і Харківській губерніях // Укр. іст. журн.—1971.—№ 11.— С. 110.

¹² Якименко М. А. Повстання селян в Сорочинцях // Там же.—1976.—№ 1.— С. 130; Якименко М. А. Сорочинская трагедия // Вопр. истории.—1986.— № 1.— С. 178—180.

Г. А. Герасименко

ПРОТИДІЯ СЕЛЯН СТОЛИПІНСЬКІЙ АГРАРНІЙ ПОЛІТИЦІ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ

Як відомо, 9 листопада 1906 р. уряд П. Столипіна видав указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосується селянського землеволодіння і землекористування». Указ був розрахований на знищення общинної форми землеволодіння і заміну її приватною власністю на землю. Нова реформа була спробою Романових розв'язати гостре суспільно-політичне питання, яким була тоді аграрна проблема, по-поміщицькому, по-прусьському, за рахунок інтересів основної маси трудящих селян. Саме ця мета і наміри царського уряду стали головною причиною неприйняття більшістю селян столипінської аграрної політики і опору тим установам і особам, які безпосередньо займалися втіленням реформи в життя.

На перших порах, в 1906—1907 рр., землеустрій не торкнувся по-справжньому земельних наділів і общини. Зусилля властей були спрямовані, головним чином, на організацію землевпорядкувальних комісій, розвитку маєтків Селянського поземельного банку на наділи і розпродаж їх селянам. Природно, що в ці роки опір селян проявлявся перш за все під час організації землевпорядкувальних комісій. Селяни не ходили на сходки, які вибирали представників у комісії, бойкотували вибори; волосні сходки відмовлялися розглядати це питання. Опір селян процесу створення землевпорядкувальних комісій помітно позначився на темпах їх організації. За 1906 р. комісії змогли діяти лише в 184 повітах. У багатьох місцях власті призначали повторні вибори. Але й такий захід не завжди давав бажані результати. Наприклад, у Казанській губернії на повторних виборах відмовилися назвати своїх представників у комісії 38 волостей¹. Створення землевпорядкувальних комісій навіть в одній і тій же губернії нерідко затягувалося на роки. Наприклад, у Ярославській губернії властям вдалося організувати шість повітових комісій в 1908 р., три — в 1909 р., а остання комісія була створена лише в 1911 р.² За даними С. М. Сидельникова, в цілому по країні в 1908 р. було організовано 18 повітових землевпорядкувальних комісій, а в 1909 р.— ще 22³. Але й тоді справа із створенням комісій не закінчилась. 17 вересня 1911 р. «Санкт-Петербурзькі весті» повідомили, що на той час в країні діяло уже 434 повітових землевпорядкувальних комісій, а 30 січня 1913 р. ця ж газета писала, що в 47 губерніях Європейської Росії всього діяло 510 комісій, із них 47 губернських і 463 повітових.

Опір селян новій аграрній політиці ще чіткіше і різноманітніше проявився в період ліквідації земель Селянського поземельного банку. Селяни чинили опір банку, який насаджував приватне землеволодіння з перших же місяців проведення реформи⁴. Царський уряд і правління банку вживали енергійні заходи до прискореного розпродажу земель, оскільки ця справа мала не тільки економічне, а й політичне значення. «Всяке зволікання розпродажу приналежних банку земель,— відзначено в журналі ради міністрів,— не бажане як з фінансової точки зору, так і з точки зору землевпорядкування»⁵. Тим часом повідомлення про виступи селян проти банку надходили з багатьох губерній Росії, в тому числі із Подольської, Катеринославської, Пензенської, Саратовської та ін. Чим більші масштаби набирало столипінське землевпорядкування і наростало незадоволення селян, тим частіше власті зверталися до адміністративно-поліцейських методів впливу на них. У 1906—1907 рр. для придушення селянських виступів власті вживали репресивні засоби аж до виклику поліцейських, солдат і козаків. Одночасно чинило опір реформі трудяще селянство.

Причому форми боротьби із землевпорядниками уже на першому етапі проведення реформи відзначались великою різноманітністю: від індивідуальних дій до масових виступів.

Все це допомогло селянам успішно протистояти столипінській аграрній політиці в пізніший період, коли центр тяжіння земельної перебудови перемістився на земельні наділи та общину. 1906—1907 рр. збагатили трудящих селян першим досвідом боротьби проти реформи і дали їм можливість виробити способи опору тим заходам, які уряд вживав на селі під маркою столипінської аграрної політики.

¹ Див.: Патрушев А. С. Марийская деревня в период империализма.— Йошкар-Ола 1974.— С. 89.

² Див.: Волков Н. В. Столыпинская аграрная реформа в Ярославской губернии // Очерки истории Ярославского края,- Ярославль, 1974.— С. 161.

³ Див.: Сидельников С. М. Аграрная реформа Столыпина.— М., 1973.— С. 131.

⁴ Обзор деятельности Крестьянского поземельного банка за 1906—1910 гг.— Спб., 1910.— С. 19

⁵ Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів державного управління СРСР,- Ф. 102, 4-діловодство, 1907, спр. 18, ч. 1. Арк. 22; спр. 53, ч. 1, Арк. 118—121, 144; 1908, спр. 49, ч. 1,- Арк. 13.

А. Ф. Варфоломеев

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ЛУГАНЩИНИ ЗА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СОЮЗУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І СЕЛЯНСТВА У 1905 -1907 рр.

Після петербурзьких подій 5 січня 1905 р. під керівництвом більшовиків, під лозунгом «Геть самодержавство!» виступили трудящі Луганщини. Загальний лютневий страйк робітників Луганська, підготовлений і проведений під керівництвом Луганської організації РСДРП, революціонізував не тільки робітників, але й селянські маси. Налякані розмахом страйкової боротьби місцевих робітників і виступами селян шахтовласники і поміщики Лисичанської волості звернулися до міністра внутрішніх справ з проханням направити до Лисичанська козачі частини. У квітні 1905 р. газета «Вперед» повідомляла: «Селянські заворушення відбуваються у Харківській і Катеринославській губерніях, до Бахмутського повіту відправлені козаки; інший загін послано у Слов'яносербський повіт»

Велику роль у поширенні більшовицьких ідей на селі, зміцненні союзу пролетаріату і селянства відіграли робітники промислових підприємств, які приїжджали до навколишніх сіл, привозили з собою листівки, виступали на мітингах, закликаючи селян взяти у свої руки поміщицьку землю. Заклик більшовиків знаходив палку підтримку з боку селян. Навесні 1905 р. Луганська організація РСДРП перевидала листівку Катеринославського комітету «більшості» РСДРП, яка закликала селян підтримувати робітників у їх боротьбі проти самодержавства³.

Керуючись рішеннями III з'їзду РСДРП, ленінськими вказівками, більшовики Луганщини особливу увагу приділяли підготовці збройного повстання. Сигнал до повстання дали робітники Москви 7 грудня 1905 р. У ряді міст Донбасу розгорнулися збройні виступи робітників⁴. Повсюдно проходили масові мітинги, на яких збиралися не тільки робітники, але й селяни. Сільська біднота співчувала робітникам, допомагала їм продуктами, більше того, брала участь в охороні залізничних станцій⁵. Вищою точкою революційного піднесення у Донбасі було Горлівське збройне повстання у грудні 1905 р., яке підтримали і селяни сусідніх сіл. Так у ході революційних боїв склався союз робітників і селян.

Після поразки Грудневого збройного повстання почався спад революції. Робітничий клас відступав, але повільно, з боями. Не припиняли боротьби і більшовики Луганщини, продовжуючи зміцнювати союз між пролетарями і селянством. При Луганському комітеті РСДРП було створено селянську

(аграрну) групу, учасники якої роз'їжджали по селах, пропагували соціал-демократичну програму, вели ідейну боротьбу з есерами і особливо лібералами, створювали селянські комітети⁶.

З новою силою розгорнувся селянський рух на Луганщині влітку 1906 р. Селяни підпалювали поміщицькі садиби, самочинно знижували орендну плату за землю, а якщо поміщики чинили опір,— захоплювали землю і ділили між собою. Луганська організація РСДРП не залишалася осторонь. У с. Макаровому Ярі Ярівської волості Слов'яносербського повіту, куди на початку липня 1906 р. для агітаційної роботи було направлено групу луганських більшовиків, заворушення, сутички з кінними стражниками тривали п'ять днів. Селяни добилися здачи в оренду їм землі ім землі по ціні, яку вимагали¹.

Однак в інших волостях зв'язок більшовиків Луганщини з селянством був ще не досить міцним. Тим більше, що й виступи селян мали здебільшого стихійний і політично неусвідомлений характер. Хоча у ході боротьби з царизмом і вдалося створити союз робітничого класу і селянства, однак «цей союз,— як вказував В. І. Ленін,— був стихійний, неоформлений, часто неусвідомлений»⁸. Проте в цілому селянство виступало як масовий і надійний союзник пролетаріату у боротьбі за знищення поміщицького землеволодіння, всіх пережитків середньовіччя у суспільно-економічному житті країни.

¹ Вперед,—17 квіт,—1905.

² Осипенко Д. П. Грозные дни наступления // 1905 год в Донбассе.— Сталинск, 1955,—С. 53—58.

³ Емченко, Г. Я. Калашников, В. И. Шморгун. Л. М. Так начинались битвы.— Харьков, 1966,—С. 56.

⁴ Летопись революции.—1930.—№ 6.—С. 219; Революция 1905—1907 гг. на Украине : 36. документов і матеріалів.— К., 1955.—Т. 2, ч. 1.—С. 537.

⁵ Наш голос.—1905.—18 груд.

⁶ История Коммунистической партии Советского Союза,—М., 1967.—Т. 2.—С. 87.

⁷ И. Берхин. Луганская большевистская организация в период первой русской революции.— М., 1947,—С. 112.

* В. І. Ленін. Як соціалісти-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціалістам-революціонерам // Повне збір. творів.—Т. 17.—С. 322.

О. Г. Михайлюк

УЧАСТЬ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ НА СЕЛІ В 1905—1907 рр.

В роки революції 1905—1907 рр. в активну боротьбу проти царизму включилася демократична інтелігенція, в тому числі сільська, яка була тісно зв'язана з народом походженням і умовами праці. Партія робітничого класу, більшовики намагалися використати потенціальні революційні можливості сільської інтелігенції, закликали її до боротьби за інтереси народу під прапором соціал-демократії. Бюро комітетів більшості, очолюване В. І. Леніним, в березні 1905 р. звернулося до вчителів із закликом піднятися на боротьбу проти самодержавства, сформулювавши ряд вимог, які повинні вони виставляти .

Революційну роботу серед сільської інтелігенції проводили більшовики України. Луганські більшовики в одному з листів до В. І. Леніна писали: «Встановлюємо зв'язки в повітах, громадянстві і серед учителів»². Більшовик Л. Шкловський, який працював в Луганській організації, пише, що «третьої земський елемент і взагалі нижчий служивий народ йшов тоді за нами, виносячи на своїх з'їздах громові резолюції в дусі наших вимог»³. Наполегливу діяльність по залученню інтелігенції до революційної роботи на селі розгорнула аграрна група при Єлисаветградській соціал-демократичній організації, про що розповіла більшовицька газета «Пролетарий» .

На зборах народних учителів Катеринославської губернії в жовтні 1905 р. виступив більшовик, в залі розповсюджувались революційні прокламації, проводився збір грошей⁵. Спогади більшовика Л. Фінкельштейна містять

матеріал про роботу харківських більшовиків серед земських службовців і про революційну пропаганду на селі під час інвентарного перепису⁶. Роботу серед учителів, зокрема в місцевому відділенні Всеросійської учительської спілки, проводили більшовики Миколаєва і мали там значний вплив⁷.

Передові представники сільської інтелігенції читали твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, роз'яснювали їх ідеї селянським масам, особливо з аграрного питання, розповсюджували на селі соціал-демократичні листівки, газети, іншу революційну літературу⁸. Сільські вчителі, лікарі, фельдшери були, як правило, організаторами і керівниками місцевих організацій Всеросійської селянської спілки, членами селянських і страйкових комітетів. В с. Шили Кременецького повіту Волинської губернії місцеву організацію селянської спілки очолював учитель С. М. Третяк, у якого під час поліцейського обшуку було знайдено брошуру В. І. Леніна «Перегляд аграрної програми робітничої партії»⁹. В Нечаянській волості Одеського повіту революційну роботу серед селян розгорнув домашній учитель, в майбутньому український радянський письменник, учасник трьох революцій більшовик П. С. Ходченко¹⁰. В с. Щербинівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії революційну агітацію проводив учитель С. В. Васильченко, в майбутньому видатний український письменник і педагог¹¹. Учитель Ф. Євтушенко, член Шостківської групи РСДРП, проводив революційну роботу в Шостці, а також в ряді сіл Глухівського, Новоград-Сіверського і Кролевецького повітів¹². Все це позитивно позначалося на розвитку політичної свідомості селян, їх революційної боротьби проти кріпосницьких пережитків. Так, високий рівень селянського руху в Бахмутському повіті Катеринославської губернії представники царських властей пояснювали революційною агітацією народних учителів¹³.

В ряді сіл представники сільської інтелігенції були організаторами і керівниками селянських виступів. Так, в повідомленні одеського повітового справника від 11 листопада 1905 р. зазначається, що в повіті йде підготовка до аграрних виступів селян, а керівником її є земська інтелігенція—лікарі, фельдшери, учителі, які брали діяльну участь у селянських зворушеннях влітку¹⁴. Учитель с. Чернухине Катеринославської губернії З. П. Редькін брав участь в боях в м. Горлівка¹⁵. Тут же допомогу пораненим надавав земський санітарний загін¹⁶.

Однак сільська інтелігенція не являла собою самостійної сили і не була керівником селянських мас. Основною революційною силою в селі було селянство, а керівником його боротьби — пролетаріат. Самостійних виступів сільської інтелігенції не було, і пояснюється це її соціальним становищем, а також умовами життя і праці.

¹ Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.— М., 1956,— Ч. 1,— С. 154.

² Переписка Екатеринославской и Луганской организаций с В. И. Лениным и Н. К. Крупской // Пролетарская революция.—1926.—№ 4,— С. 42.

³ Шкловский Л. Воспоминания о 1905 годе // Там же.—№ 1.— С. 205.

⁴ Пролетарий.—1905.—26 (13) июня.

⁵ Там же.—7 нояб. (25 окт.).

⁶ Финкельштейн Л. М. Люботинская республика // Пролетарская революция.—1925.—№ 12.— С. 180.

⁷ Революция 1905—1907 гг. на Украине: Сб. документов и материалов : В 2 т.— Киев, 1955.— Т. 2, ч. 1,— С. 548—549.

⁸ Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.) // Показчик архівних документів.— К., 1977.— С. 112, 156, 161, 164, 165, 169; Центральный державный исторический архив УРСР.— Ф.1439, оп. 1, спр. 568.— Арк. 259; Ф. 313, оп. 1, спр. 1303,—Арк. 6 (далі: ЦДІА УРСР).

⁹ Леїценко М. Н. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр.— К., 1955,—С. 207—208; Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917).— С. 169.

¹⁰ Павло Ходченко. Досвітні заграви : Мемуари : 1905- 1908,—К., 1965,—С. 130, 143, 161, 162 та ін.

¹¹ Грудницька М., Курашова В. Степан Васильченко : Ст. та матеріали.— К., 1950.—С. 17.

¹² ЦДІА УРСР,— Ф. 1439, оп. 1, спр. 390,— Арк. 80.

¹³ Революция 1905—1907 гг. в России : Документы и материалы.— М., 1956.— Кн. 1, ч. 3,— С. 172—173.

¹⁴ Революция 1905—1907 гг. на Украине,—Т. 2, ч. 1,—С. 681.

¹⁵ ЦДІА УРСР.— Ф. 313, оп. 2, спр. 1519.— Арк. 1, 32.

¹⁶ Єршов К. Г. Грудневе збройне повстання в Донбасі// Літопис революції.—1930 —№ 6 — С. 217.

Ю. Й. Журавський, Б. К. Мігаль

СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ В 1905 Р.

Гегемоном першої революції в Росії виступив багатонаціональний пролетаріат країни. озброєний чіткою ленінською програмою більшовицької партії він зробив величезний вплив на залучення до боротьби проти самодержавства різних прошарків населення Росії. Однією з активних суспільних сил, за визначенням В. І. Леніна, «ворожих самодержавству»¹, було студентство.

Радикальний студентський рух на Україні був органічною і невід'ємною частиною загальноросійської революційної боротьби у 1905—1907 рр. В цей *період* вищі навчальні заклади, що функціонували на Україні, склали третину всіх вузів країни. Найактивнішу участь у революційній боротьбі брали студенти університетських центрів: Києва, Харкова та Одеси. Це обумовлювалося наявністю у вказаних містах значного і боекватного прошарку промислового пролетаріату, діяльністю найбільш численних і розгалужених організацій РСДРП, виливом традицій суспільно-політичної і революційної боротьби попередніх десятиріч.

Кращі, найсвідоміші представники студентства зв'язали свою долю з соціал-демократичними організаціями і помітно впливали на основну масу учнівської молоді. З початком першої російської революції студенти України включилися в боротьбу проти самодержавства, підтримували демократичні вимоги. У січні 1905 р. студенти всіх вищих навчальних закладів України взяли участь у всеросійському студентському страйку протесту проти кривавої розправи царського уряду над петербурзькими робітниками, провели демонстрації, *ехалач, ношнрювали листівки із закликами боротися спільно з пролетаріатом проти антинародної політики царизму, за права трудящих мас. весною і влітку 1905 р. студентський рух продовжував наростати, дедалі більше і міцніше поєднуючись з боротьбою робітників і селян.* У своїй масі студенти підтримували основні вимоги рішень III з'їзду РСДРП про демократизацію політичних порядків у країні та повалення самодержавства.

Намагаючись відірвати студентів від участі у революційній боротьбі, царський уряд указом від 27 серпня 1905 р. затвердив так звану університетську автономію, надавши студентам обмежені права у шр\шеш\ окремих питань вузівського життя. Радикальне студентство та демократично настроєні викладачі розцінили царський указ як маневр, розрахований на легковірних. У резолюції зборів студентів Ніжинського історико-філологічного інституту, ухваленої 13 вересня 1905 р., підкреслювалось: «У сфері академічного життя спроба бюрократії повернути на свій бік російське студентство, що знайшла свій прояв у виданні тимчасових правил від 27 серпня, не забезпечує гарантії, при наявності засудженого російським суспільством правопорядку, втілення в життя справжньої автономії вищої школи»². Мізерна поступка «для притуплення політичних суперечностей і «примирення» розбійників з пограбовуваними»³, не змогла відірвати студентів від революційного руху. У всіх значних виступах періоду революції брали участь і студенти. Так, студенти Одеси підтримали збройне повстання на броненосці «Потемкин», студенти Харкова і Одеси билися на барикадах у жовтні 1905 р., київські студенти активно підтримали збройну боротьбу повсталих солдатів саперної бригади і робітників Південноросійського машинобудівного заводу. Гострого політичного характеру набув тривалий страйк студентів Ніжина. Під керівництвом більшовиків революційні студенти формували санітарні загони, виготовляли боеприпаси, входили до складу робітничих бойових дружин, груп самооборони. Учбові аудиторії нерідко перетворювалися на революційні трибуни, звідки лунали антиурядові заклики. *Гартувався досвід спільної боротьби пролетаріату з демократичними прошарками суспільства. «Об'єднання пролетаріату — писав В. І. Ленін,- з революційною демократією, про яке ми не раз говорили,*

стає фактом. Радикальне студентство, яке прийняло... лозунги революційної соціал-демократії, є авангардом усіх демократичних сил... які прагнуть до самої рішучої боротьби з проклятим ворогом російського народу»⁴.

Маніфест від 17 жовтня 1905 р. поглибив розкол, що існував у неоднорідному студентському русі. Вихідці з дворян і буржуазії, які спочатку нерішуче підтримували деякі демократичні вимоги, переходять у табір контрреволюції, поповнюють лави буржуазних і буржуазно-націоналістичних партій і чорносотенних організацій. Демократична, революційно настроєна частина студентів, зв'язана з РСДРП, сприймає більшовицькі лозунги, спільно з пролетаріатом і селянством продовжує вести боротьбу проти самодержавства. Царський уряд жорстоко переслідував студентський рух і розправлявся з його учасниками. У період революції неодноразово закривалися навчальні заклади, сотні студентів виключалися з вузів, багато з них було ув'язнено і заслано.

Участь передового студентства в революції 1905—1907 рр. в Росії — приклад залучення марксистсько-ленінською партією демократичних мас у відкриті політичну боротьбу проти самодержавства.

¹ Ленін В. І. Ознаки банкрутства // Повне зібр. творів.— Т. 6.— С. 263.

² Королевич О. Д. До історії студентської забастовки 1905 р. у Ніжині // Наук. записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.—1964.— Т. 1.— С. 74.

³ Ленін В. І. Уроки московських подій// Повне зібр. творів.— Т. П.— С. 357—358.

⁴ Ленін В. І. Політичний страйк і вулична боротьба в Москві // Там же.— Т. 11.— С. 334.

Шульга І. Г.

УЧНІВСЬКА МОЛОДЬ В РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ПОДІЛЛЯ)

Перша народна революція епохи імперіалізму пробудила до політичного життя найширші маси трудового народу. На політичні страйки робітників і селян відгукнулися студенти, учні реальних, комерційних училищ, гімназій. Начальник Подільського губернського жандармського управління повідомляв: «У м. Вінниці 18-го жовтня за ініціативою реалістів припинили заняття у всіх учбових закладах. Різномірний натовп з червоними прапорами і революційним співом ходив містом і примушував брати участь у страйку учнів»¹. Студенти Немирівських чоловічої і жіночої гімназій вимагали звільнення з роботи реакційних учителів, припинення переслідувань учнів, які розповсюджували прокламації. Політична свідомість молоді швидко зростала. 19 жовтня 1905 р. учні вінницьких гімназій, реального, комерційного, приватних училищ вийшли на демонстрацію, під час якої розбили гіпсовий бюст царя. У демонстрації трудящих Могилева-Подільського активну участь брали учні комерційного училища, вони викрикували: «Геть поліцію!», «Геть наглядача Лісовського!» На вулицях виднілися червоні прапори і гасла антиурядового змісту. На мітинги і демонстрації виходили учні кам'янець-подільських, балтських, літинських, проскурівських та інших шкіл.

Безперечно, учнівські виступи мали стихійний характер. Молодь вела боротьбу проти шовіністичної політики царизму, домогалася розширення мережі шкіл, безплатного навчання рідною мовою. Під тиском народних мас представники влади змушені були піти на деякі тимчасові поступки. У 1905 р. в Подільській губернії, наприклад, відкрито 3 школи, а у Вінницькому реальному училищі дозволено вивчати польську мову. Однак ці мізерні поступки не змогли зупинити революційного духу. Діяльність найбільш передової частини молоді ще більше активізувалася. Незважаючи на те, що міністерство народної освіти видало розпорядження про подання «з боку поліції повного сприяння» дирекціям шкіл для догляду за їх підопічними, учні старших класів створювали бойові організації, бойкотували заняття тощо. До складу бойвки у Вінницькому реальному училищі входили учні Аполінарій Хоржевський, Павло Гіньковський, Іполіт Приймак та ін. Вінничани Степан і Василь Пустовійти, які навчалися в Уманській школі землеробства і садів-

ництва, вели переговори з солдатами 47 піхотного полку про придбання гвинтівок і патронів до них, заявляючи, що зброя потрібна «на випадок страйку та загального повстання»² 11 грудня 1905 р. учні Вінницької гімназії та реального училища висунили вимогу звільнити з-під арешту їх товариша Івана Глуховського, однак їм відмовили. Тоді вони організували політичний страйк. Учні збиралися групами, співали «Марсельезу». Довідавшись, що жандарми знущаються над заарештованими, виконавчий комітет направив на ім'я начальника Вінницької в'язниці листа такого змісту: «Виконавчий комітет безпартійної бойової дружини вимагає від вас ввічливого поводження з політичними. У випадку невиконання вимоги бойова дружина вам заявляє, що будете страчені»³.

На боротьбу з революцією царизм направляв каральні експедиції. Лише у Вінниці розквартирувався 47 й піхотний полк, ескадрон драгунського Ахтирського полку для «підтримування порядку». За визнанням вінницького коменданта охорона міста була «увеличена почти вдвое». Адміністрація закривала гімназії, училища, школи. Царизм продовжував утримувати свій жорстокий режим багнетами. В навчальних округах, гімназіях, школах створювалися спеціальні комісії, комітети для «організації нагляду за позашкільною поведінкою учнів»⁴.

Неблагонадійних учнів виганяли із шкіл, кидали до в'язниці, відправляли до Сибіру на каторгу. Василь Пустовіт, наприклад, 17 січня 1907 р. «етапним порядком відправлен у розпорядження Єлисейського губернатора для поселення його у Туруханському краї під гласний нагляд поліції»⁵.

Революція 1905—1907 рр. показала нездоланну силу трудящих, стала прологом прийдешніх перемог пролетаріату. Певний вклад у боротьбу за щасливе майбутнє внесла і студентська та учнівська молодь.

¹ Хмельницький обласний державний архів... Ф. 228, спр. 7274.— Арк. 37 (далі: ХМОДА).
Вінницький обласний державний архів... Ф. 15, оп. 1, спр. 30.— Арк. 146 (далі: ВОДА).

³ ХМОДА. Ф. 228, спр. 7537.

⁴ ВОДА,— Ф. 15, оп. 1, спр. 7.— Арк. 336.

⁵ ХМОДА,— Ф. 228, спр. 7537,— Арк. 60.

Г. К. Швидько

НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ В. І. ПІЧЕТИ В КАТЕРИНОСЛАВІ (1903—1905)

Видатний радянський славіст академік Володимир Іванович Пічета (1878—1947) залишив помітний слід в історіографії Росії, України і Білорусії, південних і західних слов'ян. Сама особистість В. І. Пічети, його наукова і громадська діяльність як би втілювали в собі ідею міжслов'янських зв'язків. Однак початок творчого шляху і становлення громадянської позиції В. І. Пічети відзначені лише фрагментарно. Між тим початок трудової діяльності вченого припадає на період визрівання революційної кризи в країні і революції 1905—1907 рр., коли відбувався процес ідейного розмежування істориків.

Наукову діяльність В. І. Пічета почав у Катеринославі, куди переїхав з Коростишева в 1903 р. Тут він поступив вихователем в Комерційне училище і викладачем жіночої і чоловічої гімназій. Як діяльна творча особистість, В. І. Пічета не міг залишатися осторонь від культурного життя Катеринослава.

Переїзд В. І. Пічети в Катеринослав співпав з виникненням і організаційним оформленням тут вченої архівної комісії, і він відразу стає її активним співробітником. Архівна комісія видавала «Літопис Катеринославської вченої архівної комісії», де публікувалися і наукові праці В. І. Пічети. Значну культурно-освітню роботу в Катеринославі проводило земство, яке також мало свій друкований орган — «Вісник Катеринославського земства». Саме в цей час йшла підготовка до відкриття губерньського краєзнавчого музею, який було

створено на базі колекції О. М. Поля і поповнювався зібраними Д. І. Яворницьким матеріалами. Досить діяльним в цей час було і Катеринославське наукове товариство. Крім того, катеринославські історики, а серед них з 1903 р. і В. І. Пічета, краєзнавці, вся культурна громадськість готувались до проведення XIII Археологічного з'їзду, наміченого на серпень 1905 р. В цих обставинах відбувалось становлення В. І. Пічети як вченого.

Уже в 1904 р. виходить ряд його праць з питань освіти, історії України і місцевого краю (раніше ним з цих тем були прочитані доповіді на засіданні вченої архівної комісії і наукового товариства)¹. В наступному році також були опубліковані його невеликі роботи, що ґрунтувались на вивченні місцевих архівів. Як й інші члени вченої архівної комісії, В. І. Пічета напередодні з'їзду провів величезну роботу по вивченню архівів Катеринославщини як офіційних установ, так і приватних, що відзначено в протоколі з'їзду. На Археологічному з'їзді В. І. Пічета виступив з доповіддю, «Деякі дані з історії селянства та господарства в Катеринославському повіті на початку XIX ст.» і був відзначений головою секції за цікаву доповідь. Крім того, він виступив опонентом по реферату О. Я-Єфименко «До історії землеволодіння в Галицькій Русі в XVI ст.» і В. Г. Ляскоронського «Про похід Вітовта і його битву з татарами на Ворсклі в 1399 р.»³.

Про погляди і настрої молодого В. І. Пічети в бурхливий передреволюційний час говорить його неповажливе висловлювання про вбитого великого князя Сергія Олександровича, він же публічно відмовився брати участь у панихиді по вбитому. Як пише К. В. Пічета, посилаючись на спогади своєї матері, «це викликало в учительській цілковитий переполох. Як і треба було чекати, зробили донос. Володимир Іванович був викликаний для пояснення до директора гімназії. Відбулася серйозна розмова. Потім донос дійшов до попечителя Одеського учбового округу. Становище було настільки серйозним, що треба було терміново виїхати з Катеринослава»⁴.

Коли в Катеринославі відбувся мітинг молоді, що вчилася, в знак протесту проти злочинних дій поліції м. Курська відносно учнів навчальних закладів, які брали участь у мітингах, то В. І. Пічета —єдиний із викладачів училищ — приєднався до них. За це його перевели викладачем російської мови в Бессарабію, але він туди не поїхав, а відправився в Москву⁵. В. І. Пічету з родиною «проводжали всі його численні учні та їх батьки. Біля вокзалу був наряд кінної поліції»⁶.

Таким чином, вже в початковий період свого творчого шляху В. І. Пічета проявив себе як талановитий учений і громадянин.

¹ Пічета В. І. Записки Ю. Крижаніша о Малороссии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии.— Екатеринослав, 1904.— Год і-й.— С. 1—17; Пічета В. І. Несколько слов об учительских семинариях // Вестн. Екатеринославского земства, - 1904.— № 14—15.— С. 425.—430; Пічета В. І. Внеклассное чтение в Екатеринославском коммерческом училище.— Екатеринослав, 1904; и др. (всего 9 публикаций).

² Из Екатеринославской старины // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии.— Екатеринослав, 1905.— Ч. 1.— С. 13—21; Пічета В. І. Дело о попе Федоре Чепелевском : (Из связки секретных дел, хранящихся в архиве Екатеринославского губернского правления).— Там же,— Ч. 2,— С. 69—71.

³ Известия XIII Археологического съезда в Екатеринославе, 15—27 авг. 1905 г.— Харьков, 1905,— С. 9, 25—26, 50, 89.

⁴ Пічета К. В. Владимир Иванович Пічета : (Из воспоминаний дочери) // Славяне в эпоху феодализма : К 100-летию академика В. И. Пічеты : Сб. ст.— М.: Наука, 1978,— С. 111.

⁵ Савич А. А. Владимир Иванович Пічета, его жизнь и научная деятельность // Уч. зап. Москов. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина.— М., 1949.— Т. 60.— С. 7.

⁶ Пічета К. В. Владимир Иванович Пічета.— С. 112.

О. Д. Каплін

ВИКОРИСТАННЯ БОЙОВОГО ДОСВІДУ
ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
В БОРОТБІ ЗА ПЕРЕМОГУ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ
(ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ)

Серед великої-кількості досліджень, присвячених трьом російським революціям, помітно виділяється зростаюча тенденція до глибокого вивчення досвіду першої російської революції, зокрема бойового. Про використання цього досвіду у жовтневих боях 1917 р. писали ще у 20—30-ті роки ХХ ст. як історики, так і безпосередні учасники революційних подій. Однак у цих публікаціях (переважно — мемуарах, статтях, науково-популярних брошурах) не завжди чітко розкривався досвід, нагромаджений до початку Великого Жовтня.

На наступних етапах розвитку радянської історичної науки зазначені недоліки поступово переборювалися. Використання бойового досвіду революції 1905—1907 рр. борцями за перемогу Великого Жовтня особливо активно стало вивчатися з кінця 60-х років ХХ ст. Грунтовне дослідження К. І. Зародова «Три революції в Росии и наше время», що вийшло кількома виданнями, дві колективні праці¹, монографії П. Я. Голуба, І. Н. Васіна², а також статті О. Я. Грунта, Г. М. Деренковського, С. В. Тютюкіна, С. С. Хесіна та ін.— ось далеко не повний перелік надзвичайно цікавих, хоч і нерівноцінних досліджень цієї теми.

Радянські історики послідовно керуються вказівками В. І. Леніна про те, що «марксизм вимагає безумовно історичного розгляду питання про форми боротьби. Ставити це питання поза історично-конкретною обставиною — значить не розуміти азбуки діалектичного матеріалізму»³. Звідси характерна риса сучасних досліджень — не механічне повторення, а розвиток, коректування, часткова видозміна цього досвіду відповідно до нових конкретно-історичних умов і завдань.

На протязі останніх 10—15 років вивчається тісний зв'язок між бойовими дружинами 1905—1907 рр. і Червоною гвардією періоду Жовтневої революції, формами їх організації, тактикою ведення бою (незважаючи на істотні відмінності, тут виявляється і певна спільність). Переважна більшість червоногвардійців прийняла бойове хрещення ще під час «генеральної репетиції» Великого Жовтня, тобто у 1905—1907 рр. А тому цілком правомірним є інтерес істориків до особистого бойового досвіду учасників революційних подій 1917 р., форм і методів військово-бойової роботи партії у армії, на флоті, промислових підприємствах, на селі, в громадських та інших організаціях.

Однак варто звернути увагу на такий факт: як правило, вивчається використання бойового досвіду першої російської революції у період підготовки Великого Жовтня і майже залишається поза увагою дослідників період триумфального ходу Радянської влади. У багатьох працях є лише констатація фактів, що не може замінити детального і скрупульозного аналізу. Важливо виявити із попереднього бойового досвіду і те, що не виправдало себе у нових історичних умовах здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Історія сучасного світового революційного процесу змушує ще пильніше проаналізувати, вивчити, прослідкувати, вдуматися в основні риси першої російської революції як «генеральної репетиції» Великого Жовтня — головної події ХХ століття.

¹ Борьба большевиков за армию в трех революциях.— М., 1969; Военные организации пролетариата и опыт его вооруженной борьбы.— М., 1974.

² Васин И. Н. Армия и революция.— М., 1973; Голуб П. А. Большевики и армия в трех революциях.— М., 1977.

³ Ленін В. І. Партизанська війна // Повне збір. творів.— Т. 14.— С. 2.

Мейерович М. Г.

**ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО СТАТИСТИКИ СТРАЙКІВ
ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907рр.
(ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ)**

Питання про значення страйкової боротьби пролетаріату в 1905—1907 рр. і про необхідність статистичного її аналізу очевидне. В. І. Ленін писав: «Неможливо зрозуміти подій російської революції і зміни її політичних форм, якщо не вивчити за статистикою страйків основи цих подій і цієї зміни форм»¹. Аналіз офіційних статистичних матеріалів допоміг В. І. Леніну дати оцінку важливим явищам робітничого і визвольного руху в Росії, а джерелознавча їх критика дозволила сформулювати завдання дальшого удосконалення статистики страйків.

Недоліки урядової статистики відомі, і дослідники немало зробили для більш повного обліку страйків, що значно розширило наші уявлення про розмах робітничого руху в окремі періоди і в ряді регіонів. Однак розробка цієї проблеми для 1905—1907 рр. значно відстає від інших періодів і навіть при найновіших дослідженнях доводиться обмежитися даними фабричної інспекції².

Лише деякі автори роблять спробу самостійно розробити статистику страйків. Незначна кількість праць містить джерелознавчий аналіз використаних матеріалів. Широка джерельна база, критика джерел з точки зору їх походження, повноти, достовірності й точності, перехресна перевірка вміщеної в них інформації дозволяє дослідникам значно повніше подати розмах руху, поглибити його якісну характеристику³.

Слід відмітити в цьому плані глибоку джерелознавчу основу статей Б. Н. Казанцева про страйки текстильників Центрального промислового району в січні — липні 1907 р. Даючи аналіз практично кожній газеті чи групі документів, він установлює першоджерело їх даних, ступінь їх інформованості, робить висновки про їх достовірність і точність⁴.

Дуже мало робіт, спеціально присвячених джерелознавству страйкової боротьби. Вони дають лише загальний аналіз статистики фабричної інспекції чи хроніки історії революції 1905—1907 рр., характеризують джерела робітничого руху окремих регіонів⁵. Недостатньо уваги приділено питанням джерелознавства і в недавно опублікованій методиці по укладанню хроніки і статистики робітничого руху⁶.

Опублікування єдиної методики приведе, безумовно, до розширення досліджень з цієї проблеми. Важливу роль при цьому буде грати правильна розробка кожної окремої події, факту, який заноситься дослідником на єдину за формуляром картку обліку, запропоновану авторами методики. Тут на перше місце виступає ретельна критика джерел, із яких черпається інформація. Чим повніша буде джерельна база, тим глибший джерелознавчий аналіз, тим достовірніші будуть одержані дані, ближчі до дійсності результати їх статистичної обробки.

¹ Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року // Повне зібр. творів.— Т. 30.— С. 294.

² Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг.— М., 1981.— С. 23, 184 та ін.

³ Савицкая Б. З. Стачечная борьба фабрично-заводских рабочих в Пермской губернии 1894—1907 гг. // Вопр. источниковедения Урала.— Свердловск, 1976.— Вып. 14; Блинов Н. В. и др. Стачечная борьба рабочих Сибири в период империализма: Хроника, статистика, историография.— Томск, 1978; Ионов И. Н. Московское рабочее движение во второй период русской революции; Автореф. дис... канд. ист. наук.— М., 1978; Гуничев В. А., Мейерович М. Г. О численности стачечников в Ярославской губернии в 1905 г. // Пролетариат центрального промышленного района революции 1905—1907 гг. - Ярославль, 1982; та ін.

⁴ Див.: Казанцев Б. Н. О некоторых приемах изучения источников по статистике стачек периода первой русской революции // Археогр. ежегодник за 1965 г.— М., 1966.

⁵ Див.: Антонов С. И. Статистика фабричной инспекции как источник по истории пролетариата // Рабочий класс и рабочее движение в России.— М., 1966; Желтова В. П., Пушкарева И. М. Хроника революции 1902—1907 гг.: Источниковедческий обзор // Вопросы источниковедения истории первой русской революции.— М., 1977; Блинов Н. В. Очерки дореволюционной историографии и источниковедения рабочего класса Сибири.— Томск, 1974; Ольхо-

вая Л. В. Источники по истории рабочего движения на Урале в 1905—1907 гг. // Источниковедение истории классовой борьбы рабочих Урала.— Свердловск, 1981.

⁶ О методике составления хроники и статистики рабочего движения в России в период капитализма (1861—февраль 1917 г.)/ Н.В.Блинов, В. П. Желтова, Н.А.Иванова, Ю.И.Кирьянов, И. М. Пушкарева // Вопр. истории.—1984,—№ 11,—С. 59—78.

Г. П. Єфремцев

ПЕРІОД ВИЩОГО ПІДНЕСЕННЯ
ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
У ВИСВІТЛЕННІ НАЙНОВІШОЮ РАДЯНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ
З ІСТОРІЇ ФАБРИК І ЗАВОДІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ РОСІЇ

Першу російську революцію 1905—1907 рр. В. І. Ленін називав «великою і могутньою» революцією¹. У революційних боях тих років, особливо в жовтні — грудні 1905 р., немаловажну роль відігравали робітники великих фабрик і заводів, зокрема Центрального промислового району (ЦПР), численні загони робітників якого були, за визначенням В. І. Леніна, цвітом «нашої пролетарської армії»².

На протязі останнього десятиріччя було опубліковано декілька цінних книг з історії підприємств цього регіону на початку і в період наростання революції³.

Восени 1905 р. поруч з усіма робітниками країни ще енергійніше виступили робітники регіону, особливо Москви. У жовтні вона стає центром всеросійського політичного страйку. У книгах з історії промислових підприємств-велетнів повніше відображені жовтневі дні. 8 жовтня у Калузі застрайкували машинобудівники, створили страйковий комітет, який невдовзі висунув адміністрації заводу 31 вимогу: установлення 8-годинного дня, свободи слова, друку і зборів і т. ін. Страйк продовжувався 10 днів — до 19 жовтня. З 10 жовтня 9 днів страйкували коломенські металісти, шість днів (з 21 до 27 жовтня)— текстильники Норської мануфактури (біля Ярославля)⁴.

У ці дні революційна творчість мас спричинилася до утворення Рад робітничих депутатів. Ці політичні організації, за визначенням В. І. Леніна, були новими органами «влади народу»⁵. Металісти Митищ вибрали 11 жовтня в Раду 31 депутата. 13 жовтня із 94 депутатів виникла Рада на Коломенському заводі. Створюється Рада на московському заводі Гужона (зараз «Серп і Молот»)⁶. Під керівництвом більшовиків Ради робітничих депутатів очолили страйки, ревно захищали інтереси робітників, шляхом явки проводили 8-годинний робочий день, формували бойові дружини, запасалися зброєю. Авторитет деяких Рад розповсюджувався не тільки на заводських робітників, а й на населення ближніх околиць.

У історичних монографіях особливе місце відводиться подіям грудня 1905 р. Це й зрозуміло, адже революція перебувала в той час в zenіті свого розвитку. У Москві спалахнуло збройне повстання робітників. На знак солідарності з ними застрайкували металісти Митищ. Вони взяли під свій контроль залізничну станцію, частину дружини відправили до Москви, на барикади Пресні. 11 грудня металісти Коломни провели політичну демонстрацію. Попереду колони робітники несли червоні прапори з написами: «Хай живе РСДРП!», «Хай живе демократична республіка!» та інші, співали революційні пісні. Біля міської застави на демонстрантів напали козаки. Під час сутички двох робітників було убито, а близько 30 поранено. Але це не злякало робітників. Вони посилили контроль на ст. Голутвин, роззброїли військові ешелони, які йшли до Москви. Частину дружини відправили на допомогу повсталим москвичам.

Царизм жорстоко розправився з учасниками повстання в Москві. У Коломні на ст. Голутвин без суду й слідства було розстріляно 19 металістів¹. Цей кривавий злочин, за словами В. І. Леніна, скоро набув «всенародної революційної слави» в Росії⁸.

Після грудня 1905 р., коли революція пішла на спад, автори монографій з історії підприємств винятково рідко освітлюють наступні події революції.

Навіть короткий аналіз книг з історії підприємств ЦПР показав, що їх автори акцентують увагу на подіях жовтня — грудня 1905 р., висвітлюють різні форми і методи боротьби робітників, своєрідність класових зіткнень, ріст активності, організованості та свідомості робітників. Особливо підкреслюється роль і значення більшовиків.

¹ Ленін В. І. Лист до німецьких комуністів // Повне збір. творів.— Т. 44,— С. 86.

² Там же,— Т. 37,— С. 407.

³ Калужский машиностроительный завод, 1874—1974 гг.— Калуга, 1974; Свет над заставой : История Московского металлургического завода «Серп и Молот».— М., 1976; На труд и на подвиг : Страницы истории Мытигченского завода,— М., 1976; Виноградов В. М. и др. «Красный Перевал». Очерки истории фабрики.— Ярославль, 1976; Ефремцев Г. П. История Коломенского завода, 1863—1983 гг.— М., 1984.

⁴ Калужский машиностроительный завод.— С. 28, 29; Ефремцев Г. П. Указ. соч.— С. 35—39; Виноградов В. М. и др. Указ. соч.— С. 37.

⁵ Ленін В. І. Умиряюче самодержавство і нові органи народної влади // Повне збір. творів,— Т. 12,— С. 118.

⁶ На труд и на подвиг...— С. 31; Ефремцев Г. П. Указ. соч.— С. 37; Свет над заставой...— С. 67.

⁷ На труд и на подвиг...— С. 28, 29; Ефремцев Г. П. Указ. соч.— С. 43—47.

⁸ Ленін В. І. Розпуск Думи і завдання пролетаріату // Повне збір. творів.— Т. 12.— С. 298.

Л. Г. Мельник

КРИТИКА БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905—1907рр. НА УКРАЇНІ

Перша народна революція епохи імперіалізму була викликана глибокими соціально-економічними і політичними суперечностями, що загострилися в Росії на початку ХХ ст. Головним завданням цієї революції було повалення царизму, встановлення демократичної республіки, знищення поміщицького землеволодіння. В. І. Ленін вказував, що за соціальним змістом революція 1905—1907 рр. була буржуазно-демократичною, а за засобами боротьби трудящих і керівною роллю в ній робітничого класу—пролетарською¹. Своїми виступами російський пролетаріат підняв на боротьбу проти царизму пригноблені народи національних окраїн Росії, відкрив перед ними перспективу соціального і національного визволення.

Буржуазно-націоналістичні історики «школи» М. Грушевського, всупереч історичній дійсності, намагалися передусім протиставити економічний і соціальний розвиток України і Росії, сфальсифікувати соціально-економічні й політичні передумови революції. М. Грушевський та інші буржуазно-націоналістичні історики твердили, що в дожовтневий період на Україні нібито була відсутня національна буржуазія, українську націю характеризували як суцільно селянську, а робітничий клас зображували як явище чужерідне і вороже українському народу. Все це робилось з метою підірвати єдність трудящих Росії та України, дружбу російського і українського народів, приховати участь української буржуазії в експлуатації трудящих України, її класову єдність з російською буржуазією і царизмом, її змову з імперіалістами інших країн.

Буржуазно-націоналістичні автори «задають тон» в трактуванні сучасними буржуазними дослідниками революційних подій 1905—1907 рр. на Україні. Останні, наприклад, підкреслюють, що Україна була «селянським краєм», що робітничий клас тут був «інонаціональним», прийшлим елементом. Всупереч фактам буржуазні автори твердять про «інонаціональний» склад і характер організацій РСДРП на Україні, а звідси — їх нібито нездатність повести за собою народні маси на Україні в ході революції².

Процеси у народному господарстві України були невідривні від ходу соціально-економічного розвитку Росії, від процесів визрівання об'єктивних передумов соціальної революції.

Конкретні дані показують, що в період імперіалізму клас буржуазії на Україні значною мірою поповнювався з експлуататорських верств українсь-

кого походження, а представники української великої буржуазії входили до складу всеросійської промислово-торговельної і фінансової олігархії.

За переписом 1897 р. на Україні було 1,5 млн чол., які жили за рахунок продажу своєї робочої сили, з них близько 387 тис. робітників, зайнятих у промисловості. Серед них українці становили 52,2 %. На початку ХХ ст. доля робітників-українців серед всіх робітників зросла за рахунок притоку робітників з українського села. Загалом, Україна напередодні революції мала однотипну з центром країни соціально-класову структуру. Це породжувало спільні тенденції, цілі й інтереси трудящих мас України і Росії в революції³.

В радянській історичній літературі відмічається, що організації РСДРП на Україні діяли в більшості міських центрів і в головних її регіонах. Місцеві організації РСДРП були за складом інтернаціональними, однак не «чужерідними» для України, оскільки понад 50 % склалися з українців. Вони відстоювали корінні соціальні та національні інтереси трудящих України. Це були не сектантські, а масові організації, тісно зв'язані з робітниками і селянами України⁴.

В. І. Ленін відзначав, що у розумінні шляхів вирішення головного питання революції 1905—1907 рр.— аграрного — українські буржуазні націоналісти (М. Грушевський та ін.) змикалися з есеро-меншовицькими діячами, котрі вважали, що аграрний переворот у Росії можливий без революційної ломки державної влади, пропонували передати вирішення земельного питання місцевим органам самоврядування, муніципалітетам, і тим самим сіяли ілюзії про можливість вирішення аграрного питання мирним шляхом. В. І. Ленін зазначав, що «муніципалізаторська» ідея насправді «прислужилась націоналістичним тенденціям різних груп буржуазії»⁵. Вона не сприяла б об'єднанню революційних сил центру Росії та її національних окраїн, спричиняла до їх розмежування.

Сучасні буржуазно-націоналістичні автори роблять крок назад навіть у порівнянні з концепцією М. Грушевського, обминаючи питання про необхідність ліквідації поміщицького землеволодіння, вдаються до апологетизації українського куркульства. При цьому революція 1905—1907 рр. розглядається лише з точки зору її ролі в утворенні сприятливих умов для розвитку буржуазно-націоналістичного руху в Україні (легалізація націоналістичних партій, преси тощо)⁶. Це не відповідає історичній дійсності. Наявність поміщицьких латифундій і закабалення селянства, малоземелля, розорення основної маси селянства, важкий фіскальний гніт, посилення експлуатації, політичне безправ'я і національне пригнічення — все це на початку ХХ ст. загострювало класові суперечності в українському селі. Знищення старого поміщицького і селянсько-общинного землеволодіння стало настійною економічною необхідністю. Тому в соціально-економічному розвитку країни аграрне питання все більше висувалося на перший план, а вирішити його можна було лише революційним шляхом. В процесі економічного розвитку України в системі російського імперіалізму тут створились, як і по всій країні, об'єктивні соціально-економічні передумови народної революції⁷. Отже, перша російська революція насамперед була революцією соціальною¹.

Таким чином, сучасне «українознавство» переживає кризу, яка охопила всю буржуазну історіографію Заходу. Це, зокрема, знаходить прояв і у неспроможності дати науково об'єктивну картину характеру та історичного значення першої російської революції, в прагненні підмінити науку міркуваннями політологічного характеру, взятими з арсеналу антирадянщиків.

¹ Ленін В. І. До історії питання про диктатуру // Повне збір. творів.— Т. 41.— С. 351—353.

² Elwood R. C. Russian social-democracy in the underground. A study of the RSDRP in the Ukraine.— Assen, 1974. P. 1—68; Communist Party of Ukraine // Encyclopedia of Ukraine.— Т.— В.—Л. 1985.—V. 1. P. 550.

³ История Украинской ССР.—Т. 5.—Киев., 1983.—С. 30—33, 8-10, 15—27; Рубач М. А. Пролетаріат України напередодні соціалістичної революції // Укр. іст. журн.— 1983.—№ 5.—С. 31—38.

⁴ Нариси історії Комуністичної партії України.—К., 1977.—С. 36—70; 71—94; Критика современных буржуазных концепций в курсе истории КПСС.— Киев., 1986.— С. 69—71.

⁵ Ленін В. І. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції // Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 367.

⁶ Енциклопедія українознавства.— Мюнхен; Нью-Йорк, 1949.— Т. 1, ч. 2.— С. 475.

⁷ История Украинской ССР.— Т. 5.— С. 30—33.

О. М. Маікін

«РАССКАЗЫ О ЖИЗНИ» К. С. ВОРОШИЛОВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Джерелом історії першої російської революції на Україні є спогади члена партії більшовиків з жовтня 1903 р., одного з керівників луганської соціал-демократичної організації К. С. Ворошилова «Рассказы о жизни». Хронологічно вони охоплюють 1881—1907 рр. Для автора спогадів це був час ідейного становлення.

У спогадах Ворошилов широко використовує ленінську теоретичну спадщину. Для характеристики економічного та політичного становища в країні в ті буремні роки автор посилається на 13 праць В. І. Леніна.

При висвітленні ходу загального страйку робітників Луганська 16—21 лютого 1906 р., при розповіді про Депутатські збори заводу Гартмана й міську Раду робітничих депутатів Ворошилов використовує архівні матеріали. Він розповідає про створення бойових дружин Луганська, купівлю ними зброї в Севастополі та за кордоном, характеризує діяльність більшовицької газети «Донецкий колокол». На сторінках «Рассказов о жизни» широко використовуються матеріали дореволюційної партійної преси, спогади С. Г. Струмліна та П. О. Мойсеєнка.

Та найбільша цінність «Рассказов о жизни» полягає в тому, що Ворошилов був безпосереднім учасником революційних подій 1905—1907 рр. у Донбасі. На сторінках його спогадів перед читачем постають світлі образи борців за щастя народу, яких автор знав особисто — О. Я. Пархоменка, Г. Ф. Ткаченка-Петренка, І. Д. Литвинова, Ф. Р. Якубовського, І. Телькевича, І. Чижова та інших. «Рассказы о жизни» містять дані про організаторів бойових дружин Луганська Т. Л. Бондарева, С. О. Прянишникову, О. Самохвалову, М. Полякова. Спогади К. С. Ворошилова дають цікавий матеріал про життя та діяльність П. М. Адамова, Г. Л. Гушиної, надійної помічниці партійного комітету В. С. Чугунової, робітників-більшовиків Кротько, Кривцуна, Мовчанова. Ворошилов розповідає про роботу IV та V з'їздів партії, делегатом яких він був.

Партійна тематика на сторінках «Рассказов о жизни» тісно пов'язана з образом В. І. Леніна. Вперше Ворошилов зустрівся з вождем революції в редакції газети «Вперед» в Петербурзі, куди прибув як делегат IV з'їзду. В. І. Ленін цікавився життям Луганської партійної організації, історією робітничого руху в Донбасі. Ці зустрічі справили на Ворошилова величезне враження: «Було б невірним писати й говорити про Леніна у минулому часі,— відмічав він,— ім'я Леніна та його справа — безсмертні».

П. Т. Тронько

УВІЧНЕННЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПАМ'ЯТКАХ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

На Україні нараховується понад 230 пам'ятників і пам'ятних місць, які увічнюють історію революції 1905—1907 рр., масовий героїзм робітничого класу, її народний характер, авангардну роль в революційному русі більшовицької партії.

Широко увічнений в пам'ятках і пам'ятних знаках республіки масовий пролетарський рух на Україні 1905—1907 рр., який розвивався в єдиному руслі боротьби всього робітничого класу Росії. Через кілька днів після кривавих січневих подій 1905 р. в Петербурзі на Україні почались страйки і забастовки.

В січні вони пройшли в Києві, Катеринославі, Горлівці, Юзівці (тепер Донецьк), Єнакієвому, Кам'янську (Дніпродзержинськ), Маріуполі (Жданов).

Якщо розглядати в хронологічному порядку події першої російської революції, які відзначені пам'ятними знаками на Україні, то першою з них є виступ робітників у Могилеві-Подільському 15 січня 1905 р. Меморіальна дошка, встановлена на будівлі центральної прохідної заводу ім. С. М. Кірова в цьому місті, свідчить: «15 січня 1905 року під керівництвом більшовиків робітники чавуноливарного заводу першими на Поділлі оголосили політичну забастовку проти розстрілу царизмом мирної демонстрації трудящих Петербурга 9 січня 1905 р.»

В лютому — березні 1905 р. страйковий рух продовжував наростати. Серед лютневих страйків особливо активно пройшов політичний страйк робітників Луганська (Ворошиловград), який розпочали робітники заводу Гартмана (тепер імені Жовтневої революції). Цю подію увічнено меморіальною дошкою. В Луганську керівництво страйком здійснював більшовицький комітет РСДРП на чолі з К. Є. Ворошиловим. На Ворошиловградщині 6 пам'ятних місць пов'язані з життям і діяльністю цього видатного революціонера.

Меморіальними дошками відзначені споруди, в яких в 1905—1907 рр. знаходилися підпільні типографії організації РСДРП(б) в Києві, Ворошиловграді, Севастополі, Сімферополі, Миколаєві, Путивлі, Чернігові та інших містах. Під охороною держави знаходяться місця нелегальних зустрічей, мітингів, зборів більшовиків в період революції в Херсоні, Стаханові, Жмеринці. В Дніпропетровську встановлено пам'ятні знаки на території комбайнового заводу ім. К. Є. Ворошилова на честь революційної діяльності більшовиків і на місці більшовицької «біржі» — пункті проведення мітингів.

Численні пам'ятники і пам'ятні знаки встановлені на честь окремих діячів більшовицької партії. Серед них — Г. І. Петровському в Дніпропетровську, Києві, і. В. Бабушкіну, А. Я. Булігину, А. К. Войцеховичу в Дніпропетровську, Г. М. Кржижановському, О. Г. Шліхтеру, Д. З. Мануїльському в Києві, І. А. Чигрину в Миколаєві, М. Томасу в Одесі та багатьом іншим.

Невід'ємною частиною визвольної боротьби трудящих мас в роки першої російської революції був революційний рух в армії і на флоті. Гідно увічнений в Українській РСР героїчний подвиг потьомкінців. В Одесі на площі Потьомкінців в 1965 р. встановлений на їх честь пам'ятник, на п'єдесталі якого висічено відомі ленінські слова: «Потемкин» остался непобежденной территорией революции». Приморські сходи, збудовані в 1841 р., в пам'ять подій 1905 р. перейменовані в Потьомкінські. Вожаку повстання, матросу Г. Вакуленчуку встановлено пам'ятники в Одесі — на площі, що носить його ім'я, і на 2-му Інтернаціональному кладовищі, де він похований, а також на його батьківщині — в с. Великі Коровинці Житомирської області. На батьківщині іншого керівника повстання, П. Матюшенка, в с. Дергачі Харківської області споруджений обеліск з барельєфом героя. В Севастополі, на місці, де він страчений царськими катами, встановлено пам'ятний знак. Пам'ятники, які увічнюють безсмертний подвиг потьомкінців, є й в інших населених пунктах республіки.

У Києві на честь збройного виступу саперів Київського гарнізону на чолі з Б. Ждановським і робітників Південно-Руського заводу нині встановлено 5 пам'ятних знаків і меморіальних дошок. Увічнене севастопольське збройне повстання 1905 р. — одна з яскравих сторінок революції. До його 50-річчя в Севастополі біля флотських казарм було відкрито бронзовий горельєф. На могилі керівників повстання лейтенанта П. Шмідта і матросів-більшовиків С. Частника, М. Антоненка, О. Гладкова, похованих в Севастополі, а також на острові Березань, де вони були страчені, встановлено пам'ятники. Споруджено також пам'ятники П. Шмідту в Очакові та Бердянську. В цих же містах створено й музеї, присвячені «червоному адміралові».

Апогесом розвитку першої російської революції було грудневе збройне повстання 1905 р. Вслід за повстанням в Москві на збройну боротьбу проти царизму піднялися і робітники Катеринослава, Олександрівська, Харкова. В Дніпропетровську місця барикадних боїв відзначено меморіальними знаками, в Харкові на площі Повстання на честь виступу робітників заводів Гельферіх-

Саде, ХТЗ та інших підприємств встановлено пам'ятний знак. Значною подією на Харківщині було повстання робітників Люботина і навколишніх станцій, яке увійшло в історію під назвою Люботинська республіка і увічнене меморіальними дошками.

Центром повстання в Донбасі стала Горлівка. Саме тут відбувся чи не найбільший за розмахом і організованістю на Україні збройний виступ робітників. В Горлівському повстанні взяли участь не тільки місцеві робітники, але й з інших міст, зокрема Луганська, Ясинуватої, Дебальцевого, Дружківки. Революційний подвиг робітників Донбасу увічнений пам'ятником, відкритим на 75-ту річницю повстання. Його автор скульптор Є. Є. Горбань в 1985 р. удостоєний Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка.

У грудні 1905 р. відбувся і найбільш відомий виступ селян періоду революції — в с. Великі Сорочинці на Полтавщині, яке очолив сільський революційний комітет. На честь цієї події споруджено пам'ятник в 1967 р.

Окрему групу пам'ятників, присвячених подіям революції 1905—1907 рр., становлять такі споруди, як Косий капонір в Києві, Ново-Білгородська каторжна тюрма в Печенігах на Харківщині та інші, в застінках яких гинули безстрашні революціонери. Нині вони є своєрідними свідцтвами злочинної політики царизму.

Ціла група пам'ятних знаків увічнює діяльність в період революції Рад робітничих депутатів — перших у світі масових політичних організацій трудящих. Зараз взято на облік і відзначено меморіальними дошками в Києві, Ворошиловграді, Дніпропетровську, Миколаєві, Одесі та інших містах будинки, де проходили перші засідання Рад.

Немало пам'ятних місць революційної боротьби 1905—1907 рр. ще ждуть свого дослідження і увічнення. Науково-дослідницька робота в цьому напрямку набуває особливо важливого значення у зв'язку з підготовкою до друку томів Зводу пам'яток історії та культури.

ЗМІСТ

Кондуфор Ю. Ю. Ленінська теоретична спадщина — ідейна основа наукової розробки буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. у Росії	3
Сарбей В. Г. В. І. Ленін про пролетарську спрямованість першої російської революції	6
Дятлов В. О., Коваленко О. Б. Історичний досвід ранніх буржуазних революцій XVI — XVIII ст. і ленінська концепція революції 1905—1907 рр. у Росії	7
Книш Г. М. В. І. Ленін про уроки політичного досвіду діяльності більшовиків по залученню молоді у революційну боротьбу в 1905 р.	8
Гребенніков В. М. В. І. Ленін, більшовики про політику царизму та буржуазії в робітничому питанні в період першої російської революції 1905—1907 рр.	9
Рамазанов С. П., Черних Г. Г. В. І. Ленін про еволюцію буржуазної історичної думки в Росії кінця XIX — початку XX ст.	11
Касаров Г. Г. Ленінська методологія критики дрібнобуржуазних концепцій революції 1905—1907 рр. у Росії	14
Бородін Є. І. Виступи В. І. Леніна перед російськими політемігрантами в 1905 р.	15
Черненко А. М., Поляков С. І. Роль закордонної операційної бази в організаційному будівництві більшовицької партії напередодні та в період першої російської революції	16
Караев С. Зв'язки більшовиків Азербайджану й України напередодні та в період революції 1905—1907 рр.	17
Панасюк Г. І. Публічні виступи В. І. Леніна в листопаді — грудні 1905 р. та їх роль у підготовці партійних кадрів	18
Замковий В. П. Згуртування партійних кадрів у боротьбі за скликання III з'їзду РСДРП	19
Домбровська Л. Ф. Діяльність більшовиків України по залученню жінок-робітниць до революційного руху напередодні та в роки першої російської революції (1903—1907 рр.)	20
Осадчий Ю. Г. Боротьба більшовиків проти дрібнобуржуазних партій за профспілки України в період першої російської революції	22
Розіна О. В. Більшовики на чолі руху безробітних Петербурга й Москви в роки першої російської революції	23
Горякіна В. С. Першотравневі свята на Україні як форма утвердження і розвитку пролетарського інтернаціоналізму (1890—1907 рр.)	24
Хвостова Л. Г. До питання про роль Р. С. Землячки в скликанні III з'їзду РСДРП	25
Шумрикова Л. П. Діяльність О. М. Коллонтай напередодні та в роки буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр.	27
Модестов В. В. Про діяльність професійного революціонера-більшовика С. В. Модестова в період першої російської революції і в роки реакції	28
Коломосць Ю. І., Мороко В. М. Діяльність більшовицького центру в Женеві по відправці партійних робітників у Росію в 1905 р.	29
Демченко М. В. Більшовицька преса України 1907—1910 рр. про уроки першої російської революції	31
Кізченко В. І. Питання народної освіти в листівках більшовиків України періоду першої російської революції	32
Демешина О. І. Листівки Донського комітету РСДРП на початку XX ст.	33
Гаврилов Д. В. Листівки РСДРП на Уралі напередодні першої російської революції	34
Новиков П. О. Листівки більшовицьких комітетів Сибіру на Поділлі в роки першої російської революції	36
Ковальова О. В. Більшовицька преса 1905 р. про підготовку до збройного повстання	37
Світленко С. І. Діяльність підпільних друкарень більшовиків України в період революції 1905—1907 рр.	38
Ольхова Л. В. Більшовицькі листівки на Уралі в 1905—1907 рр.	40
Бичков Г. І. Листівки московських більшовиків у період першої російської революції	41
Бовкін В. І., Кир'янов Ю. І., Промахіна І. М. Аналіз помісячних даних про страйки в Росії в період революції 1905—1907 рр. (Досвід застосування кількісних методів на ЕОМ для вивчення динаміки страйкової боротьби у різних галузях промисловості по губерніях)	42
Прийменко О. Й. Боротьба робітників Росії за соціальне страхування в 1905—1907 рр.	44

Афанасьев К. Л. Роль профспілкових організацій у створенні та зміцненні озброєних загонів пролетаріату в період першої російської революції.	45
Шустов С. Г. Склад і стан робітників Уралу напередодні та в роки першої російської революції.	46
Біч М. О. Динаміка робітничого руху в Білорусії в період революції 1905—1907 рр. (За щомісячними статистичними даними).	47
Нестерцова С. М. Участь залізничників України у Всеросійському жовтневому політичному страйку 1905 р.	49
Діденко Т. Б. Революційний рух гірничопромислового пролетаріату Катеринославської губернії напередодні першої російської революції 1905—1907 рр.	50
Берзінш Я. П. Страйковий рух фабрично-заводських робітників Риги в період відступу буржуазно-демократичної революції в Росії (Січень 1906-- червень 1907 р.).	51
Любаров П. Ю. Участь торгових робітників та службовців Одеси в революційному русі 1905 р.	52
Ямковий А. А. Участь робітників Алчевська в Горлівському збройному повстанні	54
Лях Р. Д., Кобиляков М. М. Збройний виступ в Авдіївці в грудні 1905 р.	55
Розенталь І. С. Про деякі особливості соціального складу профспілок Росії в 1905—1907 рр.	56
Бондаренко В. П. Ленінські ідеї про союз робітничого класу і селянства	58
Зарубін О. Г. Боротьба В. І. Леніна проти меншовиків з питань союзу пролетаріату і селянства в революції 1905—1907 рр.	58
Кругляк Б. А. Проблеми дослідження економічних передумов першої російської революції.	60
Рева І. М. Чисельність сільськогосподарського пролетаріату України в кінці XIX — на початку XX ст.	61
Крестовська Н. М. Боротьба робітників України проти чорносотенної реакції в період відступу першої російської революції.	63
Якименко М. А. Вплив переселенської політики царизму на формування революційних настроїв серед трудящого селянства напередодні та в роки революції 1905—1907 рр.	64
Герасименко Г. А. Протидія селян столипінській аграрній політиці на першому етапі її проведення.	65
Варфоломєєв А. Ф. Боротьба більшовиків Луганщини за становлення і розвиток союзу робітничого класу і селянства в 1905—1907 рр.	67
Михайлюк О. Г. Участь сільської інтелігенції України в революційних подіях на селі в 1905—1907 рр.	68
Журавський Ю. Й., Мігаль Б. К. Студентський рух на Україні в 1905 р.	69
Шульга І. Г. Учнівська молодь в революції 1905—1907 рр. (На матеріалах Поділля)	71
Швидько Г. К. Наукова та культурно-освітня діяльність В. І. Пічети в Катеринославі (1903—1905 рр.).	72
Каплін О. Д. Використання бойового досвіду першої російської революції в боротьбі за перемогу Великого Жовтня (До історіографії проблеми)	73
Мейерович М. Г. Джерелознавство статистики страйків періоду революції 1905—1907 рр. (До історіографії питання).	74
Єфремієв Г. П. Період вищого піднесення першої російської революції у висвітленні найновішою радянською літературою з історії фабрик і заводів Центрального промислового району Росії.	75
Мельник Л. Г. Критика буржуазно-націоналістичних фальсифікацій революційних подій 1905—1907 рр. на Україні.	76
Машкін О. М. «Рассказы о жизни» К. С. Ворошилова як джерело з історії першої російської революції.	78
Тронько П. Т. Увічнення подій першої російської революції в пам'ятках історії та культури Української РСР.	79

СОДЕРЖАНИЕ

Кондуфор Ю. Ю. Ленинское теоретическое наследие — идейная основа научной разработки буржуазно-демократической революции 1905—1907 гг. в России	3
Сарбей В. Г. В. И. Ленин о пролетарской направленности первой российской революции	6
Дятлов В. А., Коваленко А. Б. Исторический опыт ранних буржуазных революций XVI — XVIII вв. и ленинская концепция революции 1905—1907 гг. в России	7
Кныш Г. Н. В. И. Ленин об уроках политического опыта деятельности большевиков по привлечению молодежи в революционную борьбу в 1905 г.	8
Гребенников В. Н. В. И. Ленин, большевики о политике царизма и буржуазии в рабочем вопросе в период первой российской революции 1905—1907 гг.	9
Рамазанов С. П., Черных А. Г. В. И. Ленин об эволюции буржуазной исторической мысли в России	10
Касаров Г. Г. Ленинская методология критики мелкобуржуазных концепций революции 1905—1907 гг. в России	11
Бородин Е. И. Выступления В. И. Ленина перед русскими политэмигрантами в 1905 г.	15
Черненко А. М., Поляков С. И. Роль заграничной операционной базы в организационном строительстве большевистской партии накануне и в период первой российской революции	16
Караев С. Связи большевиков Азербайджана и Украины накануне и в период революции 1905—1907 гг.	17
Панасюк Г. И. Публичные выступления В. И. Ленина в ноябре — декабре 1905 г. и их роль в подготовке партийных кадров	18
Замковой В. П. Сплочение партийных кадров в борьбе за созыв III съезда РСДРП	19
Домбровская Л. Ф. Деятельность большевиков Украины по привлечению женщин-работниц в революционное движение накануне и в годы первой российской революции (1903- 1907 гг.)	20
Осадчий Ю. Г. Борьба большевиков против мелкобуржуазных партий за профсоюзы Украины в период первой российской революции	22
Розина О. В. Большевики во главе движения безработных Петербурга и Москвы в годы первой российской революции	23
Горякина В. С. Первомайские праздники на Украине как форма утверждения и развития пролетарского интернационализма (1890 — 1907 гг.)	25
Хвостова Л. Г. К вопросу о роли Р. С. Землячки в созыве III съезда РСДРП	25
Шумрикова Л. П. Деятельность А. М. Коллонтай накануне и в годы буржуазно-демократической революции 1905—1907 гг.	26
Модестов В. В. О деятельности профессионального революционера-большевика С. В. Модестова в период первой российской революции и в годы реакции	28
Коломеец Ю. И., Мороко В. М. Деятельность большевистского центра в Женеве по отправке партийных работников в Россию в 1905 г.	29
Демченко М. В. Большевистская пресса Украины 1907—1910 гг. об уроках первой российской революции	31
Кизченко В. И. Вопросы народного образования в листовках большевиков Украины периода первой российской революции	32
Демешина Е. И. Листовки Донского комитета РСДРП в начале XX в	33
Гаврилов Д. В. Листовки РСДРП на Урале накануне первой российской революции	34
Новиков П. А. Листовки большевистских комитетов Сибири на Подоллии в годы первой российской революции	36
Ковалева О. В. Большевистская пресса в 1905 г. о подготовке вооруженного восстания	37
Светленко С. И. Деятельность подпольных типографий большевиков Украины в период революции 1905—1907 гг.	38
Ольховая Л. В. Большевистские листовки на Урале в 1905—1907 гг.	40
Бычков Г. И. Листовки московских большевиков в период первой российской революции	41
Бовыкин В. И., Кирьянов Ю. И., Премахина И. М. Анализ помесечных данных о стачках в России в период революции 1905—1907 гг. (Опыт применения количественных методов и ЭВМ для изучения динамики стачечной борьбы в различных отраслях промышленности по губерниям)	42

Прийменко А. И. Борьба рабочих России за социальное страхование в 1905—1907 гг.	44
Афанасьев К. Л. Роль профсоюзных организаций в создании и укреплении вооруженных отрядов пролетариата в период первой российской революции	45
Шустов С. Г. Состав и положение рабочих Уала накануне и в годы первой российской революции	46
Бич М. О. Динамика рабочего движения в Белоруссии в период революции 1905—1907 гг. (По ежемесячным статистическим данным)	47
Нестерцова С. М. Участие железнодорожников Украины во Всероссийской октябрьской политической стачке 1905 г.	49
Диденко Т. Б. Революционное движение горнопромышленного пролетариата Екатеринославской губернии накануне первой российской революции 1905—1907 гг.	50
Берзиньш Я. П. Стачное движение фабрично-заводских рабочих Риги в период отступления буржуазно-демократической революции в России (январь 1906-июнь 1910 г.)	51
Любаров П. Е. Участие торговых рабочих и служащих Одессы в революционном движении 1905 г.	52
Ямковой А. А. Участие рабочих Алчевска в Горловском вооруженном восстании	54
Лях Р. Д., Кобыляков Н. Н. Вооруженное выступление в Авдеевке в декабре 1905 г.	55
Розенталь И. С. О некоторых особенностях социального состава профсоюзов России в 1905—1907 гг.	56
Бондаренко В. П. Ленинские идеи о союзе рабочего класса и крестьянства	58
Зарубин А. Г., Борьба В. И. Ленина против меньшевиков по вопросу союза пролетариата и крестьянства в революции 1905—1907 гг.	58
Кругляк Б. А. Проблемы исследования экономических предпосылок первой российской революции	60
Рева И. Н. Численность сельскохозяйственного пролетариата Украины в конце XIX — начале XX вв.	61
Крестовская Н. Н. Борьба рабочих Украины против черносотенной реакции в период отступления первой российской революции	63
Якименко Н. А. Влияние переселенческой политики царизма на формирование революционных настроений среди трудящегося крестьянства накануне и в годы революции 1905—1907 гг.	64
Герасименко Г. А. Противодействие крестьян столыпинской аграрной политике на первом этапе ее проведения	65
Варфоломеев А. Ф. Борьба большевиков Луганщины за становление и развитие союза рабочего класса и крестьянства в 1905—1907 гг.	67
Михайлюк А. Г. Участие сельской интеллигенции Украины в революционных событиях на селе в 1905—1907 гг.	68
Журавский Ю. И., Мигаль Б. К. Студенческое движение на Украине в 1905 г.	69
Шульга И. Г. Учащаяся молодежь в революции 1905—1907 гг. (На материалах Подолии)	71
Швидько А. К. Научная и культурно-просветительная деятельность В. И. Пичеты в Екатеринославе (1903—1905 гг.)	72
Каплин А. Д. Использование боевого опыта первой российской революции в борьбе за победу Великого Октября (К историографии проблемы)	73
Мейерович М. Г. Источниковедение статистики стачек периода революции 1905—1907 гг. (К историографии вопроса)	74
Ефремцев Г. П. Период высшего подъема первой российской революции в освещении новейшей советской литературой по истории фабрик и заводов Центрального промышленного района России	75
Мельник Л. Г. Критика буржуазно-националистических фальсификаций революционных событий 1905—1907 гг. на Украине	76
Машкин А. Н. «Рассказы о жизни» К. Е. Ворошилова как источник по истории первой российской революции	78
Тронько П. Т. Увековечение событий первой российской революции в памятниках истории и культуры Украинской ССР	79